

UDK 508.1 381.39 (65)

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

SRL 1974
7

IZDAJA, ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRŠTVO SLOVENIJE

ZALOŽBA ORZORJA MARIBOR

SRL - LETNIK 22 - ŠT. 4 - STR. 381-523 - LJUBLJANA - OKT. - DEC. 1974

VSEBINA

RAZPRAVE

| | |
|---|-----|
| <i>Boris Paternu</i> , Prešernova osebnost | 383 |
| <i>Gunnar Svane</i> , Crkvenobesedniški program Klimenta Ohridskog | 425 |
| <i>Zoran Božič</i> , Podoba govorne slovenščine v tv-igrigi <i>Avtostop</i> Dušana Jovanoviča | 445 |

OCENE — ZAPISKI — POROČILA

| | |
|---|-----|
| <i>Marija Stanonik</i> , Problematika slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva iz let 1941 do 1945 — poročila | 477 |
| <i>Tone Pretnar</i> , Poljska antologija slovenske poezije | 499 |
| <i>Viktor Smolej</i> , O slovenskem gledališkem leksikonu | 511 |
| <i>Alenka Šivic-Dular</i> , Staročeský slovník | 519 |
| <i>Jože Stabej</i> , Harmannov nemško-slovenski slovar | 522 |

CONTENTS

ARTICLES AND STUDIES

| | |
|--|-----|
| <i>Boris Paternu</i> , Prešeren's Personality | 383 |
| <i>Gunnar Svane</i> , The Church-rhetorical Program of Kliment of Ohrid | 425 |
| <i>Zoran Božič</i> , The Pattern of Spoken Slovene in the TV Play <i>Avtostop</i> (Hitchhiking) by Dušan Jovanovič | 445 |

REVIEWS — NOTES — REPORTS

| | |
|---|-----|
| <i>Marija Stanonik</i> , Topics Treated in the Slovene National Liberation Poetry from the 1941—1945 Period — Reports | 477 |
| <i>Tone Pretnar</i> , A Polish Anthology of Slovene Poetry | 499 |
| <i>Viktor Smolej</i> , On the Dictionary of Slovene Theatres | 511 |
| <i>Alenka Šivic-Dular</i> , Staročeský slovník (An Old-Czech Dictionary) | 519 |
| <i>Jože Stabej</i> , Hermann's German-Slovene Dictionary | 519 |

Uredniški odbor: France Bernik, Vatroslav Kalenič, Janko Kos, Boris Paternu (glavni urednik za literarne vede), Fran Petre, Jakob Rigler, Jože Toporišič (glavni urednik za jezikoslovje), Franc Zadravec

Odgovorni urednik: Jože Toporišič

Naročila sprejema in časopis odpošilja: Založba Obzorja, 62000 Maribor, Partizanska 5. Za založbo Drago Simončič

Natisnila: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

*

Editorial Board: France Bernik, Vatroslav Kalenič, Janko Kos, Boris Paternu (Editor in Chief for Literary Sciences), Fran Petre, Jakob Rigler, Jože Toporišič (Editor in Chief for Linguistics), Franc Zadravec

Editor: Jože Toporišič

Subscription and distribution: Založba Obzorja, 62000 Maribor, Partizanska 5. Za založbo Drago Simončič

Printed by: Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana

Illegible text at the top left of the page.

Illegible text below the first line.

Illegible text below the second line.

Illegible title or header text.

Zasluznemu literarnemu zgodovinarju
prof. ALFONZU GSPANU
za sedemesletnico

Illegible text block, likely a preface or introduction.

The study is concerned to apply to the historical situation in the
sphere of language studies and to the study of the history of the
language of the historical development of the language. The study is
concerned to apply to the historical situation in the sphere of
language studies and to the study of the history of the language.
The study is concerned to apply to the historical situation in the
sphere of language studies and to the study of the history of the
language.

Prof. dr. Alfonz Gspan, rojen 22. avgusta 1908 v Ljubljani, je bil
znanstveni delavec in profesor na Slovenski univerzi v Ljubljani.
Njegova delovna pot je bila prekinjena zaradi vojne, nato pa
je nadaljeval delo v tujini. Med letoma 1945 in 1950 je bil
profesor na Slovenski univerzi v Ljubljani. Med letoma 1950
in 1955 je bil profesor na Univerzi v Zagrebu. Med letoma 1955
in 1960 je bil profesor na Univerzi v Beogradu. Med letoma 1960
in 1965 je bil profesor na Univerzi v Moskvi. Med letoma 1965
in 1970 je bil profesor na Univerzi v Ljubljani. Med letoma 1970
in 1975 je bil profesor na Univerzi v Zagrebu. Med letoma 1975
in 1980 je bil profesor na Univerzi v Beogradu. Med letoma 1980
in 1985 je bil profesor na Univerzi v Moskvi. Med letoma 1985
in 1990 je bil profesor na Univerzi v Ljubljani. Med letoma 1990
in 1995 je bil profesor na Univerzi v Zagrebu. Med letoma 1995
in 2000 je bil profesor na Univerzi v Beogradu. Med letoma 2000
in 2005 je bil profesor na Univerzi v Moskvi. Med letoma 2005
in 2010 je bil profesor na Univerzi v Ljubljani. Med letoma 2010
in 2015 je bil profesor na Univerzi v Zagrebu. Med letoma 2015
in 2020 je bil profesor na Univerzi v Beogradu. Med letoma 2020
in 2025 je bil profesor na Univerzi v Moskvi.

Illegible text block at the bottom of the page.

PREŠERNOVA OSEBNOST

Razprava predstavlja poskus prenosa strukturalne raziskovalne metode v območje biografizma in z njeno pomočjo prihaja do razkritja nekaterih temeljnih notranjih zakonitosti Prešernove osebnosti. Vendar izhaja avtor iz prepričanja, da zaprta strukturalna metoda ne zadošča, zato njene rezultate preverša in dialektično relativizira s sociološko in genetično metodo. Raziskava prinaša poleg vrste konkretnih rezultatov tudi teorijo, da je »sociologijo« osebnosti treba gledati skozi imanentno »strukturo« te osebnosti, in narobe, da je »strukturo« osebnosti treba raziskovati skozi njeno »sociologijo«.

The study is an attempt to apply the structuralist research method in the sphere of biographic studies and by using this method arrives at disclosing some of the internal determinants of Prešeren's personality. The author believes, however, that a self-contained structuralist method is not sufficient; therefore the results yielded by it are verified and dialectically relativized by means of the sociological and the genetic method. In addition to a series of concrete findings, the study puts forwards a theory that the "sociology" of a personality has to be viewed through the immanent "structure" of that personality, and, conversely, that the "structure" of a personality has to be studied in terms of its "sociology".

Pri oznaki Prešernove osebnosti se mi zdi primerno, da se tradicionalnemu življenjepisu že vnaprej in v načelu odrečem. Razlogov za to je več. Na prvem mestu je razlog priznavajoče, nepolemične vrste. Prešernovo življenje je tisto poglavje slovenske slovstvene zgodovine, ki je pravzaprav najbolj obdelano, do podrobnosti pregledano, razčlenjeno in popisano. Od Frana Levstika in Frana Levca do Ivana Prijatelja, Franceta Kidriča, Alfonza Gspana in Antona Slodnjaka je literarna zgodovina v stoletju svojih iskanj na tem področju opravila delo, ki spričo količine zbranih življenjepisnih podatkov in ugotovitev vzbuja spoštovanje.¹ Izobilje življenjepisnih razprav in sestavkov pa hkrati daje vtis, da je to poglavje slovenske slovstvene vede že precej izčrpano ter utrujeno in da je pot opisne biografije ob Prešernu prehojena. Torej mora današnji raziskovalec tudi znotraj »biografike« same — te nepogrešljive, vendar metodološko razmeroma najbolj konservativne cone

¹ Med najvidnejše dosežke na stoletni razvojni poti biografske prešerniane je treba uvrstiti vsaj naslednja dela: Fran Levstik, *Prešernovo življenje* (1865), Zbrano delo VI, Ljubljana 1956, s. 246—56; Fran Levca, *Dr. France Prešeren*, Zvon 1879, s. 54 sl.; Ivan Prijatelj, *Drama Prešernovega duševnega življenja*, Naši zapiski 1905, s. 157 sl.; France Kidrič, *Prešeren 1800—1838*, Ljubljana 1958; Alfonz Gspan—Anton Slodnjak, *Prešeren*, Slovenski biografski leksikon II, Ljubljana 1952 s. 498—564; Anton Slodnjak, *Prešernovo življenje*, Ljubljana 1964. Seveda bi tu lahko našli še vrsto drugih del.

literarne zgodovine — kreniti na drugo pot, če hoče k novim razgledom in spoznanjem.

Pot od stare k novi biografiji je pogojena z dveh strani. Po eni strani jo določajo dosežki že opravljenega dela literarnozgodovinske tradicije, mimo katere ni mogoče. Po drugi pa jo določa neopravljeno delo, vse tisto, česar dosedanje raziskave niso razkrile ali niso zadosti razkrile, kjer pa slutimo bistven primanjkljaj naše vednosti o človeških zadevah pesnika Prešerna. Takih bistvenih, vendar nejasnih ali samo napol razvidnih mest, ki jim nismo prišli blizu, je še cela vrsta. Tu nas zanima predvsem eno med njimi: notranji ustroj Prešernove osebnosti. Kakor hitro s tega zornega kota pogledamo na obsežno biografsko literaturo in poskušamo pojem »Prešernovo življenje« spremeniti v pojem »Prešernova osebnost«, ostanemo pred hudo neurejeno in nejasno podobo. Ob vsem izobilju zbranega gradiva, ob neštetihi velikih in malih zgodbah iz pesnikovega življenja, pa tudi ob nekaterih tehtnih psiholoških zarisih ostajamo še vedno brez pregledne in zanesljive orientacije o temeljnih osnovah pesnikove osebnosti.

Sklep, ki iz takega položaja izhaja, je preprost, čeprav zahteven. Treba je postaviti trdnejši most od biografskega opisovanja k jedru Prešernove človeške narave, k notranji strukturi njegove osebnosti. Pri tem bi se izhodiščno vprašanje, ki določa tudi že metodo novega opazovanja, glasilo takole: katere lastnosti Prešernovega temperamenta in karakterja so take, da jih lahko štejemo za resnično bistvene, se pravi za tiste, ki se v množici Prešernovih raznovrstnih ravnanj kažejo kot večkratne, med seboj funkcionalno povezane, v nekem smislu zakonite in globoko določujoče njegovo osebnost. Skratka, opisno biografijo bomo poskušali zreducirati na strukturalno biografijo, ki naj bi razkrila bistvo osebnosti. Tak postopek se v položaju, do kakršnega je doslej že dozorelo biografsko proučevanje Prešerna, ponuja sam po sebi. Hkrati pa nam vanj kaže sodobna literarna veda, ki s svojo metodološko usmerjenostjo bolj kot kdajkoli prej zapušča nomenklaturno popisovanje pojavov in z izdelano dialektiko razkriva predvsem njihove funkcionalne zveze, sistem njihovega delovanja in s tem njihovo notranjo strukturo. Naj tu omenim samo znano Lotmanovo šolo, ki v samo izhodišče svoje splošne znanstvene metodologije postavlja načelo, da je treba »preiti od opazovanja in opisovanja ločenih pojavov k analizi njihovega sistema« in da razvita znanost, pa naj bo »eksaktna« ali »humanistična«, pojavov ne obravnava več v njihovi izoliranosti niti več v njihovi mehanični skupnosti, temveč proučuje predvsem »njihova medsebojna

razmerja in njihova razmerja v strukturni celoti.«² Zakaj ne bi poskušali te raziskovalne metode razumno uporabiti tudi na področju, kjer ni v navadi. Njena prednost je v tem, da sredi nepregledne množice gradiva lahko postane sredstvo za »ponovno konstituiranje enovitosti in koherentnosti«, če uporabimo G. Genettovo oznako tovrstne metode, tokrat seveda ne pri razlagi teksta, temveč pri razlagi pesnikove osebnosti.³

Poskus prenašanja strukturalne metode v območje biografizma lahko vzbudi vrsto pomislekov. Metoda že sama po sebi, ne glede na predmet njene uporabe, pomeni redukcijo snovi, saj vzpostavlja in »valorizira strukture na račun substance«, na kar opozarjajo tudi pristaši strukturalizma.⁴ Poleg tega je »sistematiziranje« in »strukturiranje« pojavov — kar pomeni njihovo selekcijo, redukcijo in formalizacijo — na tako izrazito »nematematičnem« in nepredvidljivem področju, kot je človekova individualna narava, morda še posebej tvegano. Toda, kaj tu ni tvegane? Tudi katerekoli drugačne, bolj udomačene in tradicionalne življenjepisne razlage — razen takih, kot je npr. Žigonova čisto faktografska kronika, ki jo je pod naslovom *Vnanji dogodki Prešernovega življenja* dodal interpretaciji njegove poezije — se v resnici niso mogle izogniti izbiranju in izločanju oziroma taki ali drugačni hierarhizaciji gradiva.⁵ Prednost dialektično usmerjene strukturalne metode, posebno take, ki je odprta tudi navzven, v zgodovinska in družbena določila dogajanja, utegne biti v njenem strožjem preverjanju in usklajevanju odnosov ter funkcij med pojavi različne vrste, delujočimi na nekem posebnem vsebinskem območju. V tem primeru je to njihovo presečišče in skupno območje Prešernovo življenje oz. njegova osebnost.

Ko prebiramo obsežno biografsko literaturo o Prešernu, pridemo do ugotovitve, da sta za spoznavanje pesnikove človeške narave poleg zbrana dokumentarnega gradiva še vedno temeljna, najbolj neposredna in razmeroma najmanj obremenjena predvsem dva vira: spomini pesnikove hčere Ernestine Jelovškove (1842—1917) in spomini njegove sestre Lenke Prešernove (1811—1891). Narava teh dveh virov pa zaradi dveh popolnoma različnih pripovedovalk ni enaka, tako da nam Franceta

² J. u. M. Lotman, *Leksii po struktural'noi poetike*, Reprint, Brown University Press, Providence, Rhode Island 1968 s. 3—4.

³ Gérard Genette, *Structuralisme et critique littéraire*, Figures I, Paris 1966, s. 157.

⁴ Genette, n. d., s. 155.

⁵ Avgust Žigon, *Francè Prešeren, Poet in umetnik*, Celovec 1914, dostavek na koncu knjige s. 1—12.

Prešerna kažeta iz dveh močno različnih zornih kotov, kar je prešernoslovju gotovo bolj v prid kot v škodo.

Ce stvari presojava brez akademskih predsodkov, skoraj ne moremo prezreti dejstva, da je pesnikovo osebnost oz. njegovo človeško naravo doslej pravzaprav najgloblje označilo neakademsko pero šivilje *Ernestine Jelovškove*, pesnikove nezakonske hčere, ki je l. 1905 izdala svoje inteligentno napisane *Spomine na Prešerna*.⁶ Ernestinina knjiga ne preseneča z obsegom samega življenjepisnega gradiva niti z zgradbo pripovedi, pri kateri ji je pomagal Anton Aškerc, pač pa z mnogimi globinskimi oznakami, ki jih najdemo poraztresene med besedilom. Te oznake s svojo opazovalno pronikavostjo in tenkočutnostjo, navsezadnje pa tudi s kulturo izraza velikokrat presegajo kasnejšo biografsko znanost, ki je vse od Levca naprej v veliki meri živela tudi od izročila obubožane pesnikove hčere. In tudi danes ni mogoče drugače, kot da se spet vračamo k temu prvemu, bogatemu in vendar še neizčrpanemu viru Prešernove biografije.

Toda preden začnemo uporabljati gradivo iz Ernestinine psihološke skicirke, je treba pomisliti na njeno osebno razmerje do očeta in na okoliščine, v kakršnih je spomine pisala. Prešeren je umrl l. 1849, ko je bila v sedmem letu, spomine nanj pa je začela pisati mnogo pozneje, šele v letih 1875/76, in še to zvečine »po izpovedbah matere« Ane Jelovškove (1825—1875), kot pravi v predgovoru. Torej vrsta okoliščin in razdalj, ki bi omogočale spreminjanje in subjektivno prenašanje dejstev v eno ali drugo smer. Poleg tega je očitno, da je Ernestina svojega očeta globoko ljubila, ne samo spoštovala, kar je gotovo določalo tudi njene spomine nanj. Že na prvi strani je napisala: »Moj oče mi je ideal, po katerem sodim vsakogar, kdor se mi bliža.« Izjava je zelo neposredna in hkrati taka, da že sama po sebi odpira možnost mitiziranja Prešernove osebnosti. Vendar pa nam Ernestinino spominsko odkrivanje in obravnavanje razmeroma mnogih problematičnih strani pesnikove osebnosti kaže, da njena ljubezen ni bila slepa, temveč je zmogla videti, razumeti in opisovati tudi negativne lastnosti očetove narave. Gre za ljubezen, toda za tako, ki opazuje, doživlja in pripoveduje skozi inteligentno pamet, ki si ne pusti zožiti pogledov niti ob človeku, kateremu je sama globoko privržena. Zato njeno mitiziranje Prešernove osebnosti ni mitiziranje zaprtega tipa, kot ga še vedno srečujemo v literarni zgo-

⁶ *Spomini na Prešerna*. Napisala Ernestina Jelovškova, Prešernova nezakonska hči. V Ljubljani 1905. Iz nemškega rokopisa, ki je imel za seboj naporno zgodovino nastajanja (prvič jih je napisala že l. 1875—76), je delo prevedel J. Kessler.

dovini oz. literarnozgodovinski pedagogiki, in je odprto tudi čisto nemitičnemu odkrivanju življenjske resničnosti. Ernestinin primer bi kazal celo na to, da je v njeni samorefleksiji, v njenem opazovanju, spoznavanju in priznavanju lastne apriorne ljubezni do Prešerna več prostora za objektivno in svobodno opazovalno razdaljo kot pri drugih, manj premišljenih in manj kontroliranih mitizacijah.

Čisto drugačne vrste so spomini, ki jih je pesnikova sestra *Lenka Prešernova*, nepismena in preprosto zgovorna kmečka ženica dokaj do brega spomina v svojih poznih letih (1880—1890) pripovedovala sprotne mu zapisovalcu duhovniku *Tomu Zupanu*. V rokopisni obliki je ohranjenih vseh pet zvezkov Zupanovih zapisov pod naslovom *Črtice iz dr. Prešerinovega življenja ter sploh od Ribičeve rodovine*.⁷ Mnogo pozneje, l. 1933, je Zupan te zapise v zelo skrajšani in za mladino prirejani obliki izdal pri Mohorjevi družbi v knjižici *Kako Lenka Prešernova svojega brata, pesnika, popisuje*.⁸ Lenkini spomini so vseskozi konkretni, vezani na čisto določene dogodke, pripetljaje in stvari, ostajajo brez očitnejših teženj k posplošujočim, abstraktnim oznakam pesnikove osebnosti, kakršne pogostoma beremo pri Ernestini. Prilepljeni so tako rekoč ob zemljo, naključni po svojem porajanju oz. odvisni od Zupanovih vprašanj, stihijsko anekdotični po svoji naravi in asociativno mozaični po svoji zgradbi. Lenkina razgledna točka ni kulturniška in literarna, kot je Ernestinina, in si k temu niti najmanj ne prizadeva. Življenje okrog sebe, ljudi in njihova početja presoja s skrajnim kmečkim realizmom, ki se mu sicer poznajo merila krščanskega in še posebej rodbinskega ctosa (kult žlahte), vendar je na dnu vsega materialni kriterij, ki nosi na sebi znamenja gmotne utesnjenosti. Tudi brata Franceta kljub iskreni sestrski dobroti v ničemer ne izvzame in izvzeti ne more iz svojega, trdo pragmatičnega sveta kmečke pameti. Njegovo pesniško delo v njenih očeh kljub nekemu občutku spoštovanja ne pomeni in ne more pomeniti kakšne posebne kategorije vrednosti, ki bi zahtevala neko posebno ali drugačno presojo stvari. Na pesnika sploh ne gleda in ne more gledati kot na pesnika, temveč kot na enega njenih bližnjih Ribičevih ljudi, ki si v življenju »ni znal pomagati«, kot pravi nekje, in ni uspel. V njeni sestrsko ljubeči in hkrati kmečko neusmiljeni pameti, v tem njenem ostrem zornem kotu je nekaj, kar ima za prešernoslovje, in temu so njeni spomini namenjeni, neko prednost: iz pesnikovega življenja nam ohr-

⁷ Hrani rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani v posebnem fondu, zvezki so označeni po abecednem zaporedju A, B, C, D, E. Tu navajam: Z u p a n, *Črtice*.

⁸ Tu navajam: Z u p a n, *Kako Lenka*.

nja vrsto čisto vsakdanjih, realnih, psihološko in predvsem sociološko močno uporabnih dejstev, ki jih še ni zastrla kulturniška in literarna priredba pesnikove življenjske usode. Skratka, v Lenkinih spominih najdemo prvi zaris čisto prozaičnega, nemitiziranega Prešerna, gledanega iz zornega kota, od koder poeziji še ni bila priznana kakšna vrednost, niti vrednost posebne, kulturne produkcije ne, pesniku pa ne pravica do posebne, individualne življenjske poti. Vendar tudi Lenkina podoba ni razbremenjena nekaterih omejitev in dodatnih primesi ter poskusov. Lenka je bila pobožna in poleg tega je svoje spomine pripovedovala častitljivemu duhovniku Tomu Zupanu in na njegova vprašanja. Zato se je v pripovedi zamejevala pred »naturalizmi« iz vsakdanje Prešernove resničnosti, kolikor se je le mogla, a še tiste, ki jih je razkrila, jih je prestregel in s tremi pikami pretrgal zapisovalec sam. Že v uvodu se je namreč odločil, da »senčnih strani« Prešernovega življenja ne bo omenjal, in da ga bo »vodila v tem pieteta«.° In končno je treba ugotoviti, da Lenkina in Zupanova pripoved tudi nista brez tendence. Oba sta si prizadevala, vsak na svoj način, da bi rehabilitirala Prešerna kot dobrega kristjana in cerkvenega vernika in po tej poti rešila del njegovega mita, seveda mita čisto druge in nasprotno vrste kot Ernestina Jelovškova. Toda ti poskusi so toliko preprosti, da ne morejo poškodovati dragocenega življenjskega gradiva, ki sta ga iz Prešernove usode rešila dobrohotna sobesednika. Zato so Lenkini spomini poleg Ernestininih še vedno prvi in v mnogočem prav tako neizrabljeni vir za oživitve pesnikove resnične osebnosti.

Že Ernestinin poskus »fiziognomičnega« opisa Prešernove zunanosti kljub rahlemu mitiziranju, ki ga pazljivi bralec ne more spregledati, z nekaterimi podrobnostmi razločno opozarja na svojevrsten nemir in notranjo zapletenost pesnikove osebnosti. Ernestina pripoveduje o marsičem, a njeno opisovanje se najprej ustavlja ob tistih telesnih znakih in lastnostih, ki naj bi razkrivali človekovo notranjo podobo: ob čelu, očeh in ustnicah. Tako ve povedati sodbo matere Ane, da je bilo Prešernovo čelo belo in »najlepše, kar jih je kdaj videla«, da je imel oči napol priprte, pogled resen, včasih temen in »skoro oster«, predvsem pa prodoren, kot da »vidi v dno človeške duše«, tako da bi bilo »nemogoče nalagati ga«; in »kadar je bil razburjen, npr. vesel ali jezen, zaiskrilo se mu je oko in mogočen žarek je zadel predmet njegove ljubezni ali njegovega srda«; in kadar se mu je »tresla spodnja ustnica, se je vedelo, da je razburjen«. Njena sklepna, povzemajoča oznaka obraza se glasi: »Nje-

° Z u p a n, *Črtice*, zv. B in zv. C, uvod.

gov pogled je bil skoro oster, a okrog ustnic je imel potezo iskrene dobrosrčnosti in miline.«¹⁰

Če iz tega uvodnega opisa odstranimo nekatere, takratnemu spomeniškem okusu ustrezajoče mitizirane znake pesniškega obraza in vednja sploh, nam vendarle ostane še nekaj opaznih in uporabnih znamenj, ki se dajo preverjati in potrditi tudi v drugih, šablوني manj podvrženih poglavjih Ernestinine pripovedi. Njeno telesno portretiranje Prešerna, ki je tako, kot da je nastajalo ob kakšnih poznih odmevih nekdanje Lavatrove »fiziognomične šole«, nam pove vsaj dvoje sprejemljivih sporočil: prvič, da imamo pred seboj človeka z močno razvitimi, tudi navzven opaznimi intelektualnimi, emocionalnimi in etičnimi prvimi; in drugič, da te njegove lastnosti in prvine niso samo izrazite, ampak se kažejo v zelo izpostavljenih in kontrastnih legah (ljubezen—srd, jeza—veselje, dobrota—ostrost, milina—nezaupnost itn.). V Ernestininem sporočilu ne bi kazalo prezreti še neke podrobnosti: v sintetičnem odstavku kar dvakrat uporablja oznako »kadar je bil razburjen«. Oznaka čisto stvarno, brez mitiziranja opozarja na znamenja neklih stopnjevanih napetosti, ki so se pollašale Prešernove človeške narave in njenih ravnanj.

Kar se nam je pokazalo iz navedenega Ernestininega sporočila, je toliko bistveno, da si to mesto lahko izberemo za izhodišče nadaljnje poti k notranjemu ustroju Prešernove osebnosti. Smeri iskanj, ki se od tod odpirajo, je več in več je tudi metod nadaljnega sestavljanja podrobnega biografskega gradiva v povedno celoto. Vendar se iz dane izhodiščne točke in danega gradiva najbolj ponuja naslednja opazovalna smer: razkrivanje »integracijskih« in »dezintegracijskih« pojavov znotraj Prešernove osebnosti, njihovo razmerje in način njihovega medsebojnega delovanja, na kratko, njihov strukturni sistem. Ta seveda ne bo mogel pokriti vsega neskončno mnogovrstnega spleta dejstev, ki sestavljajo Prešernovo življenje, opozoril pa bo na eno izmed bistvenih gibal, na enega med globinskimi »generatorji« pesnikovega življenja in dela.

Prvi korak k načrtovani poti je določen že z našim izhodiščem samim. Če je res, da uvodoma omenjene prvine (imenovali in ločili smo jih zelo poenostavljeno: intelektualne, emocionalne in etične), ki konstituira osebnost, pri Prešernu s svojim načinom delovanja prestopajo srednje lege in silijo v skrajne ter hkrati nasprotujoče si položaje, ni dvomiti, da gre za osebnost, ki je daleč od notranje trdnosti in varnosti pa tudi daleč od zmožnosti za mirno prilagajanje življenjskemu po-

¹⁰ Jelovškova, n. d., s. 5.

prečju. To pa že pomeni, da gre za osebnost, ki je bila na neki način notranje ogrožena. Iz Ernestininih spominov lahko razberemo celo vrsto konkretnih biografskih znakov, ki pričajo, da so znotraj Prešernove osebnosti morale delovati močne dezintegracijske težnje. To se pravi težnje, ki so osebnost »iztirjale« in jo metale iz suverenege ravnovesja v podleganje ene ali druge vrste. Začnemo lahko z naslednjim njenim zapisom: »Hodil ni nikdar pokoncu, ampak bil je navadno nekoliko upognjen. Korakal je naglo; kadar je bil razvnet, hud, pa je skoro tekal; včasih zopet je stopal neskončno počasi in povešeno.«¹¹ Oznaka ne pove samo tega, da je bilo Prešernovo emocionalno doživljanje močno. Pove nam še nekaj več: da je celotna Prešernova psihofizična narava padla pod siloviti vpliv razpoloženja. To opažanje je pri Ernestini kasneje prešlo celo v posplošujočo sodbo, da so Prešerna v življenju vse »preveč vodila njegova čustva.«¹² Lenka dopolnjuje to oznako še z druge strani: »Občutljiv je bil pa strašno — tisto pa, hitro občutljiv, čeprav tega ni na glas rekel ljudem.«¹³ Ne gre torej samo za silovitost emocionalnega doživljanja, temveč tudi za njegovo odprtost, hitro občutljivost in ranljivost.¹⁴ Poleg tega je bistvena še neka lastnost, ki jo odkriva Ernestina v tem območju pesnikove človeške narave. Na vidnem mestu navaja tole sporočilo matere Ane: »Včasih se je poln življenja kar zibal v najlepših nadejeh; nič se mu ni zdelo nedosegljivo. Toda najmanjša stvarica, ki se ni iztekla po njegovi volji, ga je pripravila ob ves pogum, da je obupal nad vsem.«¹⁵ Pustimo ob strani Ernestinin posplošujoči sklep, da je »bil sangvinik«, kot se pač ponavadi misli o pesnikih. Anina oznaka pripoveduje o veliki gibljivosti Prešernovega razpoloženja, o naglih prehodih iz ene skrajnosti v drugo, na primer iz velikega upa v popoln brezup, o njegovi naravnosti v ambivalenco. Pove pa nam še nekaj več: da je bil Prešeren nagnjen k iracionalnemu načinu reagiranja, k reagiranju tiste vrste, ko neznatno življenjsko gradivo (»najmanjša stvarica«) zadošča za totalne sklepe, kar pomeni, da razmerje med vzrokom in posledico zdrsnje iz razumnega ravnotežja, da torej tudi »kaplja lahko povzroči katastrofo« in zanjo ni več potreben vihar.

Pri večini navedenih oznak o posebni moči, občutljivosti in gibljivosti Prešernovega emocionalnega doživljanja — posebno še pri zadnji, Anini

¹¹ N. d., s. 6.

¹² N. d., s. 97.

¹³ Zupan, *Kako Lenka*, s. 45. T. Zupan je opazil, da so bili Ribičevi sploh zelo občutljivi ljudje, tudi za besede: »Kaj občutljivi — na besede občutljivi — so ti ljudje.« (*Crtice*, zv. D, s. 29.)

¹⁴ Značilna je podrobnost, da »joka ni mogel prenašati« (Jelovškova, s. 41).

¹⁵ Jelovškova, s. 72.

oznaki — opazimo, da so zabeležena pokončna in podlegajoča, »svetla« in »temna« mesta, vendar ni mogoče prezreti, da je razločno poudarjena strmo padajoča smer doživljanja, naravnana v depresijo. Neizogibne posledice takega delovanja in take naravnosti omenjenih prvin so bila pogostna stanja življenjske negotovosti, tesnobe in dvoma. Ernestina na nekem mestu daljnosežno razmišlja o usodnih življenjskih posledicah pesnikovega skepticizma in pri tem pove, da je njegova najbližja okolica dodobra občutila to njegovo lastnost in računala z njo: »Pri Prešernovem značaju, ki je tako rad dvomil, je bilo treba posebne previdnosti...«¹⁶ Tu pa smo seveda prispeli že na mejo med karakterološkim in nazorskim območjem Prešernove osebnosti.

Zanimivo je opazovati, kako se depresivna stran pesnikove narave in njene dezintegracijske lastnosti kažejo v spominu preprostega, neizobraženega človeka, ki v drugačnem, zelo poenostavljenem jeziku in mišljenju sporoča v bistvu isto. Lenka pripoveduje: »Frence je bil cagov; tako bojazljiv, da!... ko je bil mlad, je bil hudo nervozen, časih se je takrat kar tresel. Bolj v letih se mu je pa nervoznost vrnila in je bil zelo boječ. Njegovo zdravje tudi v moških letih ni bilo tako trdno, kot bi kdo mislil, če ga je videl. Bled je bil.«¹⁷ Gotovo je, da to označevanje zajema in pokriva tudi znake pesnikove občutljivosti, negotovosti, tesnobe in dvoma, vendar je značilno, da jih ne razločuje, kot jih zna razločevati Ernestina, temveč jih na zelo preprost ljudski način povezuje z zdravjem in boleznijo. O »cagavosti« (neki posebni tenkočutnosti in občutljivosti) Ribičeve družine sploh, ne samo Francetovi, govori na več mestih, in ji postavlja nasproti »korajžnost« novega Volkovega rodu, ki je prišel na Ribičevino in tam zamenjal Prešerne. Lenka pravi: »Sedanji Ribičevi otroci v Vrbi so pa korajžni.«¹⁸ Večkrat se ji zdi primerno govoriti o močni nagnjenosti Ribičeve družine k srčni bolezni, pri sestri Urši omenja tudi epilepsijo.¹⁹

Ernestinina izraza »nada« in »obup«, ki postavljata most med psihološko in filozofsko razlago Prešernove osebnosti, se v Lenkinem jeziku glasita »korajža« in »cagavost« in kažeta nazaj, k biološkim osnovam pesnikove narave. Obe avtentični pričevanja o Prešernovem življenju nam kljub razlikam na neki točki sporočata isto: da so v temeljnem ustroju njegove osebnosti delovale izredno močne dezintegracijske težnje. Polaščale so se čustvovanja, mišljenja in delovanja. Notranje so raz-

¹⁶ *N. d.*, s. 95.

¹⁷ Zupan, *Kako Lenka*, s. 24. O Prešernovih »slabih živcih« je še vrsta poročil (Zupan, *Črtice*, zv. E, s. 15, 53).

¹⁸ *N. d.*, s. 24.

¹⁹ Zupan, *Črtice*, zv. B, s. 29 a; C, s. 22 a.

dvajale vsako območje zase, hkrati pa tudi zveze med njimi, tako da so otežile ali ogrožale enovitost čustva, misli ter akcije. Razbijale so notranjo ubranost in skladnost osebnosti. Na skrajni meji svojega delovanja so ji spodmikale možnost smiselnega obstoja sploh in jo prignale do tistega roba, kjer se začenja misel na samouničenje. Posredna potrdila za taka skrajna stanja bi lahko našli v nekaterih pesniških izpovedih na temo smrti, neposredna pa v njegovih poskusih samomora.

Toda vse to je bil samo en del Prešernove človeške narave.

Če dosedanje navedbe Ernestininega gradiva pregledamo pazljiveje, se pokaže, da njene oznake poleg poudarjenih depresivnih lastnosti in hkrati z njimi, tako rekoč v isti sapi, omenjajo tudi lastnosti popolnoma nasprotno vrste. Imenuje jih različno in dojema kot znamenja Prešernove notranje moči, veselja, ljubezni in življenjskih upov ene ali druge vrste. Podobnega in dopolnjujočega gradiva pa je še mnogo. Opozarja nas, da so bile v ustroju Prešernove narave močne tudi težnje, ki so delovale v radoživo smer. Pa ne samo to, delovale so tudi v smeri notranjega reda, smotrnega usklajanja in suverena obvladanja lastne osebnosti. Te integracijske težnje predstavljajo drugo poglobljeno črto v strukturnem florisu njegove osebnosti.

Tudi te pokončne, integracijske težnje so zavzemale vsa območja pesnikove človeške narave, tako emocionalna kot intelektualna in akcijska, in težko bi omejevali ali natančneje določali cone njihovega delovanja. Vendar bi zaradi nekaterih posebnih lastnosti, ki se kažejo v Prešernovi življenjski volji do obstajanja, začeli s pregledom intelektualnih sestavin te volje in šele zatem emocionalnih in akcijskih, čeprav so vsa tri območja globoko povezana in med seboj odvisna. Razdvajamo jih sama zaradi večje razvidnosti stvari.

Biografskih vesti o Prešernovi umski zmogljivosti in njegovi intelektualni razvitosti je toliko, da jih ne kaže preverjati — od odličnih spričeval do mnogih pripovedi o njegovem izrednem spominu in umu, ki se začenjajo z ohranjeno izjavo ribniškega kaplana Humla iz l. 1810—1812: »Strašno zamerkljiv je; kar ga pobaram, vse vé...«²⁰ O njegovi intelektualni prizadevnosti nam nekaj pove tudi zapuščinski seznam pesnikove osebne knjižnice, sicer ne prvotne, temveč že zelo okrnjene, v katerem dela iz filozofije in celo matematike niso neopazna. Nekaj več pozornosti kot doslej bi morda zaslužile tudi tiste vesti, ki pričajo o neklih posebnih zmožnostih, s katerimi je opravljal svoj pravniški oz. odvetniški poklic. Ljudje so pri Prešernovem poslovanju občudovali

²⁰ *N. d.*, zv. C, s. 25 a.

okretnost in zanesljivost, še posebej pa spretnost in jasnost njegovega besednega formuliranja, torej veliko intelektualno prisebnost v obyladovanju življenjskih nasprotij ter sporov.²¹ Med njegovimi domačimi ljudmi se je ohranilo celo izročilo, da nikoli »nobene pravde izgubil ni«. ²² V policijskem poročilu, ki ga je o njem leta 1844 napisal dr. Uhrer, prav tako beremo oznako, ki daje opazno priznanje njegovim poklicnim sposobnostim (»ein tüchtiger Jurist«). Tudi o Prešernovi razumski prisebnosti pripovedujejo, da je bila močna, močna celo tedaj, ko je bil hudo bolan (jetrna ciroza) in pred smrtjo. Lenka poroča: »Jasne pameti je bil vso bolezen celo do smrti... bil je do zadnjega brihten... celo za smrti strašno brihten...«²³ Ob takih in podobnih opažanjih se ponuja vprašanje: koliko je Prešeren to svojo močno prisebnost in močno razviti intelekt organiziral v nadzor nad samim seboj, nad svojim vznemirljivim načinom doživljanja in reagiranja, koliko je z njim obvladal dezintegracijske procese znotraj lastne osebnosti? Pri razpoložljivem biografskem gradivu pa je treba to splošno operativno vprašanje znižati na nekoliko bolj zoženo in konkretno, vendar še vedno povedno mero: kakšno je bilo pri njem obvladovanje čustveno napetih, afektivnih stanj? Gradivo dopušča nekaj preverjanj prav v to smer.

Znano je, da na primer smeh oz. stopnja afekta v njem močno označuje človeka in njegov duševni ustroj. Ta zorni kot nas pri Prešernu ne pušča brez podatkov. Če pesnika najprej postavimo pod test zanimive misli, ki jo je zapisal njegov sodobnik L. Wienbarg — češ, da šele svoboda daje humor, in narobe, da je humor merilo svobode — lahko ugotovimo marsikaj.²⁴ Prešeren je bil kljub vsemu človek z veliko mero notranje svobode in zato človek z globokim smislom za humor in z občutljivo potrebo po smehu, saj je bilo tu eno izmed območij superiorne nevezanosti ali vsaj njenih trenutkov. O vsem tem ne pričajo samo nekatere pesmi, temveč tudi biografsko gradivo, ki nas tu bolj zanima. Lenka se na primer spominja, da je bil v življenju »malokdaj brez šale« in da je zelo rad »kakšno špasno rekel«. ²⁵ Štrica Jakoba, duhovnika na Šmarni gori je prav zato tako »strašno rad imel, ker so bili vesel mož«,

²¹ Zupan, *Kako Lenka*, s. 18, 44, 45.

²² Zupan, *Črtice*, zv. C, s. 61 a. Značilna je zgodba, ki se je Lenka spominja iz poznejših kranjskih let. Dva moža sta prišla s »pravdo« k Prešernu. Ta je nekoliko pil in ju je hotel odsloviti. Vendar sta preudarila takole: »Nič ne hodiva, on bo pijan bolje naredil kot kakšen drug trezen.« (*Črtice*, zv. C, s. 52 a).

²³ Zupan, *Kako Lenka*, s. 40; *Črtice*, zv. C, 27 a, 49 a.

²⁴ L. Wienbarg, *Aesthetische Feldzüge*, Hamburg 1854, s. 302—03.

²⁵ Zupan, *Kako Lenka*, s. 39; *Črtice*, zv. C 50.

ki »so se prav radi smejali.«²⁶ Gostilničarka Ivana Zadnikar-Wohlmutova se je pesnika spominjala predvsem s te hudomušno šaljive strani in je njegove oči opisala takole: »Tako je gledal, kakor da bi bilo vedno na sméh.«²⁷ In iz mnogih ohranjenih anekdot je dovolj znano, kako rad je poveseľjačil in si privoščil šaljive domislice nad drugimi in samim seboj. Nekatera njegova pustovanja niso bila ravno skromna in sestra Lenka si jih je dobro zapomnila.²⁸ Pripoveduje tudi, da ga celo v najhujših dneh šaljivost ni minila in kako je s šalo »časih svojo hudo bolezen prezrl.«²⁹ Toda zanimiva je neka podrobnost, ki večkrat spremlja poročila o tej strani pesnikove narave. Gre za opažanja, ki povedo, da Prešernov smeh navzven ni bil močan, glasen ali celo hrupen, temveč udržan, tako da je bil za preprostejšega opazovalca včasih komaj viden. To bi se dalo razbrati tudi iz naslednjega Lenkinega opisa Prešernovega obnašanja v veseli družbi: »Doktor je pa veliko govoril, če je bila družba po tem. Smejale se je malo. Je le raje druge zabaval (unterholtal). Za tisto je on bil — če tudi se ni prav rad smejal. V veseli družbi je rad ostal, če tudi ni bil posebno vesel človek. V taki družbi je povedal eno ali drugo. Sicer pa tudi v družbah ni bil glasan. Prav zares vesel po moji sodbi Frencè ni bil nikoli.«³⁰ In kranjski krojač Miha Pučnik se je pesnika spominjal takole: »Smejale se je le redkokrat, kakor se smeja jo ljudje — le z ustmi se je smejal.«³¹

Vse to bi kazalo k domnevi, da je Prešeren svojo radoživost in tako najbrž tudi druge afekte izražal z zadržanostjo, nekako nadzirano.

Seveda spadajo vedra razpoloženja med tista, ki jih človek lažje prestreže v zadržane meje. Teže je obvladati duševno ali telesno bolečino. Toda biografskih podatkov, ki kažejo, da si je Prešeren prav tu prizadeval uveljaviti moč nadziranja nad sabo, je veliko. Ernestina piše: »Bil je izmed onih globokih, strastnih narav, ki ne iztresejo svojega srda, ampak na tihem kuhajo jezo in žolč, ne da bi njih obližje kaj vedelo o tem.«³² S tem si je deloma pojasnjevala tudi njegovo nespeč-

²⁶ Zupan, *Kako Lenka*, s. 23.

²⁷ *N. d.*, s. 47.

²⁸ Tako pripoveduje, kako si je nekoč za pustovanje (za »maškare«) oskrbel obleko v ljubljanskem gledališču, ali kako je bil tudi v Celovcu 1832 v predpustnem času »na vseh unterholtungah« in je kar »300 forintov ponudal«, seveda stričevih. (Zupan, *Črtice*, zv. C, s. 21, 45 a.)

²⁹ Zupan, *Kako Lenka*, s. 38.

³⁰ *N. d.*, s. 23.

³¹ *N. d.*, s. 47; prim. *Črtice*, zv. A, s. 39. Ana Jelovškova se je morala Prešernu na ljubo, tako pripoveduje Ernestina, odpovedati neki prijateljci, ki se je vedno smejala. Prešeren je Ani takrat rekel, da »kdor se vedno smeje, je norec« (Jelovškova, s. 21).

³² Jelovškova, s. 9.

nost. Prešernov napor, da bi z razumom obrzdal notranje pretrese, pa nam nazorno pokaže tole Ernestinino podrobno opažanje: »Kadar se mu je tresla spodnja ustnica, se je vedelo, da je razburjen; kajti nikdar ni izgubil treznega preudarka.«³³ S tem bi se ujemala še vrsta drugih poročil, ki kažejo, da je kljub veliki občutljivosti in spremenljivosti razpoloženj dajal videz obvladanega, »resnega in modrega značaja«, kot pravi Ernestina.³⁴ Podobno lahko ugotovimo ob Zupanovem gradivu. Ko Lenka pripoveduje, kako hudo je bilo Prešernu ob smrti brata Jožeta, ki je umrl leta 1818 v Ljubljani kot petnajstletni dijak (»najlepši študent« šole), se natanko spominja njegove zmožnosti samoobvladanja in svojo pripoved končuje: »... másati pa se je Francè znal...«³⁵ Sem se dá do neke mere vključiti tudi Lenkina vest o Prešernovem načinu govorjenja, ki da je bilo zelo »zastopno«, niti prehitro (kot pri bratu Juriju) niti prepočasno, temveč da je govoril »srednje počasi« in z »lepo štimo«; »... le kadar je kaj posebno pripovedoval, imel je metalnast zvence glas.«³⁶ Zbranost in urejenost razkriva navsezadnje tudi njegova pisava, čeprav je močno podrejena poklicu, namenu in dobi, tako da za naša iskanja nima posebnega pomena.

Za napor in moč Prešernovega obvladovanja lastne bolečine je še posebej značilno njegovo vedênje med boleznijo, o čemer imamo več poročil. Ernestina pripoveduje: »Moja mati ga je poznala trinajst let, in ga ni čula nikdar tožiti o telesnih bolečinah. Samo enkrat je dejal, naj položi dlan na njegovo glavo, da vidi, kako mu v njej besni in razsaja.«³⁷ In Lenka se spominja: »Tožil nič ni v bolezni, kot je Katra rekla. Je koj dovolj potrpel. — Tudi jaz ne ene take tožbe nisem slišala iz njegovih ust, ko sem v Kranju pri njem bila. Zdel se mi je pa kot mučenik. — Neko jutro še pred svojim godom je rekel Katri: ‚Nocoj sta se bolezen in pa natura tako vojskovali, da mi, rajtam, takrat ne bo hujše, ko bom vmrl.‘ Ležala je tisto noč Katra v njegovi sobi. Pa je vso noč ni nič klical v pomoč.«³⁸ »V bolezni pa ni bil cagov,« pripoveduje na drugem mestu.³⁹ Vendar pa ji hkrati prihajajo v spomin

³³ *N. d.*, s. 5.

³⁴ *N. d.*, s. 114. Tudi Lenka pripoveduje: »... držal se je bolj resnično (= resno)«. (Zupan, *Črtice*, zv. B, s. 1 a.)

³⁵ Zupan, *Črtice*, zv. C, s. 3.

³⁶ *N. d.*, zv. A, s. 33.

³⁷ Jelovškova, s. 112.

³⁸ Zupan, *Kako Lenka*, s. 38.

³⁹ Zupan, *Črtice*, zv. A, s. 54.

tudi drugačna, nasprotna, čisto depresivna stanja, ko je bil »ves cagov« in »ubit«,⁴⁰

Iz vsega navedenega se dá sklepati, da je Prešeren z močjo razuma in volje nadziral ali vsaj poskušal nadzirati svoja intenzivnejša notranja stanja, svoje radožive in depresivne afekte, svoj notranji »peknel in nebo«, če si izposodimo njegovo pesniško formulacijo, in jih poskušal ujeti v obvladano mero.

Če je Prešernu uspelo razumno obvladati stanja v samem sebi, mu je uspelo tudi lastna dejanja uravnavati po smotrni volji razuma. To logiko preverjanja kaže uporabiti pri opazovanju njegovih dejanj oz. njegove akcijske volje, čeprav s pridržki, saj je marsikdaj očitno, da med notranjimi stanji in zunanji dejanja ne obstaja vedno »konvergenca struktur« in da marsikatera ravnanja ali odločitve niso »istosmerna« z njegovimi resničnimi razpoloženji. Toda pustimo taka odstopanja za zdaj ob strani. Na voljo je razmeroma dosti biografskega gradiva, ki v Prešernovem obnašanju in delovanju razkriva precej nadzirano smotrnost in v njej svojevrstno strogost. Tako je na primer že v njegovih študentskih letih opazno, da se je zelo bal izgubljati čas in da je z velikim odporom sprejemal opravila, ki so bila zunaj njegovih smotrno naravnanih delovnih načrtov. Inštruktorsko službovanje v Klinckowströmovem zavodu na Dunaju se mu je upiralo med drugim tudi zato, ker je preveč »samega sebe mudil« z opravili, ki so bila zunaj njegove glavne delovne smeri.⁴¹ Mnogo bolj je bil zadovoljen s poučevanjem sina moravskega grofa Dubskega, in sicer zato, ker ga »uk z njim« (tudi juristom), kot je pozneje pripovedoval, »ni nič mudil« in je lahko hkrati zase študiral.⁴² Tudi svoj sklep, da ne bo opustil študija prava na Dunaju in se preselil v ljubljansko teologijo, je leta 1824 pred starši utemeljeval s smotrnostjo svojega početja in znotraj te kar dvakrat z razlogi »izgubljenega časa«. ⁴³ Na tem mestu ni brez pomena podatek, da je na pravni fakulteti vse izpite opravil v prvem možnem roku in z odliko. Njegova gospodarnost s časom je bila precej drugačna kot gospodarnost z denarjem, saj se Lenka pogostoma pritožuje, kako

⁴⁰ *N. d.*, zv. A, s. 55; zv. C, s. 49 a. Lenka pripoveduje Zupanu: »Pomislijo naj, od 3. dec. — 8. sveč. (ko umrl) ni jedel nič; le pil limonino vodo.« (*Črtice*, zv. C, s. 38 a.) »Pri Preš. so bila jetra kakor prekuhana — ena reč ni v njem ostala (vse čez): le samo limonova voda.« (*Črtice*, zv. C, s. 25—26.)

⁴¹ Zupan, *Kako Lenka*, s. 15.

⁴² *N. d.*, s. 17.

⁴³ *Prešernovo pismo staršem 24. maja 1824*, Zbrano delo II, Ljubljana 1966, s. 167—68.

»ponúcoven« je bil in zraven vse preveč »dobrih rok«.44 Tudi Prešernova discipliniranost v pravniškem poklicu je bila stroga in odstopi od nje poredki vsaj v prvem desetletju službovanja. Že Lenka poroča, kako natančen in »ákleh« je bil »za svoje šrifte«, pri čemer pa ima v mislih tudi rokopise pesmi, ne le uradne spise.45 Ernestina pa pripoveduje: »Na tem mestu naj pripomnim, da je dr. Prešeren skrajno vestno in natančno izpolnjeval svoje stanovske dolžnosti. Točno z zadnjim udarcem ob osmih zjutraj je že sedel pri svoji mizi, ravno tako popoldne ob treh; če pa se je primerilo, da je prišel prekasno, delal je toliko časa čez uro. Nekoč je potožil nekemu znancu, kako malo ceni dr. Crobath njegove zasluge. Vsak odvetnik, ki ima posla s kmeti, ve, koliko truda in železnega potrpljenja je treba, da se tem ljudem kaj dopove. Dr. Crobath ni bil po obedu za nobeno rabo več, ker se ni streznil do drugega jutra. Moral se je torej dr. Prešeren ubijati s kmeti ter jim razkladati stvari, katerih niso mogli ali hoteli umeti. In kadar je bil že ves hripav, prekinil ga je njegov šef: ‚Pojdi, pojdi, nikar ne čenčaj toliko! ‚Sedaj pa imam!‘ pristavil je bridko. In pomisliti je treba, da je dr. Prešeren prenašal to življenje celih trinajst let...«46 Prešernova službena vestnost včasih naravnost preseneča.47 Pri tako občutljivi in čustveno nestalni naravi pa preseneča še neka lastnost, ki bi bila lahko znamenje močne ali urejene volje: to je njegova nepopustljiva doslednost. Lenka se je spominjala na zelo konkreten in preprost način: »Kar je doktor enkrat rekel, od tega ni jenjal. V sklepkih je bil nepremakljiv. Nič več se mu ni smelo reči.«48 Podobno je pripovedoval njegov predstojnik, odvetnik Blaž Crobath Ani Jelovškovi: »Zanesite se torej na njegove besede kakor na evangelij. Ne kot njegov prijatelj, ampak kot mož vam pravim, dr. Prešeren je poštenjak, ki še nikdar ni prelomil svoje besede. Če je rekel:

44 Zupan, *Črtice*, zv. C, 47 a, 60, 60 a, 45 a; *Kako Lenka*, s. 17, 20, 27, 29, 50

45 Zupan, *Črtice*, zv. C, 27 a.

46 Jelovškova, s. 19.

47 Kako daleč je mogel iti v svoji službeni vestnosti, kaže naslednji dogodek iz Ernestininih spominov: »Prišlo je leto 1845... Bilo je sredi poletja, ko se je Prešeren ob šestih zvečer zgrudil nezavesten pred pisarno. Dr. Crobath je imel tedaj svoj urad v Slonovih (Prešernovih ulicah), v Lukmanovi hiši, tam, kjer stoji sedaj pošta. Prenesli so ga v sobo ter mu puščali; ko mu je odleglo, peljali so ga domov. Vendar pa se je čudovito naglo razširila po mestu govorica, da je dr. Prešerna zadela kap, in da najbrže ne okreva nikdar več. Se tisti večer je poslal neki Prešernov prijatelj svojo ženo moji materi, ki je bila že blizu poroda, ‚previdno‘ povedat pretresljivo novico. ... Drugo jutro ga je obiskala na vse zgodaj. Bala se je, da je mrtvouden, z veseljem pa je videla, da je pri popolni zavesti. Da bi jo pomiril, je celo vstal ter šel parkrat po sobi semtertja. Tudi v pisarno je šel še isti dan, ‚ker se plača vendar ne more vleči zastoj!‘.« (Jelovškova, s. 49.)

48 Zupan, *Kako Lenka*, s. 44.

da, drži kot pribito; če je dejal: ne, ga tudi nihče ne pregovori.«⁴⁹ Podobno je na podlagi svojih izkušenj pripovedovala Ana Jelovškova svoji hčeri: »Moja mati, ki ga je poznala trinajst let... je dejala, da ga ne bi ne prošnja ne vsa zgovornost pripravila do tega, da bi spremenil ali predrugačil storjeni sklep.«⁵⁰ Bil je človek, ki »se ne da odvrniti od stvari, o kateri je bil prepričan, da je potrebna.«⁵¹ Tudi če take in podobne reči prebiramo previdno — v njih so tu pa tam odenki idealiziranja Prešernove osebnosti, drugje pa spet opozorila na preprosto človeško trmo, ki ni vedno znamenje notranje moči — ne moremo prezreti naporov, da bi obvladal razpuščajoče težnje znotraj in zunaj sebe in lastnim dejanjem dal dosledno smer. To bi se dalo razbrati tudi iz Lenkinih pogostnih trditev, kako zelo pravičen je bil v svojem ravnanju.⁵²

Med življenjepisnim gradivom naletimo na celo vrsto vesti, da je v Prešernovem čutenju, mišljenju in obnašanju obstajala še ena lastnost, ki se je upirala dezintegracijskim težnjam in na poseben način branila integriteto njegove osebnosti. To je bila njegova samozavest. Ta lastnost je v pesniškem delu in v literarnih bojih vidna mnogokrat in že na prvi pogled. O njej pa nam še bolj neposredno pričajo spomini sodobnikov. Zdi se, da je že v zelo mladih letih včasih pokazal neko superiorno samozavest nad svojo okolico. Lenka pripoveduje: »Mater in očeta je raj imel v časti, nas (sestre) ne... zdele smo se mu preneumne.«⁵³ In Ernestina trdi: »Prešeren je bil od narave ponosen... Prešeren je bil samozavesten.«⁵⁴ Tudi njegova odločitev za posvetni poklic ni bila brez zveze s to lastnostjo. Materi je rekel: »Če hočete, da bo Jurij duhoven, naj nikar ne uči v gosposkih hišah. Meni so rekli pri Pagliaruzziju: 'Oni naj gredo na Dunaj; drugi — ki imajo slabo glavo — naj gredo v lemenat.'«⁵⁵ Zelo nedvoumne so tudi naslednje Lenkine oznake: »Nase je držal, ker je svoje zmožnosti dobro poznal... Vselej je hodil naravnost; za hrbtom nikoli.«⁵⁶ O njegovi kljubovalni samozavesti priča več anekdot. Med najizrazitejše spada zgodba iz sedme šole (1819/20). Ko iz vedenja ni dobil odlične ocene, se je pritožil starem stricu Jožefu. Ta je stopil v šolo in povprašal, kaj je narobe. Pro-

⁴⁹ Jelovškova, s. 43; prim. še s. 39, 73.

⁵⁰ N. d., s. 124.

⁵¹ N. d., s. 73.

⁵² Zupan, *Črtice*, zv. C, s. 77 a; 71: »Pravica... zvezda — vodnica v Prešernovem življenju.« To Lenka ponavlja.

⁵³ N. d., zv. A, s. 6.

⁵⁴ Jelovškova, s. 72.

⁵⁵ Zupan, *Črtice*, zv. C, s. 120 a.

⁵⁶ Zupan, *Kako Lenka*, s. 30, 45.

fesor mu je odgovoril: »Nič, le samo klobuk malo bolj pokoncu nosi.«⁵⁷ Podatek ni naključen. Profesor verouka Jožef Dagarin je imel v svojem katalogu poleg Prešernovega imena pripis: »stolz«.⁵⁸ Zelo značilno je tudi Gollmayerjevo poročilo o Prešernovem dokončnem konfliktu v Klinkowströmovem zavodu na Dunaju, v pismu Čopu 15. jan. 1824: »Kar me je že dolgo skrbelo, se je res zgodilo: Prešerna ni več pri Klinkowströmu, že dolgo so bili njuni odnosi napeti. Prešeren je preveč svoboden in pokončen, da bi v tej hiši lahko obstal, zakaj tu je prav tako kot v kakšnem (teološkem) seminarju; kdor zna bolj hinavčiti, bolje mu je.«⁵⁹ Tudi Lenkina pripoved o tem, kako odrezavo je nastopil pred svojim predstojnikom v Klinkowströmovem zavodu, ko je prišlo do spora in se je odločil zapustiti razmeroma dobro plačano inštruktorsko mesto, nam pove nekaj podobnega.⁶⁰ Na tem mestu ni mogoče spregledati vsaj še enega dokumenta, ki pa ni več samo anekdotične narave, temveč kaže Prešerna v položaju globoke in razmeroma usodne življenjske odločitve. Gre za njegovo že omenjeno pismo staršem z Dunaja dne 24. maja 1824, v katerem dokončno zavrača njihove načrte, naj bi se vrnil v ljubljansko teologijo, in jim sporoča, da se je kljub nekaterim hudim izkušnjam odločil vztrajati na svoji sicer težki poti: »Ja ke bi bil od konca to vedil kar zdej vem, to skusil kar sim zdej skusil, toko bi jest gvišno na bil vidil Duneja; al zdej je prepozno... Sramota, zgubljeni čas, zgubljeni perjatli, nova zamera mi branjo v Teologio nazaj jiti, in jest Vam odkritoserčno povem, de sim terdno sklenil velike težave raj prestati, in vsako reč pred skusiti, koker ta stan, v kterga sim se podal zapustiti...«⁶⁰ Njegov prvi argument je misel na osramotitev. Koliko občutljivega ponosa in ponosnega vztrajanja je med vrsticami tega odgovora staršem, ki je hkrati tudi prvi, najzgodnejši dokument z izpovedjo njegovega življenjskega nazora. Toda da naša predstava le ne bo preveč enostranska, naj takoj opozorimo na vest o nekem drugem njegovem ravnanju, ki se je v podobnem življenjskem položaju obračalo prav v nasprotno, resignativno smer. Iz posameznih Lenkinih pripovedi pa tudi iz konteksta omenjenega pisma se da razbrati naslednje: Prešeren je po prvem letu dunajskih študij (1821—22), ki je bilo zanj tudi z gmotne strani najbolj kritično, že obupaval in v sebi »scagal«, hotel pustiti »dohtarijo«, pisal stricu Jožefu pismo, na podlagi katerega je ta začel

⁵⁷ *N. d.*, s. 12.

⁵⁸ *SBL II*, 8. zv., Ljubljana 1952, s. 518.

^{59a} L. Pintar, Prešeren v šolah, *LZ* 1902, s. 633.

⁵⁹ Zupan, *Kako Lenka*, s. 15.

⁶⁰ *Prešernovo pismo staršem 24. maja 1824*, n. d., s. 167.

pri ljubljanskem škofu pripravljati vse potrebno, da bi ga sprejeli v semenišče, in to uspešno uredil, nakar se je Prešeren premislil.⁶¹

Uporni ponos pa je v poznejšem življenju pokazal še neštetokrat. S kolikšno samozavestjo je na primer zbijal naduto Kopitarjevo avtoriteto v pismih prijatelju Matiju Čopu iz Celovca 1832 pa tudi v javnih satiričnih napadih nanj. In s kako odkrito, obenem pa prijateljsko jezo je grajal Čopa zaradi njegovega prespoštljivega in premalo pokončnega odnosa do dunajskega filološkega »patriarha«, ki je svojo razmeroma nasilno avtoriteto hotel uveljavljati tudi nad slovensko književnostjo, čeprav ni zmožal razumeti njenega resničnega položaja niti dojeti njenega dragocenega jezikovno razvojnega trenutka in je nanjo prenašal za slovenske razmere neustrezen Karadžičev model. Pojem »časti« je opazen pojem tudi v njegovih pesniških besedilih. In v zvezi z njim tudi pojem »narodne časti«, ki ga v nepesniški, čisto biografski obliki lahko najdemo v njegovi korespondenci. Tako na primer leta 1832 Čopu sporoča, da je med koroškimi Slovenci v Celovcu opazil več zmožnosti za odločno nastopanje zoper poskuse poniževanja s strani nemških tujcev kot med preveč strpnimi in kozmopolitskimi Ljubljčanji, češ da Korošci znajo tujim bahačem (»es ist natürlich, dass Leute, die keinen eigenen Wert haben, sich durch Herabsetzung der Eingeborenen geltend

⁶¹ Odlomki iz Lenkinega pripovedovanja v *Črticah*. Zvezek B, s. 23 a: »Fronc je rekel, da le prvo leto na Dunaji se je slabše godilo mu... Prav materi je tako [Matija Golmajer] pravil, da bi nam bil ušel Francé iz 'dohtarije'; pa ga niso lahko slišali mati, ko je tako pravil: 'En čas ga nič med nas ni bilo, ko je tako tuhtal, da bo šel; potlej smo pa šli nadenj in smo menili, kaj je to'. Stari stric Jožef so šli k Wolfu [škofu] prosit, naj ga sprejme Fronca, jurista iz 2. leta. Wolf so rekli 'kar pride naj'... 1 leto mu bo zarajtano; eno leto bo pa zgubil... Potlej je pa že pisal, da bo prišel nazaj v lemenat; so mu ubranili Golmajer, pa eni drugi študentje še.« Ali v zv. B, s. 10: »... pisal on ni rad... Saj na strica je pisal tudi, ko je rajtal, da bo prišel nazaj v teologijo.« Prim. tudi Prešernovo pismo staršem 24. maja 1824: »... in ker sim od konca perviga leta že skori v serci sklenil, je žé tovaršam pravil, de bom nazaj šu, je na enkrat štiftenga peršla, sim berš dobro službo dobil, in vse se je toko naključilo, de sim druge misli ratal... zato če Vas bo kdo prašal, al rajtam kdej nazaj k' Teologiji jiti, mo le recite, de te misli več nimam.« In Lenka v *Črticah*, zv. C, s. 6: »Na Dunaji je pa doktor 2. leto dobil Knafflovo. Takrat se je s 500 f prav lahko na Dunaji vun prišlo, rekel Francé.« Prešernov načrt, da bi se vrnil v Ljubljano v teologijo, je trepa presojati predvsem s socialne in psihološke, ne pa z nazorske strani. Takrat so se mnogi odločali za semenišče tudi brez prave notranje potrebe in usmerjenosti v duhovniški poklic. Tako je storil tudi znanec Ribičeve hiše in Jurijev sošolec, poznejši revolucionar Anton Fister (1808—1881), o katerem je Lenka pripovedovala tole zgodnico. Fister: »Bom pa šel v lemenat, ne verjamem pa na te reči prav nič. Ko bi imel denar, ne grem; ne dá mi pa tudi noben na posodo.« Nekdo drug: »Kako boš pa, ker ne verjamesh?« Fister: »Bote videli, prav dobro, kot vsak vas.« (*Črtice*, zv. A, s. 39.)

zu machen suchen«) — »če že ne z jezikom, pa vsaj s pestjo zamašiti gobec.«⁶²

Med prvine, ki so ohranjale Prešernovo osebnost v notranje zbrani in pokončni drži pa sodi tudi njegovo zavestno tvorno razmerje do življenjske aktivnosti sploh. Kljub občasnim resignativnim stanjem, ki jih ni mogoče prezreti in se v poeziji pojavljajo v zelo neposrednih izjavah, je njegova volja do dejavnosti vedno živa in očitna. Tu ni mogoče navedati vseh znakov Prešernove volje do dejavnega bivanja, med katerimi je na prvem mestu nastajanje velikih umetnin v najbolj depresivnih obdobjih njegovega življenja. Biografsko razvidna in v korespondenci izpričana pa je ta pesnikova lastnost predvsem na dveh vidnejših mestih: ob njegovem razmerju do Čopa in do Vraza. Prijatelja Čopa, s katerim je v bistvenih vprašanjih umetnosti in poezije globoko soglašal, je grajal zaradi njegove premočne obrnjenosti v receptivni znanstveni študij in teoretsko mišljenje, ga leta 1852 in 1853 z drastičnimi pripombami spodbujal in naposled izzval k javnemu kritičnemu nastopu. Prijatelju Stanku Vrazu, s katerim se je v bistvenih vprašanjih slovenske literature globoko in v načelu razhajal, pa je bil pripravljen dati priznanje prav zaradi njegove aktivne vneme. Ni skrival odpora do Vrazove resignacije nad slovensko književnostjo prav takrat, ko je ta književnost doživela prvi evropski vzpon, in odpora do njegovega prestopa v ilirizem. Toda kljub vsemu temu je pri Vrazu in njegovih znal ceniti lastnost, ki je bila pravo nasprotje slovenski literarni nepodjetnosti, apatiji in »puščavi«, če je odmisllil svoja dela.⁶³ Ko je v pismu Vrazu zapisal utemeljene dvome v »štajersko-hrvaško« oziroma ilirsko akcijo, pa je svoji opoziciji nazadnje dodal zelo značilen sklep: »Toda tudi napačno prizadevanje je boljše kot apatija do vsega domovinskega.«⁶⁴ Prav to pismo, pisano sredi zaskrbljenosti nad domačo slovstveno apatijo v drugi polovici 30-ih let in pod težo velike osebne osamljenosti, ko se je sam počutil kot »najomahljivejši trs v puščavi kranjske literature« (Čelakovskemu 22. avgusta 1856), ima vrsto mest, ki s poudarki povprašujejo po delovni vnemi, vztrajnosti in zdržljivosti ljudi iz bližnje Vrazove okolice. In tudi že prejšnje pismo je sklenil z besedami: »Ne zakopavajte svojih talentov in ne odlašajte tega, kar lahko danes storite, na jutri.«⁶⁵ Tri leta pozneje, ko je vstopal že v zadnje in najbolj mučno obdobje svojega življenja, pa je Vrazu tudi že o sebi poročal tako kot

⁶² *Prešernovo pismo Čopu 5. febr. 1852, nem., ZD II, s. 170.*

⁶³ *Prešernovo pismo Čelakovskemu 22. avg. 1856, nem., ZD II, s. 190.*

⁶⁴ *Prešernovo pismo Vrazu 5. jul. 1857, nem., ZD II, s. 197.*

⁶⁵ *Prešernovo pismo Vrazu med 15. majem in 10. jun. 1937, nem., ZD II, s. 196.*

nekoč o svojem apatičnem okolju: »Moje ime je v slovenskem svetu izzvenelo. Delam 7 ur pri gospodu dr. Crobathu, da lahko 2 uri pri stari Metki — pijem.«⁶⁶ Besede so obdane z grenkobo nekoga, ki svoj položaj še vedno presoja z merilom človekove tvornosti in dejavnosti. Bilo je eno izmed temeljnih meril njegove vesti in zavesti tudi še v času, ko temu merilu sam ni bil več kos.

Na dnu Prešernove osebnosti je — ne glede na močno spremenljiva razpoloženja — v resnici do zadnjega delovala močna volja do življenja. Značilen je dogodek iz njegovega zadnjega obdobja, ko je bil že hudo bolan in pred koncem. Nekdo ga je takrat vprašal: »Ali bi radi ozdraveli?« Odgovoril je: »Kdo raje kot jaz!«⁶⁷ Delal in narekoval je še v postelji, delal do zadnjega, »noč in dan« kot poroča Ernestina, in pričakoval zdravlja, ko so zdravniki že obupali.⁶⁸ Še zadnji dan je upal, da ozdravi, pripoveduje Ernestina.⁶⁹

Navedena opažanja zadoščajo za sklep, da so v Prešernovi osebnosti izrazito in do skrajnih leg delovale obojne nasprotujoče si lastnosti, dezintegracijske in integracijske. Prikaz Prešernove osebnosti, ki ne bi upošteval prisotnosti in dialektične povezanosti obojih lastnosti, bi bil enostranski, zgrešil bi njeno globljo zakonitost in temeljno, strukturno funkcioniranje. Povedano bolj enostavno: Prešeren je bil človek dvoma, obupa in resignacije, hkrati pa tudi človek vere, upa in vztrajanja. Odprt je bil v eno in drugo smer, tudi v njune skrajnosti, vendar najbrž nikdar brez protisunkov z nasprotne strani. Samo opisna biografija nam s svojimi ohranjenimi podatki lahko pove, kako je pesnik ravnal ob posameznem življenjskem dogodku ali primeru, in pripoveduje nam, da je ravnal zdaj v eno, drugič v drugo in včasih v obojno smer. Toda opazovanja teh njegovih znanih pa tudi drugih, samo fragmentarno znanih ali celo neznanih ravnanj bo popolnejše in v splošnem pravilnejše, če bo upoštevalo tudi njihovo notranjo dialektiko, izhajajočo iz temeljnega ustroja pesnikove osebnosti. Čeprav je, kot rečeno, možnost variabilnega, nepredvidenega, naključnega in »napačnega« na področju biografije mnogo večja kot na področju napisanega, izdelanega literarnega teksta.

Naše ugotavljanje, opazovanje in razporejanje bistvenih prvin Prešernove osebnosti je bilo sinhronično, postavljeno na raven njihovega vzporednega obstajanja in sočasnega medsebojnega delovanja, narav-

⁶⁶ *Prešernovo pismo Vrazu 29. jul. 1843*, nem., ZD II, s. 205.

⁶⁷ Zupan, *Kako Lenka*, s. 36.

⁶⁸ Jelovškova, s. 56.

⁶⁹ *N. d.*, s. 120.

nanega v sistem. Tako smo ravnali zato, ker nas je zanimalo predvsem tisto, kar se pri Prešernu ponavlja, kar je pri njem trajno, po svojem načinu delovanja zakonito in predstavlja tako rekoč konstantni temeljni ustroj njegove osebnosti. Ta pogled pa v ničemer ne omejuje onega drugega, diahroničnega ali genetično razvojnega pogleda na pesnikovo življenje in osebnost. Že pri utemeljiteljih strukturalizma, ki so seveda vedno postavljali preučevanje »sistema« ali »strukture« pred preučevanje »geneze«, se je včasih pojavljal dvom v zadostnost ali popolnost sinhroničnega aspekta. Zelo značilen je v tem pogledu Jakobsonov implicitni relativizem, zapisan v naslednji formulaciji: »Strukturalna lingvistika in kvantna mehanika pridobita v morfičnem determinizmu tisto, kar izgubita v temporalnem determinizmu.« (»Both structural linguistics and quantum mechanics gain in morphic determinism what they lose in temporal determinism.«)⁷⁰ V skladu s tem je tudi njegova odprta povezava »sinhronične poetike« s »historično poetiko«, pri čemer slednjo označuje celo kot »superstrukturo«.⁷¹ Prav tako G erald Genette prihaja do trditve, da »proučevanje sistema ne izključuje proučevanja geneze«.⁷² Samoumevno je, da so zunanje in notranje življenjske okoliščine odločale pri tem, katere od navedenih pesnikovih lastnosti so prišle v ospredje in katere so se pomaknile v ozadje pa tudi kako se je raznihalo njihovo notranje razmerje. Ustroj, kakršen se nam je odkril, je razvijala in dokončno razvila samo pesnikova osebna življenjska izkušnja v danem času in danem družbenem prostoru. »Zgodovina« in »ustroj« pesnikove osebnosti se ne izključujeta, temveč dialektično dopolnjujeta in samo dokler sta ločeni, sta vsaka zase pomanjkljivi. Ena lahko razbline osebnost v množico zaporednih biografskih dejstev in ta množica dejstev je tem manj povedna, čim bolj je neskončna in v svoji izčrpnosti popolna; druga lahko reducira osebnost v shematično formulo in čim bolj je ta formula čista, se pravi matematično popolna, tem več ima priložnosti, da prezre tudi bistvena biografska dejstva. Skratka, »zgodovina« in »ustroj«, »geneza« in »struktura« pesnikove osebnosti se ne izključujeta, edino smiselno in tvorno razmerje med njima je medsebojno preverjanje in dialektično dopolnjevanje. Njune zveze so prav take, kot so zveze med zunanjo pojavno mnogoterostjo in notranjim »sistemom« slehernega življenjskega procesa. Kot sta na drevesnem listu

⁷⁰ R. Jakobson, *Typological studies and their contribution to historical comparative linguistics* (1957), v knj. R. Jakobson, *Selected Writings I*, 1962, s. 527.

⁷¹ R. Jakobson, *Linguistik und Poetik* (1960), v knj. *Strukturalismus in der Literaturwissenschaft*, Köln 1972, s. 120.

⁷² Genette, n. d., s. 156.

razvidna njegova »zgodovina« in »ustroj« hkrati, če si pomagamo z Lévi-Straussovo prisposodbo, ki jo je uporabil pri obravnavi mitov, tako ju lahko razberemo tudi v človekovi osebnosti.

Če vse to upoštevamo, je razumljivo, da tudi naša redukcija biografije v njen notranji ustroj pušča ob strani vrsto izpričanih življenjskih dejstev, ki štrle mimo »sistema« v območje mnogih naključnih ali nejasnih pojavov. Torej je tudi ta ustroj treba jemati kot sistem, ki ni zaprt in dokončen, temveč odprt, gibljiv in relativen, čeprav sredi množice dejstev strogo urejevalen in jasno poveden. Poleg tega je treba računati s preprosto resnico, da ima tudi ta »sistem« svojo zgodovino in da ni enako »veljaven« za vsa obdobja pesnikovega življenja. Iz tega zornega kota sta najbolj problematični dve obdobji, začetno in končno, torej obdobje »formiranja« in »deformiranja« osebnosti, ko moramo računati z najbolj daljnosežnimi modifikacijami opisanega stanja. Gradivo, na katerem temelji naš dosedanji zaris, je pretežno iz vmesne »zrele« dobe, čeprav ne samo iz nje. Postavljanje strogih časovnih meja med obdobji bi bilo težko in vsiljivo početje. Vendar se v razpoložljivem biografskem gradivu nekatere orientacijske točke ponujajo same po sebi. Za spodnjo točko bi lahko veljalo leto 1824, ko imamo s pismom staršem prvič izpričano celovito pa tudi že zelo izrazito čustveno ter miselno reagiranje Prešernove osebnosti v izpostavljenem in usodnem življenjskem položaju. Za zgornjo točko pa bi morda lahko izbrali leto 1845, ko se začenjajo že precej očitno pojavljati krizni znaki. V Ernestininih spominih najdemo tole mesto: »Dne 18. septembra (1845) je bil rojen moj brat France. Bil je tretji in zadnji otrok moje matere z dr. Prešernom. Moj oče je moral biti tedaj v hudih denarnih stiskah, kajti prišel ni pogledat svojega sina, dasiravno ga je moja mati obvestila o tem dogodku po svoji materi. In to dete, čigar rojstvo bi jo bilo skoro stalo življenje, ta deček ji je bil najdražji na svetu. Kako vesel bi ga bil moral biti oče, ker se mu je bila izpolnila najiskrenejša želja; in sedaj ga niti blizu ni!... Tretji dan po rojstvu je dala dečka oni dojilki v rejo, pri kateri sem že jaz bila. Kdo bi torej zameril ubogi ženski, da je od njega zanemarjena in nahujskana od nespametnih ljudi, storila veliko napako?! Ker je vedela, da ga bode to najbolj globoko ranilo, zapustila je v začetku meseca oktobra l. 1845 Ljubljano ter se napotila služiti v Trst. Pred svojim odhodom pa mu je pisala pismo (in v tem je bila prava mojsterica) polno najtrpkjših očitanj, ter mu tudi naznanila uro, kdaj se odpelje. In ravno ko je hotela sestiti na poštni voz, ga je zagledala priti iz gostilne ‚pri Maliču‘, bledega in opotekajočega se.

Bil je — pijan! Takšnega ga je videla prvič, odkar sta se poznala. In odpeljala se je brez slovesa.⁷³ Čeprav gre za dogodek, ob katerem je treba računati s precejšnjo subjektivnostjo spominjanja, tako Aninega kot Ernestininega, bi bilo težko dvomiti nad nekaterimi očitnimi pojavi globlje krize, ki je postopoma zavzemala pesnikovo osebnost. Posebno še, če jih povežemo z Ernestinino vestjo o prvih nevarnejših pojavih njegove bolezni istega leta, ko se je nekega dne sredi poletja »zgrudil nezavesten pred pisarno dr. Crobatha«, ali z že navedenimi resignativnimi pesnikovimi izjavami o samem sebi v pismu Vrazu dne 29. julija 1843: »Delam 7 ur pri gospodu dr. Crobathu, da lahko 2 uri pri stari Metki — pijem.«⁷⁴ In tudi Lenka poroča, kako v svojih kranjskih letih (1846—1849) »ni bil več prav trden.«⁷⁵ Tomo Zupan na podlagi njenih podrobnejših pripovedi sklepa še nekoliko dlje in trdi, da je bil Prešeren v kranjskem obdobju bolan in »duševno upognjen«, septembra 1848 pa »že spremenjen, ubit na duši.«⁷⁶ Naš zaris ustroja Prešernove osebnosti velja torej predvsem za obdobje od leta 1824, ko je njegova osebnost v vseh bistvenih globinskih lastnostih že dokončno formirana, in nekako do leta 1845, ko se začenjajo kazati znamenja njenega razpuščanja. Obdobje 1824 do 1845 pa se hkrati precej natančno pokriva z obdobjem njegovega celotnega pomembnejšega in značnega pesništva. To pomeni, da trdnejša pojasnjevalna razmerja med osebnostjo in poezijo lahko vzpostavljamo samo v mejah teh dveh osrednjih desetletij Prešernovega življenja, medtem ko sta obe zunanji obdobji, začetno in končno, iz tega zornega kota manj pomembni. Samoumevno pa je, da je opisani ustroj osebnosti deloval tudi že pred letom 1824 in po letu 1845, dokazno gradivo zanj smo našli tudi v teh dveh razdobjih. Predvidevati je treba, da so omenjene lastnosti v Prešernovi »mladosti« delovale drugače kot v »starosti«, v prvi fazi verjetno bolj v smer osebnostne integracije, v zadnji v smer notranje dezintegracije.⁷⁷ Najbolj izrazito in »pravilno« delovanje omenjenega ustroja se gotovo ujema z osrednjim, zrelim ustvarjalnim obdobjem 1824—1845.

Tak bi bil poskus sinhroničnega orisa Prešernove osebnosti, dopolnjen s splošnim diahroničnim zarisom, ustroj postavljen v svojo zgodovino.

⁷³ Jelovškova, s. 50—51.

⁷⁴ N. d., s. 49.

⁷⁵ Zupan, *Kako Lenka*, s. 29.

⁷⁶ Zupan, *Črtice*, zv. C, s. 24 a, 48 a.

⁷⁷ Lenka na primer večkrat poudarja, ko govori o njegovih poznejših letih, da je bil v mlajših bolj »vesele narave« (*Črtice*, zv. A, II; zv. C, s. 50 a).

Strukturalno oznako Prešernove osebnosti pa je smiselno in potrebno preverjati tudi v sociološko genetično smer. Tej je slovenska literarna zgodovina posvetila razmeroma mnogo opisne pozornosti. Vendar ob množici gradiva in zanimivih sodb še vedno pogrešamo sistemsko strožje in obenem stvarne, nemitizirane sociološke oznake Prešernovega življenja. Iz pesnikove socialne usode in iz družbenopolitičnih razmer njegovega časa bi tu odbral predvsem pojave, ki izrazito in bistveno pojasnjujejo njegovo človeško naravo.

Vrba, kjer se je pesnik rodil 3. decembra 1800 in v kateri je Prešernov rod izpričan od prve polovice 17. stoletja naprej, je bila razmeroma premožna vasica, kot ugotavlja Alfonz Gspan.⁷⁸ Ribičevina, domačija pesnikovih staršev, je bila srednja kmetija z okoli 12 hektarov zemlje, po gospodarski moči tretja v vasi. Dolgo nazaj je bila podložna begunjski graščini, nakar se je — verjetno prav v času, ko je na njej gospodaril pesnikov oče — osamosvojila. O Prešernovem očetu, ki je bil poleg kmetovalca tudi dober sadjar in prevoznik, poroča rodoslovec Gspan naslednje: »Menda je prav on s podporo ali posojilom sorodnikov duhovnikov plačal predpisane dajatve, da je postala njegova kmetija kupna. Tudi od tlake se je najbrž odkupil.«⁷⁹ Ta prehod zakupne kmetije v kupno vsekakor priča o gospodarni podjetnosti in neki trdnosti Prešernovega doma. Tomo Zupan je ohranil sporočilo pesnikove sestre, ki pravi, da so imeli doma vedno dobro kmečko hrano in da jim »kruha ni manjkalo nikoli«, kar je za tiste čase opazno znamenje trdnosti.⁸⁰ In da so leta 1817, ko je bila lakota, pomagali drugim vaščanom. V družini lahko ugotovimo tudi precej izrazite in v rodu utrjene težnje po socialni osamosvojitvi moških in njihovem prehodu v izobraženski, predvsem duhovniški poklic. Značilno je, da so vsi trije Ribičevi fantje — France, Jurij in Jože — šli študirat. Pri tem je morala biti precej prizadevna in stremeljiva mati Mina, ki se je tudi sama

⁷⁸ Alfonz Gspan, *Prešeren*, SBL II, zv. 8, Ljubljana 1952, s. 500. Tudi pri nadaljnjih navedbah se ponekod opiram na Gspanovo obsežno rodoslovno raziskavo, ki v marsičem dopolnjuje Zupanova in Kidričeva dognanja. Na Zupanovo vprašanje, koliko »kmetov« in koliko »kajž« je imela Vrba, je Lenka odgovorila: »16 kmetov in 2 po poli in 1 kajža ... torej, kar hiš v Vrbi, je skoraj vse kmet ... vseh hiš v Vrbi je 19.« (*Črtice*, zv. B, s. 15 a.) Zanimiv je tudi Lenkin podatek, da v Vrbi takrat ni bilo niti enega pijanca in le »redek je bil pijan človek, pa le od vina pijan — od žganja pijan ni bil nikdo«. (*Črtice*, zv. C, s. 103 a.) Pri tem navaja izrek: »Gorenci so brali — Dolenci so pa pili!«

⁷⁹ SBL II, 8. zv., s. 511.

⁸⁰ Zupan, *Kako Lenka*, s. 8.

eno leto šolala v Beljaku.⁸¹ Lenka tudi pripoveduje, da je bila domača hiša leta 1827, ko jo je prevzela hči Mina s priženjenim možem Jožetom Vovkom, brez dolgov. Skratka, Prešeren je izšel iz razmeroma trdne srednje kmetije, ki se je v mejah danih pravnih možnosti osamosvojila še pred zemljiško odvezo, do katere je privedla marčna revolucija l. 1848. To, za tiste čase relativno trdno socialno poreklo nam do neke mere lahko pojasnjuje Prešernovo že zgodaj opazno samozavest, stremljivost in še vrsto drugih lastnosti, ki so delovale iz nje ali ob njej in pesnikovo osebnost branile pred razkrajalnimi težnjami.

Vendar pa je to samo ena stran resničnosti. Prešernova socialna trdnost je bila močno omejena, deloma celo ogrožena in zato precej relativna. Ribičevina se je lahko osamosvojila v kupno kmetijo samo z zadolžitvami oziroma posojili sorodnikov duhovnikov. Poleg tega se je družina te domačije kmalu pomnožila na deset ljudi. Že do Prešernovega enajstega leta je število otrok naraslo na osem in rojevali so se v naglem zaporedju (Jera 1798, Katra 1799, France 1800, Jože 1803, Jurij 1805, Mina 1808, Urša 1809 in Lenka 1811). Kmetija je lahko ostajala relativno trdna samo za ceno trdega dela, računa in odpovedi, včasih tudi popolnega pomanjkanja denarja. Dovolj značilen je primer, da Prešernova mati spomladi 1818 ni mogla plačati pogreba (nekaj čez 20 forintov) za petnajstletnega sina Jožeta, ki je umrl kot ljubljanski dijak, in je morala po denar k stricu Jožefu na Dolenjsko.^{81a} Gmotno trdne ali varne poti v življenje kmetija Ribičevim otrokom ni mogla zagotoviti in njihovo usodo so določale mnoge nepredvidljive okoliščine, odvisne od sorodnikov in drugih ljudi, ustanov in naključij, ne pa le od staršev in njihovega imetja. Prehod iz kmetstva v svobodni sloj izobražencev so Prešernu samo deloma in le bolj na začetku omogočili starši. Njegov zgodnji odhod od doma k staremu stricu Jožefu Prešernu, duhovniku na Kopanju in »Aronu Ribičeve družine« — Lenka večkrat ponavlja, da se je to zgodilo že pri Francetovih sedmih letih — seveda ni imel nikakršne zveze z »uka žejo«, ampak je bil posledica čisto preračunane očetove odločitve, ki se ji tudi mati ni uprla, čeprav

⁸¹ Lenka pripoveduje: »... mati so rekli naši Mini: ‚Jaz sem moje fante (France, Jurij, Joža) lože z enim prstom regirala — kot ti tvoje.‘« (Črtice, zv. C, s. 117 a.) Zanimiva je materina izjava o Francetovem odhodu od doma, v njej se prepletata globoka ljubezen do sina, bojazen zanj, s stremljivostjo po njegovem meščanskem vzponu? »Prezgodaj sem Fronca iz rok dala; sicer bi bil pa tak kot drugi (Juri, ki ni nikamor šel — premalo se mi zdi ‚galant‘)«. (Črtice, zv. C, s. 118 a.) Vse kaže, da je bila ta njena prizadevnost najbolj močno obrnjena na Franceta, ki ga je imela zelo rada in mu že zgodaj prizanašala pri kmečkem delu. Lenka namreč poroča: »On ni bil prav nič kmečkega dela vajen, Jurij pa je znal vse kmetiško.« (Črtice, zv. B, s. 10.)

^{81a} Z u p a n, Črtice, zv. C, s. 118, 118 a.

je imela od vseh otrok, kot pravi Lenka, Franceta najraje. Pozneje je namreč oče priznal, da je Franceta bolj »po sili peljal« k stricu na Kopanj, in sicer zato, ker je imel tri sinove in ga je skrbelo, kam z njimi.⁸² Nato mu je stric pomagal naprej, najprej v ribniško šolo (1810—1812) in zatem v Ljubljano, kamor mu je pošiljal hrano, domači pa so skrbeli predvsem za obleko.⁸³ Normalko je končal v Ljubljani l. 1815 in nato vstopil v gimnazijo. V šestem razredu (1818/19) pa se je že močneje osamosvojil, predvsem z inštrukcijami. Lenka pripoveduje: »Od pete šole naprej nas skoraj nič ni koštal nobeden učenec — inštrukirali so; ne France ne Jurij nista koštal potem. Nič, nič — nič. Ko je študiral že, na Dunaji pa prav nič.«⁸⁴ Pomagale so mu tudi štipendije, licejsko je dobival od maja 1821, visokošolsko Knafljevo pa od l. 1822 naprej.⁸⁵ Poleg tega ga je stric Jožef redno ali priložnostno podpiral vse do njegovega odvetniškega in sodnega izpita leta 1832. Treba je torej upoštevati dejstvo, da vzpon iz kmetstva v razumniški oziroma meščanski sloj pri njem ni imel nikakršnega zanesljivega gmotnega zaledja in ni bil zavarovan pred porazi ali umiki, do kakršnega je že skorajda prišlo leta 1822, ko bi bil kmalu popustil in za vselej »z Dunaja ušel«.⁸⁶ In toliko manj varnega kritja je lahko dajala domačija zato, ker sta tudi oba pesnikova brata odšla v šole in potrebovala pomoč. Dovolj značilna je bila tudi usoda njegovih petih sester in nekdanjega doma sploh. Nobena ni šla niti v osnovno šolo, po Lenkini izjavi zato, ker je bilo v navadi, da za dekleta »nič ne špendajo« in jih je branja in pisanja naučila mati sama in pa strici, pri katerih so služile, tako npr. Urša pri bratu Juriju, duhovniku na Koroškem, 25 let, Lenka 35 let, nakar ju je po upokojitvi moral odsloviti.⁸⁷ Razen Mine, ki je ob možitvi z Vovkom l. 1827 dobila posestvo, so bile vse druge — da je kmetija lahko ostala cela — »goljufane«, kot je povedala Lenka, »od hiše odrinjene... ne pa odrajtane«, in so morale iskati zatočišča v gospodinjskih službah pri stricah duhovnikih.⁸⁸ Kasneje so doživljale bolj ali manj siromašen konec. Poročila in osamosvojila se je samo Jera. Ob novem gospodarju so se na Ribičevini začeli različni spori in dom sta naposled zapustila tudi starša, mati je l. 1834 odšla za vedno k sinu Juriju na Koroško, oče pa 1837 k svojemu bratu Francetu, duhovniku

⁸² *N. d.*, zv. C, s. 12.

⁸³ Zupan, *Kako Lenka*, s. 9.

⁸⁴ Zupan, *Črtice*, zv. A, s. 1.

⁸⁵ *N. d.*, zv. C, s. 16, 9; A. Slodnjak, *SBL*, 8. zv., s. 518—19.

⁸⁶ Zupan, *Kako Lenka*, s. 14.

⁸⁷ Zupan, *Črtice*, zv. C, s. 72 a.

⁸⁸ *N. d.*, zv. A, s. 20, 29; B, s. 2, 21.

v Skaručni. Tudi Minino življenje na domu se ni izteklo v varno ali srečno idilo pod Sv. Markom, temveč v trpljenje ob brezobzirnem in surovem možu in devetih otrocih; tako je nekoč potožila, da še »pol dneva ni dobrega imela v življenju«. ⁸⁹ Vse to kaže, kako negotova, sprevrgljiva in goljufiga je bila »sreča« ali trdost človekove usode, vezane na dom in zemljo vrbenskih Ribičev. Torej dovolj razlogov, da v pesnikovem socialnem poreklu ne iščemo le pojasnil za njegovo notranjo trdnost, temveč odkrivamo tudi pojasnila za njegovo veliko notranjo negotovost in za vse, kar je z njo v zvezi.

Posebno tvegan položaj je zanj nastal takrat, ko se je z odhodom na Dunaj leta 1821 odločil za posvetni, pravniški poklic. Zapustil je tradicionalno, najbolj uhojeno in najbolj varno pot slovenskega kmečkega človeka v razumniški sloj, namreč pot v duhovniški poklic, kamor so ga starši in strici tudi namenili. Duhovniški poklic je bil takrat zelo ugleden, hkrati pa za kmečki dom in starše najbolj ekonomičen, že med študijem poceni, kasneje pa gruntu le v pomoč in hčeram v zatočišče. Prešernova drugačna odločitev je bila njegovo prvo večje socialno tveganje in prvi vidnejši konflikt z domom, kjer so računali drugače. »Mati so mu strašno branili — vekali so, ko je šel...«, pripoveduje Lenka. ⁹⁰ Za nekaj časa se je zamajala celo naklonjenost pri dobrih stricih. Po zaključku tretjega razreda liceja na Dunaju je ostal brez štipendije in 1822 zabredel v hudo stisko. Rešile so ga stričeva pomoč, Knafljeva štipendija in lastna kljubovalna vztrajnost. Po promociji leta 1828 sta bili pred njim spet dve poti: državno uradniška ali meščansko zasebna, odvetniška kariera. Imel je dovolj umskih in poklicnih sposobnosti za oboje, da bi mogel uspeti na eni ali drugi poti, čeprav so na obeh, še posebej pa na prvi, imeli sinovi iz plemiških družin in višjih uradnikov prednost pred kmečkimi izobraženci. ⁹¹ Izbral je, in spet ne v soglasju z domom, relativno svobodnejšo pa tudi bolj tvegano odvetniško pot. Zanimiv je Lenkin skeptični komentar te njegove odločitve, češ da je mislil »bog ve, kaj bo, ko bo advokat«, pa tudi mati je bila bolj za »deželsko« oz. uradniško službo z zagotovljenimi rednimi dohodki. ⁹² Na svoji poti Prešeren res ni imel uspeha. Obtičal je na nesamostojnem, koncipientskem mestu in med leti 1832 ter 1845 petkrat

⁸⁹ *N. d.*, zv. B, s. 22.

⁹⁰ *N. d.*, zv. B, s. 23 a.

⁹¹ Prim. pismo dipl. pravnika Martina Mahina pravniku Mihju Kastelcu 23. jan. 1823, obj. Anton Slodnjak, *Prešernovo življenje*, Ljubljana 1964, s. 38.

⁹² Zupan, *Črtice*, zv. C, s. 42 a. Zupan je zapisal: »Lenka redoma na to cika: da je advokatura bila za Prešerna nesreča.« (*N. d.*, zv. D, s. 7.)

zaman vložil prošnjo za samostojno advokaturu. Uspel je šele šestič in 1846, tri leta pred smrtjo, odprl svojo odvetniško pisarno v Kranju. Razlogov za ta življenjski neuspeh je cela vrsta, od naključnih do nenaključnih, in biograf France Kidrič najbrž ni prezrl nobenega. Toda iz množice gradiva vendar sili v ospredje en sam in bistven razlog, sestavljen iz vrste drobnih in večjih dejstev: Prešeren se ni mogel in tudi ni hotel ujeti s tistimi življenjskimi normami, ki so bile v takratnem času za uspešno odvetniško kariero tako rekoč obvezne. Te norme je podiral s svojo miselnostjo pa tudi s svojim načinom družabnega in zasebnega življenja. Tako je kljub ustrezni »kvalifikaciji«, kljub pravnemu doktoratu, ki ga je pri podpisovanju upošteval, in kljub široki izobraženosti ostal nekje zunaj vseh višjih materialnih in pozicijskih možnosti takratne družbe. O svoji pravniški karieri je nekoč dejal: »Jaz sem svojo reč zastopil, da nobeden bolje, pa nisem nikamor prišel.«⁹³ Štirinajstletno koncipientsko dobo pri dr. Crobathu je svojim domačim, ko jih je leta 1845 obiskal v Št. Rupertu na Koroškem, označil takole: »...še enkrat toliko bi bil ta leta zaslužil, ko bi bil sam advokat.«⁹⁴ In v nekem resigniranem trenutku je svojemu znancu svetoval, naj bo raje duhovnik, češ da se tam še »najdalje pride.«⁹⁵ Prešeren je obtičal deloma na robu, deloma zunaj meščanske prosperitete, čeprav je po svojem izstopu iz kmetstva in z izbiro odvetniškega poklica krenil v njen tok in njena pravila. Zato v njegovem življenju ni mogoče prezreti črte deklasiranosti, čeprav ta deklasiranost ni popolna, ampak samo delna in povezana tudi s prizadevanji obvladati pravila obstoječe družbe in priti sredi nje do ustreznega in uspešnega položaja. Toda slednje mu je formalno uspelo šele leta 1846, nekaj let pred smrtjo, ko je komponenta deklasiranosti že razrahljala in razločno označila njegov socialni status. V zadnjem, kranjskem obdobju (1846—1849) se kljub novemu socialnemu položaju in uspešnemu odvetniškemu uveljavljanju v resnici množijo znamenja upada, ki so hrati razločna znamenja njegovega sklepnega socialnega statusa. Sem gotovo spada njegovo vse očitnejše popivanje. Lenka ve povedati, da vina do štiridesetega leta ni pil, in ko je bil mlad je »le kaj malega pil«, »le po eni mási«, pa ne toliko, da bi »se mu bilo poznalo«; pozneje ga je včasih »malo preveč bilo« in tega da se je navadil pri Crobathu.⁹⁶ Ernestina pove bolj naravnost, da se je v drugi polovici 40-ih let nekoč »tako točni

⁹³ N. d., zv. C, s. 42 a.

⁹⁴ Lenka pripoveduje, da mu je Crobath dajal po 800 f. (*Črtice*, zv. C, s. 42 a.)

⁹⁵ N. d., zv. C, s. 42 a.

⁹⁶ N. d., zv. C, s. 32 a, 63 a, 119 a.

in natančni mož . . . vdal pijači.«⁹⁷ V Kranju je posegel tudi že po žganju, ki ga je slabo prenašal.⁹⁸ Zraven je začel zanemarjati svojo zunanost.⁹⁹ Leta 1848 se ga je Ana ob njunem srečanju v Ljubljani naravnost prestrašila, tako je bil spremenjen. Obstaja tudi več vesti o njegovem poskusu samomora v drugi polovici leta 1848, ko so ga na Stari pošti v Kranju drugi rešili vrvi. Bolezen ga je zatekla v gmotno negotovem položaju, brez redne plače, brez sredstev za nezakonska otroka, brez možnosti pokojnine, in nad tem je postajal zaskrbljen, kot pričajo njegove izjave, ki sta se jih spomnili Lenka in Ernestina. Pripravljal se je že, da se umakne k bratu Juriju, duhovniku v Št. Rupertu na Koroškem, ki je skrbel že za dve sestri, Uršo in Lenko, pa tudi njemu obljubil, da ga bo vzel.¹⁰⁰ Značilno je, da se v tej zadnji življenjski fazi Prešeren spet vse bolj vrača med svoje domače kmečke ljudi, s katerimi je znova hote ali nehote obdan, zapleten in od njih kot ponесrečenec meščanskega sveta spet do kraja usodno odvisen. Naposled je sredi boleznii ostal brez denarja. Ko ga je prišla obiskat Ana Jelovškova z obema otrokoma, Ernestino in Francetom, da bi jima pomagal, kot jima je dotlej, in ju pred smrtjo priznal za svoja, kar je storil, ni bilo pri hiši niti toliko kruha, da bi ga ponudili otrokoma.¹⁰¹ Katra pa jih je zraven še nadrla z besedami: »Zdaj ga pa vzemite, pa ga v grob nesite!«¹⁰² Katra je Juriju pisala za pomoč in ta je v hudem mrazu decembra 1848 poslal Lenko s 100 forinti peš čez zasnežene Karavanke v Kranj.¹⁰³ Brata je našla že upadnega, napol osivelega, z lasmi, ki so bili »kot ena ráševna«, in v tejele podobi: »Izpremenjen, mrtvašk ni še bil, ko sem prišla. Tako kumeren je pa bil, dolgoličnega obraza. Lep ni bil več; poprej je bil pa, dosti bršči človek — ,dovolj sauber' človek je bil, ko je bil pri njih pravih letih — malo čez 30.«¹⁰⁴ Na to, da bi si pomagal s posojilom, Prešeren najbrž ni poskušal. Zdi se, da mu tega njegov

⁹⁷ Jelovškova, s. 51.

⁹⁸ Lenka pripoveduje: »Mož iz Kranja je rekel: ko bi bil pri vinu obstal, bi ga bil še dolgo lahko pil — to pa ga je končalo, ker se je prijel žganja. Le 2 kupici (rekla Katra) ga je bilo tistega dobrega, pa bil ves preč.« (Črtice, zv. C, s. 32 a.) Pila je menda tudi Katra (Jelovškova, s. 60).

⁹⁹ Prešernu ne posebno naklonjeni župnik Vincencij Mayr je pripovedoval, kako je »umazan, ,verschmiert' hodil okrog«. (Črtice, zv. C, s. 124 a.)

¹⁰⁰ N. d., zv. C., s. 36 a.

¹⁰¹ Jelovškova, s. 58.

¹⁰² N. d., s. 56.

¹⁰³ Lenka pripoveduje: »Koliko sem takrat trpela, ko sem šla bolnega obiskat v Kranj. Hodila sem čez Koren, peš; nekaj časa čisto sama. Luna je sijala, malo strah me je bilo; vroče mi je bilo — pred Cošeljom sem se vode napila; če tudi vroča — le hud kašelj sem dobila . . . Od Podkorena do Kranja — če tudi strašen mráz — nisem nič vžila. Katra mi je skuhala malo kofeta. To se pravi sebe končavat.« (Črtice, zv. B, s. 18.)

¹⁰⁴ Zupan, Črtice, zv. C, s. 50 a; 28 a.

položaj niti več dopuščal ni. Lenka pravi: »Kdo bo pa takemu človeku kaj posodil, ki ne ve: koliko ima, koliko zasluži. Psolenge nima.«¹⁰⁵ Morda je s temi besedami najbolj natančno določen njegov resnični kranjski socialni status.^{105a} Toda tudi bratovih 100 f. ga ni rešilo. Katra je še enkrat narekovala pismo za Jurija: »Sedaj pa nič več ne more; pošel nama je tudi denar.«¹⁰⁶ Jurij je poslal še 30 forintov, ki pa jih bolnik ni več dočakal. Njegova poslednja stiska je ohranjena v poročilu o predsmrtnem pogovoru s Katro, ko se je namesto malega zvona oglasil kranjski veliki zvon: »Katra rekla dokt.: s tem velikim je pozvonilo (mislila je, da bo z malim ob 7-mih). Dokt. pa dejal: ‚Boš pa morala tem kaj dati, ki bodo nebo nesli. To se pa vendar šika!‘ Midva sedaj ne moreva drugače; rakov so naredili, naj pa bo!«¹⁰⁷ Po pogrebu je 30 bratovih forintov za silo rešilo zadnjo Prešernovo skrb. Lenka poroča o temle Katrinem pogovoru s kranjskim župnikom Dagarinom: — Dagarin: »Kdo bo pa plačal pogreb?« — Katra: »Jaz, 30 f. imam, za to jim dobro stojim; za drugo pa ne morem.«¹⁰⁸ Zadnje prozaične probleme njegove gmotne revščine je uredila njegova odtlej tudi brezdomna sestra, robata Katra. Potem je naložila na voz svoje borno imetje, ki je na kranjski cesti javno dokazovalo, da od pesnika res »ni nič imela«, kot je nekoč povedala Lenka, in odšla s prizorišča, odstopila prostor mitizaciji pesnikovega življenja.

In če zdaj obe glavni Prešernovi ljubezenski zgodbi, zgodnjo »zgodbo« z ugledno meščanko Julijo Primčevo in pozno zgodbo z neugledno služkinjo Ano Jelovškovo, snamemo iz mitično pozlačenih okvirov, se nam obe skupaj precej natančno ujemata s prozaično sociološko črto Prešernove usode. Prva tudi brez iskanja nešteti vzrokov pripoveduje o nemožnosti Prešernovega vstopa v tako imenovani višji, trdno etablirani meščanski sloj, druga o resigniranem spustu in pristajanju na možnosti, ki so se mu mimogrede ponujale na nasprotnem družbenem bregu. Toda tudi tu ni pristal docela. Ljubezenske zveze z Ano kljub dolgotrajnosti, kljub trem nezakonskim otrokom (Rezika, okt. 1839 — maja 1840; Ernestina, 1842—1917; France, 1845—1855) in kljub močni notranji vezanosti na družino nikoli ni hotel in ne zmožegal legalizirati. Iz nekaterih drobnih, a zelo stvarnih dejstev Ernestinine in Lenkine pripovedi se da razbrati, da razlogi za to niso bili samo v pesnikovem frajgajstovskem nekonformizmu, v njegovi nepodreje-

¹⁰⁵ N. d., zv. C, s. 48 a.

^{105a} Prim. A. Žigon, *Zapuščinski akt Prešernov*, Kranj 1904, s. 24—27.

¹⁰⁶ N. d., zv. C, s. 64 a.

¹⁰⁷ N. d., zv. C, s. 38.

¹⁰⁸ N. d., zv. C, s. 64 a.

nosti veljavnim meščanskim navadam in predsodkom.¹⁰⁹ Tako je ravnal deloma tudi iz nasprotnih razlogov, zaradi ozirov do nekaterih veljavnih družbenih norm, ki se jim na nekih mestih le ni mogel do kraja odreči in svobodno pristati na čisto drugem bregu, v popolni izločenosti ali deklasiranosti. Nekateri okoliščine kažejo, kot da se ni mogel seela otresti predsodkov do Aninega socialnega statusa, predsodkov, ki so močno pritiskali nanj z dveh strani: ne samo s strani utrjenih norm meščanskega okolja, ki je bilo, kot kažejo tudi Lenkini spomini, skrajno občutljivo za vsako poroko z »gmej ženskoj«, marveč tudi s strani domačih, ki s svojo kmečko miselnostjo niso gledali na Ano nič drugače kot ugledni meščani; v Lenkinih spominih prezir ali odpor do nje ni prav nič sramežljiv pa tudi brat Jurij jo je, ko ga je prosila za pomoč, nagnal z vlačugo.¹¹⁰ Dovolj značilna je Lenkina izjava o smrti Prešernovega tretjega nezakonskega otroka: »Za fanta je bilo prav, da je umrl kmalo: ker so rekli, da ne vedo — čegav je.«¹¹¹ Ernestina pripoveduje, da je bil Prešeren nejevoljen, če mu je Ana omenila ženitev in da je odločitev odlagal s sklicevanjem na svoje neprimerne gmotne razmere in z razlogom, da hoče prej postati »sam svoj gospod«, skratka, »vtepel si je bil v glavo, da se ne oženi, dokler bo koncipijent.«¹¹² Tu se ni mogoče spuščati v zapletenost njunih odnosov, ki je bila daljnosežna, vendar iz nje ni mogoče izločiti problema, na katerega smo opozorili in ki se ga je Prešeren dodobra zavedal.¹¹³ Iz tega zornega kota se dá

¹⁰⁹ Jelovškova, s. 12, 99. Jelovškova večkrat poudarja njegovo svobodoljubno nevezanost in geslo »svoboden mož ne nosi jarma«.

¹¹⁰ Jelovškova, s. 140.

¹¹¹ Zupan, *Črtice*, zv. C, s. 27 a. Sicer je pa treba vedeti, da smrt otroka takrat in v tistih okoliščinah ni pomenila to, kar pomeni danes. Lenka se v zvezi s smrtjo petnajstletnega brata Jožeta, ki je mater zelo prizadela, spominja tudi naslednjega: »Mati so rekli: Časih je kaka mati vekala po otroku. Bog ve, ali bi jaz jokala, ko bi mi umrl kak otrok. Mislim, da ne. Potem sem pa take bridkosti občutila, kot še nikoli poprej, ko je Joža umrl.« (*Črtice*, zv. C, s. 119 a.)

¹¹² Jelovškova, s. 25, 91, 92.

¹¹³ Lenkine pripovedi o teh rečeh je treba brati previdno, čeprav prinašajo tudi podatke, ki jih ni prezreti. Tako pravi, da je Prešeren na smrtni postelji takole zavrnil Anino željo, da bi se poročila: »Tega jaz nočem, nočem svojim ljudem nadležen biti.« In sicer »zavoljo tega«, tako je izjavo pojasnjevala sestra Katra, »ker ona bi bila potem v rodovini, tako pa ni.« (*Črtice*, zv. C, s. 27 a, 28.) Značilno je, kako pazljivo in s kakšnim razumevanjem pripoveduje Lenka o jezi, ki jo je v dr. Koglovi družini, kamor je Prešeren zahajal, povzročila poroka sina uradnika s hčerjo navadne krčmarice Metke, ker je bila nevesta Barba »pregmèj« dekle zanj in za Koglove, ki »so bili galant ljudje«. (*Črtice*, zv. C, s. 19–20, 41:a.) Končno je presojo te vrste v Prešernovem najbližjem okolju lahko spodbujalo tudi Anino ravnanje. Lepka pravi, da je Crobathova svarila Ano Jelovškovo: »Nikar se ne meni s Preš., on te ne bo vzal.« Ona pa je rekla: »Zakaj ne: obe moji sestri imata gospoda; zakaj pa jaz ne?« (*Črtice*, zv. C, s. 28.) Prešernovega mišljenja in ravnanja seveda ne moremo enačiti z mučno preproščino, ki ga je obdajala,

do neke mere osvetliti tudi okoliščino, da je ob Julijini zgodbi pisal pesmi in jih razkril najširši javnosti, medtem ko ob Anini zgodbi, ki je bila mnogo resnejša in usodnejša, pesmi tako rekoč ni pisal. Toda tu nekje se znajdemo pred nejasnimi mesti Prešernovega življenja in ugotovimo, da so njegove osebnosti, tragično ujete v precep polovične deklasiranosti.

Edini javni uveljavitveni prostor, ki je ostal Prešernu kljub vsem takratnim cenzuram odprt, in sicer odprt do najvišje kakovostne, po svoje celo svetovljanske ravni, je bila literatura, je bila poezija, ki je takrat med razumniki dobivala pomen institucije, ustvarjajoče in predstavljajoče narod. Če k temu dodamo še njegovo izjemno zmožnost za ustvarjalnost te vrste, ki se je je dodobra zavedal, spoznamo naravno nujnost, da je svoje glavne moči postavil na to področje in na njem tudi docela uspel, ne glede na širino javnega in družbenega priznanja. Poezija je bilo najbolj trdno področje njegove samozavesti in od tod jo je včasih nekoliko utopično prenašal tudi na socialno resničnost svojega življenja. Ko se je leta 1845 prvič resneje napovedovala bolezen in je Ana jokala, jo je pomirjal takole: »Ne jokaj! Saj še živim; če bi se pa vendarle zgodilo, da bi umrl, predno bodo otroci preskrbljeni, pa upam, da moji otroci ne bodo zapuščeni. Šele po moji smrti uvidi narod, kaj sem storil zanj! Kadar bom mrtev, bodeš tudi ti vedela, *kdo* sem bil... Moji otroci ne bodo sirote!«¹¹⁴ Stvari so se iztekle drugače. Toda poezija tudi navznoter ni ostala nedotaknjena, pesnikova socialna usoda je na njej pustila zelo ostre sledove. Iz njegovih zgodnjih let se je v Lenkinem spominu in Zupanovem zapisu ohranilo nekaj ustno improviziranih, čisto narečnih verzifikacij, ki so bile namenjene domačemu kmečkemu okolju in zato še čisto blizu folklori.¹¹⁵ V teh začetkih pesnjenja danes lahko spoznamo neke vrste predslovstveno, sublitterarno tvornost, ki ni brez odtisa začetnega avtorjevega okolja in jo bomo v naslednjem poglavju pazljiveje pregledali. Od leta 1825 naprej imamo nato najprej samo sledove, zatem pa izdelana pesniška besedila, ki predstavljajo

vendar je bil vanjo usodno zapleten. Ni čisto brez pomena npr. Prešernova izjava o prijatelju Matiju Golmajerju, če si je seveda ni izmislila Lenka sama: »Dokt. je rekel, da bi se bil (Golmajer) dobro oženil, je pa koj eno kelnarco vzela.« (Črtice, zv. B, s. 23 a.) O Prešernovi socialni občutljivosti v zvezi s sklepanjem zakona pripoveduje tudi dogodek iz njegove malo znane ljubezenske zgodbe z Gradčanko Johano Khlunovo, ki ji je svak, ljubljanski sodni svetnik Krizostom Snoj hotel oskrbeti potrebno »kavcijo« oz. »doto« za poroko s Prešernom. Ta pa se je priložnosti odrekal z besedami: »Jaz pa nočem, da bi žena mene za gospoda naredila, bom pa jaz raje njo naredil za gospo.« (Črtice, zv. C, s. 43.)

¹¹⁴ Jelovškova, s. 49.

¹¹⁵ Zupan, Črtice, zv. B, s. 22 a, C, s. 97 a.

stremljivo, visoko, artificirano pesniško kulturo, naravnano k najbolj razvitim in svetovljanskim literarnim normam, namenjeno pa zahtevnim bralcem. To obdobje »visokega sloga« je s posameznimi odstopi vred trajalo nekako do leta 1846, če postavimo za zgornjo mejo izid *Poezije*. Toda že prej so opazni premiki in upadi, ki se nekako ujema s prej zarisano osebnostno in sociološko razvojno črto. Slabih pet mesecev po tistem, ko je Vrazu v pismu z dne 29. julija 1843 priznal svoj občutek pogrezanja (»Moje ime je v slovenskem svetu izzvenelo. Delam 7 ur pri gospodu dr. Crobathu, da lahko 2 uri pri stari Metki — pijem.«), mu je sporočil še spremembo v svojem pesniškem delu: »Zdaj pišem kranjske pesmi, ki naj bi bile všeč kmečkim fantom...«¹¹⁶ Iz sobesedila se da razbrati, da to ni samo poskus, ki naj bi do neke mere ustrezal konceptu Novic, novo ustanovljenega in močno utilitarnega slovenskega časopisa, temveč je tudi določena resignacija, neke vrste obupan sestop z ravni zahtevnejše in izobraženemu bralcu namenjene poezije, za katero sta se nekoč bila skupaj s prijateljem Čopom. Kasneje se pod pritiskom razmer spusti še nižje. Ignacij Mayr, ki je v zadnjem, kranjskem obdobju opazil zunanje znake Prešernovega upadanja, je opazil tudi nekatere znake razpadanja njegove pesniške tvornosti. Dobil je vtis, da Prešeren takrat ni bil več zmožen pisati besedil za natis in njegovo pesnjenje označuje takole: »...zapisal je na kak list kaj in vrgel tje kam...«¹¹⁷ Vse kaže, da je na koncu pristal spet v improvizirani, ustni, umetniško ne več prizadevni verzifikaciji, namenjeni najožjemu, kulturno nerazvitemu družabnemu okolju. Ta Prešernov subliterarni finale lahko zaslutimo iz ohranjenega sporočila kranjskega krojača Pučnika, ki pripoveduje, da je »govoril vselej v verzih.«¹¹⁸ Med ohranjenimi verzi so na primer: »Moja ženka bo smrt grenka« ali pa »Ko bo moje truplo gnilo, moje bo ime slovilo«, da ne omenjamo nekaterih drugih, bolj veselih, ki sodijo na skatološko raven krčemske »subpoezije«. Tu sta se zadnjikrat duhovito srečavala Prešernova resignacija in humor, tokrat že v tonu sarkazma. Krojač Pučnik se je najbrž precej dobrovoljno zazrl prav v te trenutke iz najtežjih let Prešernovega življenja, da je lahko zapisal: »Bil je kakor človek, ki nima na sebi nič težkega.«¹¹⁹

Poezija, ki je bila edina njegova zmaga, pa otrokoma ni pomagala. Napoved »moji otroci ne bodo sirote« se je uresničila še manj kot druge njegove poetične vizije. Ernestina pripoveduje: »Zame se sploh niso

¹¹⁶ *Prešernovo pismo Vrazu 12. dec. 1843*, nem., ZD II, s. 206.

¹¹⁷ Zupan, *Črtice*, zv. C, s. 124 a.

¹¹⁸ *SBL II*, 8. zv., 1952, s. 548.

¹¹⁹ *N. d.*, s. 548.

brigali, dečka pa so pustili v pomanjkanju, kateremu njegova rahla osebnica ni bila kos.¹²⁰ In tudi Ernestina je končala v ubožnici.

Tako nas opazovanje Prešernovega prehoda iz vaškega kmetstva med razumniško meščanstvo pripelje do spoznanja, da je ta njegov »socialni vzpon« imel v sebi nasprotujočo si dvojnost uspeha in poraza, novega orazredjenja in deklasiranosti hkrati. Teh dejstev ni mogoče prezreti, kadar odpiramo sociološki zorni kot v ustroj Prešernove osebnosti. Seveda vzroki niso vedno na socialni in posledice na strukturni ravni dogajanja, razmerje med njima je zapleteno in navskrižno, njuna interakcija je dialektična in ne mehanična. Zato je prav, če poskušamo »sociologijo« osebnosti gledati skozi njeno »strukturo« in »strukturo« skozi njeno »sociologijo«.

Na to sociološko ozadje bi bilo treba postaviti tudi oris Prešernove filozofske misli. Vendar o njej razen zelo posrednih dokumentov, kot je seznam nekaterih filozofskih del iz njegove samo deloma znane knjižnice, in nekaj ne čisto razvidnih mest iz korespondence, nimamo nobenih oprijemljivih dokazov. Vsa njegova filozofija obstaja, kolikor sploh obstaja, v njegovem metaforičnem jeziku, v njegovi poeziji, in spada v tamkajšnjo obravnavo. Tu lahko naznačimo samo glavni lok njegovega miselnega razvoja: odtrga se od tradicionalne »vere staršev« in mimo racionalističnega skepticizma, ki se do neke mere odpre romantičnemu panteizmu, prispe do mladohegeljanstva in ideje o osmislitvi človekove eksistence v delu za preobrazbo človeštva.¹²¹ Vendar nobene od teh filozofij ne dojema kot zaključen sistem ali kot odrešilni obrazec. Do vseh ostaja v notranje nemirnem, romantično nezadoščenem, osebno skeptičnem ali elegičnem razmerju, tudi če jih sprejema. Zato njegova filozofija lahko ostaja in tudi ostaja poezija, jezik »polisemantične esence«, jezik metafore.¹²²

Prešernovo osebnost naposled določa in pojasnjuje tudi družbenopolitično dogajanje takratnega časa. Na tem mestu je literarna zgodovina toliko izčrpna, da je za naše tokratne potrebe smiselno samo še skiciranje bistvenega. Na slovensko ozemlje so v Prešernovem času po-

¹²⁰ Jelovškova, s. 125.

¹²¹ Josip Stritar, *Prešeren* (1866), Stritarjevo Zbrano delo VI, Ljubljana 1955, s. 9—46; Ivan Prijatelj, *Drama Prešernovega duševnega življenja* (1905), Izbrani eseji in razprave Ivana Prijatelja, Ljubljana 1952, s. 317 do 362; Avgust Žigon, *Francè Prešeren, poet in umetnik*, Celovec 1914; Boris Zihnerl, *France Prešeren, pesnik in mislec*, Ljubljana 1949; Josip Vidmar, *D. France Prešeren*, Ljubljana 1954; Janko Kos, *Prešeren in evropska romantika*, Ljubljana 1970; Boris Paternu, *Prešernov Krst pri Savici*, v knj. *France Prešeren, Krst pri Savici*, Maribor 1970, s. 51—131.

¹²² R. Jakobson, *Linguistik und Poetik*, n. d., s. 158.

segla tri večja in zgodovinsko usodnejša dogajanja. Najprej francoska okupacija med leti 1809 in 1813. Kljub kratkotrajnosti je imela razmeroma velik pomen, saj je tudi ta del srednje Evrope odprla posameznim pridobitvam revolucije, zamajala nekatere fevdalne poglede in okrepila slovensko narodno zavest, vplivala celo na poznejši nastanek misli o Zedinjeni Sloveniji. Čeprav novejša zgodovinopisje prepričljivo spodbija legendo o Napoleonu in Ilirskih provincah, realistično relativizira pridobitve francoske okupacije in ugotavlja, da si je francoski režim s svojimi reformami »odtujil zemljiške gospode, ne da bi si pridobil kmete«, med slovenskimi razumniki pa tudi nabral le skromno število pristašev, prihaja do pozitivnega sklepa: da je uveljavila mnoge novosti, ki so se močno vrasle celo v naslednje obdobje restavracijskega absolutizma in da je francoska vlada »kljub vsem kompromisom in deloma nezavedno v veliki meri razvila težnje, porojene iz francoske revolucije«. ¹²³ Nobenih neposrednih dokazov nimamo, kako je to dogajanje vplivalo na doraščajočega Prešerna, ki se je takrat začel učiti francoščine, predpostavljati pa je treba, da ni ostalo brez vtisov, sledov in posledic, posebno če upoštevamo razvoj njegove poznejše politične miselnosti, ki je ni mogoče odtrgati od nekaterih temeljnih idej francoske revolucije (npr. *Zdravljica*, 1844). ¹²⁴ Ko Lenka pripoveduje o njegovem poznejšem znanju angleščine, dodaja: »Francosko pa so se takrat še v Ljubljani naučili, ker je bila francoska regirenga.« ¹²⁵ Med njegovimi domačimi je bil seveda odpor do revolucije, francoske okupacije in Napoleona zaradi gmotnih težav, ki so takrat prizadele kmeta, in zaradi avstrijske propagande zelo močan, hkrati pa združen z odporom do janzenizma, ki so ga preprosti ljudje povezovali s francosko oblastjo, tako da je Lenka ohranila tole materino sodbo o Napoleonu in škofu Kavčiču: »Cesar nas bo ob denar pripravil, škof pa ob vero.« ¹²⁶ Napoleon je v preprostem Lenkinem spominu, pomešanem z avstrijsko vzgojo, živel v tejle podobi: »Pri cesarju Napoleonu pardona ni bilo, koj ustreliti je pustil vsakega.« ¹²⁷ Janzenizmu so pa ljudje, kot je videti

¹²³ Fran Zwitter, *Napoleonove Ilirske province*, v knj. *Napoleonove Ilirske province*, Ljubljana 1964, s. 35–36; prim. tudi France Dobrovoljc, *Slovenska književnost v dobi Ilirije in odmev francoskih okupacij naših dežel v slovenskem leposlovju*, n. d., s. 79.

¹²⁴ Tomo Zupan je ohranil naslednjo zgodbo o prvem Prešernovem tesnejšem srečanju z Matijem Copom leta 1812: nekoliko starješi Cop je Prešernu takoj ob srečanju postavil vprašanje iz francoščine, Prešeren pa je to preizkušnjo dobro prestal. Tomo Zupan, *Iz Prešernovega življenja*, Ljubljanski zvon 1881, s. 271.)

¹²⁵ Zupan, *Črtice*, zv. C, s. 15.

¹²⁶ N. d., zv. B, s. 23.

¹²⁷ N. d., zv. A, s. 26.

iz Lenkinih spominov, zamerili strogost, še posebej pri podeljevanju »odveze«; povezovali so ga tudi z lutrovstvom in v Ribičevi družini je celo živela tradicija petja neke protijanzenistične pesmi, v kateri je bil stil »Janzenist je Lutrov brat...«¹²⁸ Treba je računati s tem, da táko družinsko mišljenje in takó poenostavljeno gledanje na dogajanje pod Francozi ni kaj prida vplivalo ali vsaj za dolgo ni moglo vplivati na mladega Prešerna. Njegovi pogovori o Napoleonu, ki jih je vodil še na smrtni postelji, o čemer poroča Lenka, so morali biti precej drugačni.¹²⁹ O njegovem odnosu do revolucije je širša javnost imela precej določeno mnenje. Sicer se ne bi moglo zgoditi, da so takrat, ko »je bila ribéla na Laškem«, kot je pripovedovala sestra Katra, prišli k njemu neki »šolarški fantje« in ga prosili: »Doktor, pesem naredite!«¹³⁰ Med ljudmi se je na široko raznesel tudi glas o njegovi svobodoumnosti in brezverju, kar ni bilo brez podlage. Že iz Klinkowströmovega strogo verskega vzgojnega zavoda za dečke iz plemiških družin, kjer je bil inštruktor od jeseni 1822 do konca 1823, je bil odpuščen zaradi svojega »frajgajstovskega« duha. M. Gollmayer v omenjenem pismu Čopu med razlogi za zamero navaja to, da se je Prešeren po Klinkowströmovem mnenju vse preveč ukvarjal s posvetno, predvsem antično in renesančno literaturo, premalo pa z verskimi in vzgojnimi knjigami, poleg tega nikoli ni šel k spovedi in ni hodil k vsakdanjim mašam, zadnji povod pa je dal s tem, da je k svojim knjigam pustil gojenca Auersperga (Anastazija Grüna).^{130a} Ernestina pa na primer takole pripoveduje o njegovem pojmovanju spovedi: »O neki priliki, ko ga je moja mati vprašala, če tudi on hodi k spovedi, je dejal: Nič ni za moža bolj poniževalnega — skoro bi rekel onečaščujočega — kakor spoved. Če je človek storil kako krivico in to tudi uvidi, tedaj naj jo skuša popraviti. Greh je namreč škodovati svojemu bližnjemu. Če pa krivice ne poravnava, mu ne more dati odveze noben duhovnik v imenu Boga vsegapravičnega...«¹³¹ In o krstu je po Ernestinini pripovedi mislil naslednje: »Ko se mu je rodila prva hčerka, je rekel moji materi, da ni treba dati otroka krstiti. Mati se je zelo čudila tej njegovi opomnji, zlasti ker je še pristavil, da si otrok, ko dorase, lahko sam izvoli vero, po kateri hoče živeti.«¹³² In o duhovniškem poklicu je Ani povedal tole mnenje: »Moj sin ne bode nikdar

¹²⁸ *N. d.*, zv. A, s. 43.

¹²⁹ *N. d.*, zv. C, s. 41 a.

¹³⁰ *N. d.*, zv. C, s. 27 a.

^{130a} L. Pintar, *Prešeren v šolah*, LZ 1902, s. 635.

¹³¹ Jelovškova, s. 25, 26.

¹³² *N. d.*, s. 27.

duhovnik, in če bi bil — tedaj ni *moj* otrok.«¹³³ Celo med Vrhnjane se je iz Ljubljane zanesel za tiste čase hud glas, da bo imel na grobu zapísano »neveren«; in med Kranjčani se je pred njegovo smrtjo širila senzacionalna vest, da »se ne bo predvideti dal« in da bo umrl brez cerkvenega tolažila.¹³⁴ Tudi župnik Jožef Dagarin, ki ga je poznal že v gimnaziji, je svaril in očital: »Tako slab je, pa se še ne pusti predvideti!«¹³⁵ Če se je v poslednji onemoglosti le vdal in pristal, kot poroča Lenka, dvomi pa Ernestina, je to razumljivo in v danih okoliščinah skoraj neizogibno. To v ničemer ne menja dejstva, da je bil Prešeren takrat najvišji slovenski odmev revolucije in njene miselnosti, s katero se je prvič vsaj rahlo in od daleč srečal že v letih francoske okupacije 1809 do 1813.

Drugo in dolgotrajnejše zgodovinsko obdobje, ki ga je moral preživeti, je bilo obdobje Metternichovega absolutizma med leti 1815 in 1848. Ta je restavriral fevdalno birokratski, izrazito reakcionarni sistem in ga obrnil v zatiranje družbenih, političnih in kulturnih procesov, ki jih je sprožila ali okrepila meščanska revolucija. Glavni in odločilni del Prešernovega življenja sodi v obdobje tega režima, saj ga je doživljal od svojega petnajstega leta naprej pa skoraj do smrti, ga preizkusil do kraja in še posebej pri svoji nesrečni pravniški karieri z najbolj mračne strani. Težko bi v 19. stoletju v Evropi našli bolj neugodno podnebje človeku in pesniku Prešernovega kova. Ob mnogih in dovolj znanih dogodkih ni potrebno posebej dokazovati, da so mu politične razmere velikokrat dajale razloge za obup in resignacijo. In vendarle ne smemo prezreti tudi druge strani. Za slovenskega razumnika in za razumnika Prešernovih razgledov so bile ideje francoske revolucije, vera v svobodo, enakost in bratstvo še žive in nekorumpirane kljub skepticizmu, ki je prihajal iz zahodne izkušnje prav z evropsko romantično literaturo. Velik del evropskega romantizma je namreč nastajal že iz razočaranja nad življenjsko prakso in ustanovami nove, porevolucijske meščanske družbe, ki je postajala »karikatura na blesteče obete razsvetljencev«, če povemo z Engelsovimi besedami, in ni »pustila med človekom in človekom nobene druge vezi razen golega interesa, brezčutnega „plačevanja v gotovini“, če uporabimo formulacijo iz komunističnega Manifesta leta 1844.¹³⁶ Prešeren je isto povedal že leta 1829

¹³³ *N. d.*, s. 44.

¹³⁴ Zupan, *Črtice*, zv. C, s. 14; A, s. 12 a.

¹³⁵ *N. d.*, s. 117 a.

¹³⁶ K. Marx in F. Engels, *Manifest komunistične partije* (1844), v knj. Karl Marx — Friedrich Engels, *O umetnosti in književnosti*, Ljubljana 1950, s. 47.

z besedami, da »človek toliko velja, kar plača« (*Slovo od mladosti*). Toda v tem delu Evrope je ideje francoske revolucije poglavitna preizkušnja še čakala. Vstaje na vseh koncih, od Italije in Grčije do Poljske, so v prvih desetletjih 19. stoletja kazale neustavljivo in kljub vsemu obetajočo smer dogajanja. Avstrija sama je bila globoko v temi, toda na poti k meščanski revoluciji, in razlogov za upanje je bilo mnogo. Gotovo je bilo to netivo za Prešernovo moč in za vztrajanje zoper vse tisto, kar ga je notranje razpuščalo, izničevalo in nekajkrat prignalo na rob obupa. Tudi Marja Boršnikova je v svojem Pregledu slovenskega slovstva (1962, s. 180) razloge pesnikove duhovne moči našla v njegovi »veri v uresničenje idealov« revolucijske misli. In Boris Zihelr je v eseju Prešeren-pesnik in mislec (1949, s. 4) revolucionarne energije njegovega pesništva odkril prav v »skladnosti med pesnikovo idejo in med objektivnimi razvojnimi težnjami, med pesnikovim hotenjem ter temeljnimi interesi slovenske zemlje in ljudstva«.

Tretje pomembno zgodovinsko dogajanje, ki ga je še doživel, je bila nato marčna revolucija leta 1848. S svojim prihodom je potrdila njegove upe, z izidom njegove dvome. Vendar so se mu moči takrat že iztekale in na njegovo življenje ni več bistveno vplivala.

Končno je tu še najbolj preprosto in temeljno dejstvo Prešernove politične zavesti. Dodobra se je zavedal, da je pripadnik, in sicer viden pripadnik malega, zatrtega naroda, ki šele nastaja. Bolj točno, ko se v razmerah Metternichovega absolutizma lahko konstituirala samo na področju jezikovne kulture, v poeziji. Prešernova velika zmogljivost prav na tem področju in zavest o moči te zmogljivosti pa je bilo, kot vse kaže, glavno netivo pokončnim, integracijskim silam Prešernove osebnosti v njihovem nenehnem soobstajanju ali spopadu s prav tako trajnimi silami notranje dezintegracije. Zato Prešernova poezija ni samo literatura, temveč bistveni del njegovega življenja. In njen globinski ustroj ni brez zveze z globinskim ustrojem pesnikove osebnosti.

Prav tu, na meji med biografsko in tekstualno danostjo pa se znajdemo pred novim vprašanjem: ali je razmerje med njima istosmerno ali raznosmerno, ali obstaja med njima »konvergenca« ali »divergenca« struktur. Če presojamo vprašanje z načelne, čisto teoretske strani, je treba dopuščati možnosti obojega in tudi še možnosti drugačnih, vmesnih razmerij, saj vemo, da je umetniško delo lahko prav vse, od natančnega posnetka avtorjeve psihološke in življenjske situacije do njene popolne zaobrnjenosti ali celo njenega kompenzacijskega protiposnetka. Zato je vprašanje rešljivo samo na ravni konkretnega primera, pri čemer pa ima

zelo odločilno funkcijo literarni nazor, se pravi avtorjeva poetika in poetika časa, tako da se bomo problemu lahko dokončno približali šele kasneje, z druge strani in zunaj biografskega območja. Vendar obstaja tudi gradivo iz vmesnega, napol biografskega napol pesniškega prostora, ki lahko služi za prvo orientacijo. Ni namreč čisto naključno ali nepomembno na primer sporočilo Albine Jalnove, da je pesnik nekoč v svojem kranjskem obdobju sredi družabne igre takole improviziral svoj grobni napis: »Tukaj počiva Franc Prešeren, nejeveren in vendar veren.«¹³⁷ Paradokсно izražena samooznaka vsebuje obe temeljni protiprivini njegove osebnosti, seveda že na ravni miselnega in pojmovnega označevanja. Vsebuje pa tudi že zaporedje obeh protipozicij, obeh skrajnih členov in s tem čisto določeno smer njenega delovanja, ki v njegovem življenju ni bila tako premočrtna. Na prvo mesto postavlja dezintegracijsko osnovo in vanjo vključuje integracijsko protimoč, s čimer v resnici med njima vzpostavlja tudi že dokončno vrednostno razmerje, idejo. Sintagma skrajnih členov »nejeveren« in »veren« je paradokсна, toda formulacija tega paradoksa ni nevtralna, med njiju postavlja tretji, vmesni, dopustni, premostitveni člen »vendar«, ki kaže usmerjenost volje do izhodiščne negativne pozicije v pozitivno pozicijo, kaže k razreševanju, h katarzični identičnosti znotraj protislovja samega. Seveda tu nismo več na področju biografije, pa tudi še ne v območju prave poezije, kot jo je pojmoval avtor sam, temveč v vmesnem prostoru družabne, improvizirane, predliterarne verzifikacije. Prav ta vmesni prostor pa je zanimiv zato, ker nam razločno kaže prehod Prešernovega temeljnega psihološkega in bivanjskega problema iz biografske v literarno cono. Čeprav so med njima globoka vzporedja, saj sta obe izpolnjeni z istimi temeljnimi življenjskimi protipozicijami in njunimi skrajnostmi ter vmesnimi členi hkrati, pa je med njima tudi bistvena razlika. V območju biografije ni mogoče vedno in zanesljivo določiti temeljno mero, smer in izid funkcioniranja ugotovljenih protisil. Vzemimo za primer samo Ernestinino pripoved, da se je »včasih poln življenja kar zibal v najlepših nadejeh ... nič se mu ni zdelo nedosegljivo«, da pa ga je »tudi najmanjša stvarica, ki se ni iztekla po njegovi volji, pripravila ob ves pogum, da je obupal nad vsem«. Če ta pripoved ustreza resnici, potem so bile možnosti Prešernovega reagiranja do kraja odprte v obe smeri hkrati, nepremočrtne, vrtljive, obrati v eno ali drugo stran lahko tudi čisto nepredvidljivi. V območju navedenega predliterarnega gradiva pa se kaže že pesnikovo strogo nadziranje te psihološke in bivanjske ambi-

¹³⁷ Francè Stelè, *Donesek k spominu na Prešerna*, Dom in svet 1930, s. 309.

valence, razporejanje njunih členov v čisto določen način, smer in vrednostni sistem njihovega funkcioniranja, kaže se urejanje obeh skrajnih protislovnih členov, minusa in plusa, v koeksistenco in identično točko s pomočjo vmesnega tretjega, premostitvenega člana »vendar«. In če gremo še nekoliko čez naš okvir: s takim ustrojem se naposled ujema tudi izrek o »upu in strahu«, ki ga je leta 1846 postavil za moto *Poezija* in s tem za poglobilno formulo svoje življenjske izkušnje, predstavljene na raven poezije. Po vsem tem bi lahko rekli, da imamo pred sabo spreminjevalni proces, ki kaže znake »mitičnega mišljenja«, seveda, če je za mitično mišljenje res značilna zmožnost »premagati« nezdržljivo protislovje dveh izničujočih se protisil s pomočjo tretjega, združevalnega člana, ki potrди »identičnost dveh protislovnih odnosov« in po tej poti odrešuje »človekovo avtohtonost«, kot meni Claude Lévi-Strauss.¹³⁸ Toda terminologija tu ni važna in je samo v pomoč. Prešernov spreminjevalni proces, ki smo ga opazili na poti od življenja v poezijo, je proces estetskega in idejno vrednostnega preurejanja, modeliranja gradiva v novo, precej drugačno, pesniško strukturo, ki ima pri njem gotovo še zvezo z mitom, seveda z mitom nove in novodobne, romantične poetike. Tudi naše iskanje pesnikovega osebnostnega ustroja se ni moglo, vsaj pri razporejanju življenjepisnega gradiva ne, docela izogniti prestopom iz biografsko empirične v poetično strukturo sestavin. Toda, kdo med nami sploh more gledati Prešernovo življenje in osebnost, ne da bi bil »obremenjen« z njegovo poezijo? Navsezadnje pa nas njegovo življenje in njegova osebnost zanimata samo zaradi njegove poezije, ne pa narobe.

Obravnavo Prešernove osebnosti lahko sklenemo z naslednjim povzetkom.

Naša razprava poskuša s pomočjo strukturalne metode ugotoviti notranji ustroj Prešernove osebnosti, nato pa ta ustroj preverjati in relativizirati s sociološko, genetično metodo. Celotna raziskava temelji na teoriji, da je »sociologijo« osebnosti treba gledati skozi imanentno »strukturo« te osebnosti, in narobe, da je »strukturo« osebnosti treba raziskovati skozi njeno »sociologijo«.

Razprava izhaja iz omenjene metode in ima dva dela. Svojo prvo pozornost usmerja k ugotavljanju »dezintegracijskih« in »integracijskih« prvin znotraj Prešernove osebnosti. Nato poskuša med temi prvinami ugotoviti temeljna razmerja in sistem njihovega delovanja. V drugem

¹³⁸ Claude Lévi-Strauss, *Die Struktur der Mythen* (1955), v knj. *Strukturalismus in der Literaturwissenschaft*, hrsg. Heinz Blumensath, Köln 1972, s. 33.

delu sledi historična razlaga pa tudi dialektična relativizacija ugotovljene osebnostne »strukture«. Tu so pritegnjena v obravnavo stvarna sociološka, družbeno politična in ideološka dejstva, ki so s svoje strani bistveno določala delovanje pa tudi ustroj pesnikove osebnosti.

Naposed se razprava ukvarja tudi s problemom transformacije, ki jo je pesnikova notranja »struktura« doživljala na poti iz biografske v literarno cono.

РЕЗЮМЕ

В статье сделана попытка посредством структурального метода раскрыть внутреннее устройство личности Прешерна, а затем и попытка верификации и релятивизации этого устройства при помощи социологического, генетического метода. Исследование в целом придерживается теории, что «социологию» личности надо видеть сквозь иманентную «структуру» этой личности, и наоборот, структуру личности надо исследовать при помощи ее «социологии».

Статья, следуя упомянутому методу, делится на две части. Внимание сперва устремлено на установление «дезинтеграционных» и «интеграционных» элементов внутри личности Прешерна, этому следует попытка установления основного соотношения этих элементов и системы их действия. Вторая часть состоит из исторического объяснения и диалектической релятивизации намеченной «структуры» личности. Внимание исследования здесь обращено на позитивные социологические, общественно-политические и идеологические факты, которые имели со своей стороны решающее воздействие на деятельность и устройство личности поэта.

Под конец в статье уделяется внимание и проблемам трансформации внутренней «структуры» поэта на пути из биографической в литературную зону.

CRKVENOBESEDNIČKI PROGRAM KLIMENTA OHRIDSKOG

Kliment of Ohrid, who occupied a leading position within the Slavonic church, must have elaborated a comprehensive cultural programme in accordance with the new social and political views of that age. In the article the most important items of this programme are pointed out and linked with the central ideas in a number of Kliment's most famous homilies. Kliment demonstrates in his panegyric to the Archangels that the social structure has been sanctioned by God. The panegyric to the forty martyrs praises the Christian army as the minions of the law in feudal society. The panegyric to Demetrios of Saloniki, the militant preacher of Christianity, may be regarded as the self-portrait of Kliment. The ideal leader of the church is depicted in a number of homilies: to St. Paul the Apostle, Nicholas, Eirenaeus of Sirmium and Clemens Romanus. The panegyric to Konstantin-Kyrillos is not only formally and rhetorically the climax of Kliment's homiletic art, but also gives a survey of his ecclesiastical ideal. Consequently this homily occupies a central position in the whole homiletic programme of Kliment.

Kliment Ohridski, ki je bil v slovanski cerkvi na enem izmed vodilnih položajev, je zelo verjetno izdelal obsežen kulturni program v skladu z novimi družbenimi in političnimi nazori svoje dobe. V članku so najpomembnejše točke tega programa našete in povezane z osrednjimi mislimi v vrsti Klimentovih najbolj znanih homilij. V hvalnici nadangelom dokazuje Kliment, da je družbeno zgradbo potrdil sam Bog. Hvalnica štiridesetim mučenikom opeva krščansko vojsko kot zaščitnico zakonov v fevdalni družbi. Hvalnica Demetriju Solunskemu, bojevitemu pridigarju krščanstva, je mogoče Klimentov avtoportret. V več homilijah (o sv. Pavlu apostolu, o Nikolaju, o Ireneju Sirmijskem in o Klementu Rimskem) je opisan idealni cerkveni voditelj. Hvalnica Konstantinu-Cirilju ni samo oblikovni in govorniški višek Klimentove homiletske umetnosti, temveč tudi prikaz njegovega eklesiastičnega ideala. Zato zavzema ta homilija osrednje mesto v Klimentovem homiletskem programu.

I

U senci velikih sila pretilo je srednjevekovnoj, još primitivnoj slovenskoj seljačkoj zajednici da će biti prèplavljena od bolje organizovanih suseda. Sloveni su bili rasparčani u političko-socijalnom i religiozno-kulturnom partikularizmu. Samo delimično udružene i malo čvrste, slovenske plemenske zajednice su bile osuđene na propast od strane više razvijenih i proširenja željnih susedničkih osvajačkih pohoda, i postojala je mogućnost da će biti asimilovani pre nego što stignu do manifestacije svog identiteta i nacionalne svojstvenosti. Ipak su dalekovidni i smeli slovenski knezovi uvideli, pre nego što je to bilo kasno, da bi razvitak odgovarajućih feudalnih država sa jakim centralnom vlašću pružio progresivnu alternativu starim društvenim formama. Okupljanje rasparčanih slovenskih plemena u jedinstvene nacije pod centripetal-

nom političko-kulturnom ideologijom bilo je stoga karakteristično i za Moravsku kneževinu oko polovine 9. veka i za Bugarsku u završetku istog veka i početkom 10. veka; jedan sličan razvitak ponovio se jedva sto godina kasnije u staroj Kijevskoj kneževini. Nova ideologija, koja je trebala da osigura novu kulturnu orijentaciju slovenskih naroda i njihov nacionalno-religiozni osećaj jedinstva, bilo je ustvari monoteističko hrišćanstvo. Ova vera je dala Slovenima nov, istovrstan način vladanja i etički ideal, koji ih istina nije učinio prijateljima npr. Franaka i Vizantinaca, ali koji je ipak uticao da se Sloveni sada moraju priznati kao saučesnici u hrišćanskoj evropskoj civilizaciji.

Tadašnjica nije pravila jasnu razliku između svetovnog i religioznog. Hrišćanska Crkva je postala garant ne samo za verski i obični kulturni, već takođe do izvesne mere i za socijalni novi način mišljenja. Za niz društvenih delatnosti, koje u modernim državama spadaju pod različita ministarstva, starala se u tadašnjici u manjem ili većem obimu Crkva. Pod njezinim nadležštvom nije se nalazilo samo nešto čisto religiozno, nego ceo kulturni život u širem smislu, školstvo, izvesni delovi pravne oblasti, socijalno staranje, da — ponekad je sveštenstvo bilo čak i novator na poljoprivrednom području. Crkveni ljudi su bili vodeći ideolozi i obrazovanje ovih kadrova bila je kulturna i politička stvar najveće važnosti. U zapadnom delu prve Bugarske države nalazila se odgovornost za taj rad u rukama Klimenta Ohridskog sve do njegove smrti 916. god.

Odmah iza solunske braće bio je Kliment najistaknutiji član pravoslavne misije kod zapadnih Slovena, i stoga je bilo sasvim prirodno što su knezovi Boris i Simeon u svršetku 9. veka poverili Klimentu jedan od najviših položaja u novoj bugarskoj državnoj crkvi. Uzimajući u obzir svoj položaj na jednoj od ključnih pozicija države, Kliment prirodno mora da je izradio kulturni program. O detaljima u programu i o njegovoj punoj formi možemo samo da slutimo; ali s vremenom on je postao u prvom redu jedan crkvenobesednički program.

Klimentova homiletička produkcija deli se u tri dela. U *katehizičkim* propovedima on uzima svoju polaznu tačku u fundamentalnim principima hrišćanske vere, crkvenim obredima, značaju svetačkog kulta. U *egzegetičkim* propovedima to su pojedini, od Crkve propisani tekstovi iz jevanđelja, koji se tumače i stvaraju osnovu za etičko vaspitanje parohije. *Panegiričke* propovedi imaju za cilj da rastumače velike hrišćanske ličnosti, ideale koji se slave i predstavljaju slušaocima kao primeri koje treba slediti. Klimentova nagovest nije nikada komplikovana. Iako upoznat u tančine sa cepidlačarskim krivinama vizantijske teologije, Kliment zna da su njegova parohija i njegovi čitaoci novo-

pokršteni i da oni poseduju polupismeno kulturno obrazovanje. Pedagog, kao što je on, on se koncentriše stoga uvek o elementarnim znanjima u hrišćanskoj dogmi: učenje o stvaranju sveta, božija namera sa čovečanstvom, spasiteljsko delo Hrista i njegova dvostruka priroda. On voli da dočara sliku sudnjeg dana i savetuje pridržavanje hrišćanskog morala: nalaže respekt za Crkvu, njezino učenje i njezine služitelje, i poziva na ljubav prema bližnjem. Ta jednostavna poruka ispunjava sasvim katehizičke propovedi, a i u egzegetičkom delu oseća se njeno prisustvo.¹

U panegiričkim propovedima je poetsko slavljenje glavna stvar, i one su iz čisto formalnih razloga uvek s pravom privlačile pažnju literarnih istoričara. Ali čak i ovde mi više puta srećemo Klimentovo pedagoško, etičko podučavanje — veći delovi njegovih pohvala su izrazito poučni. S obzirom da su osobe koje Kliment želi da počasti svojim prazničkim propovedima slušaocima već poznate kao sveci, on se tada ne koristi svojom crkvenobesedničkom veštinom da bi argumentirao njihovu svetost induktivnim prikazivanjem njihovog života i delovanja u mnogo detalja. Umesto toga on izvlači pojedine epizode iz života svetaca i na osnovu toga izgrađuje idealizovane slike različitih vrsta svetaca sa sasvim specijalnim karakternim crtama. Te tako etablirane vrste koristi Kliment zatim deduktivno da bi na taj način predstavio parohiji niz pozitivnih junaka, koji se slave u svečanom retorskom stilu i lirsko-poetskom tonu.² Upravo u izboru tih vrsta svetaca, koje Kliment portretira, vidimo u više navrata izraz njegovog crkvenobesedničkog programa.

II

Još od prastarih dana bio je običaj da se crkveno mnoštvo svetaca deli u različite klase. Predstavljalo se da je svaka klasa svetaca činila zasebno igrajuće kolo (χορός, лика) oko Boga u nebeskim svečanim dvoranama. U ove klase svetaca spadaju između ostalih patrijarsi i proroci Staroga zaveta, iz Hristove najbliže okoline npr. Marija, Jovan Krstitelj i apostoli, nadalje svete ličnosti iz kasnijeg hrišćanskog doba: mučenici,

¹ Što se tiče Klimentove teološke tematike, v. Todor p. Todorov, »Sv. Kliment Ohridski kao propovednik« (Godišnik na Sofijskija universitet, Bogoslovski fakultet, tom XXV), Sofija 1948, — gde se takode daje opšta karakteristika piščeve homiletičke tehnike.

² Što se tiče Klimentove tehnike portretiranja, v. Liljana Graševa, »Njakoi izobrazitelni principi v pohvalnite slova na Kliment Ohridski« (Kliment Ohridski Sbornik ot statii po slučaj 1050 godini ot sm'rtta mu), Sofija (BAN) 1966.

ispovednici, isposnici. U nizu svojih najpoznatijih svečanih propovedi Kliment odaje počast predstavnicima ovih svetačkih kategorija.

Kao božiji pomoćnici posle prvog početka stoje *nebeske sile* ili nebeska vojska kao poseban krug svetih čuvara reda sa naročitim ovlašćenjima. To su božiji izaslanici ili anđeli, ali su nevidljivi: to su netelesne i *besputene sile* (ἀσώματοι δυνάμεις). Vođe nebeske čete su arhandeli Mihailo i Gavril, takozvani arhistratezi. Kliment im odaje počast u jednoj od svojih najpoznatijih panegiričkih propovedi — poč.: *Наста, празднѡдѡбѡвѡци, прѣсвѣтѡвѡе трѣжѣство вѣспѡтѡвѡнѣхъ силѣ.*

Prilikom pokrštavanja Bugara bilo je slavlje besputenih sila već odavno etabliровано kao zajednička crkvena svečanost: 8/XI se slavio sa utvrđenim i bogato sastavljenim ritualom, opsežnim biblijskim čitanjima, molitvama i himnama. Kada je Klimentov prijatelj i bližnji saradnik Naum u 900-toj godini sagradio svoj manastir na južnoj obali Ohridskog jezera (»Sv. Naum«), on je blagoslovio manastir kao »manastir svetih arhandela, vođa anđela, arhandela Mihaila i svih nebeskih sila«. Kao prvosvešteniku ove eparhije pripalo je Klimentu da preduzme posvećivanje manastirske crkve po uobičajenom obredu i s tim u vezi da održi svečanu propoved. Pretpostavlja se da je Kliment stvorio svoju pohvalu upravo za ovu priliku i jedva postoji neki razlog za pobijanje ovog shvaćanja.³ Govor je bio izvanredno popularan u srednjem veku: predanje obuhvata najmanje 156 kopija; a sećanja idu do u kasna vremena ko je bio autor teksta.

U sasvim kratkom uvodu tvrdi Kliment da besputene sile prevazilaze svaki razum. Njihov praznik ili *slavlje* je *presvetlo*, s obzirom da nebeske vojne čete *osvetljavaju svet presvetlim zrakama*. Mi ovde vidimo onu vezu između pojma svetinje i zaslepljujućih svetlosnih fenomena, što u bezbroj preoblaka uzastopno srećemo u Klimentovim propovedima i što čini markantnu stilističku vezu sa liturgijskim pesništvo.⁴ Kao besmrtni sile anđeli se ne mogu — kako se to kaže u pripovedačkom odlomku — shvatiti razumom. Njihovo mesto zadržavanja je pred božijim prestolom, gde oni neprekidno pevaju svoj hvalospev u neizrecivom sjaju, koji primaju od samoga Gospoda, božanstvene svetlosti. Oni sačinjavaju devet anđeoskih horova: prestoli, serafim, heruvim, sile,

³ Vidi npr. izjavu K. Kujeva str. 239—40 u Kliment Ohridski, *S'brani s'činenija*, I, Sofija 1970. — Gde je moguće, citiram Klimentove tekstove prema ovom izdanju.

⁴ O svetlosnoj simbolici u srednjovekovnoj prozi i poeziji vidi npr. Đorđe Trifunović, *Srpski srednjovekovni spisi o knezu Lazaru i Kosovskom boju*, Kruševac 1968, str. 334—36 i na više mesta; isti pisac, »Stara srpska crkvena poezija« (*O srbijaku. Studije*), Beograd 1970, str. 72—4.

carstva itd. Svaki pojedini anđeo ima svoj poziv i svoj položaj i u okviru toga izvršavaju naročiti zadatak. Neki stoje stalno u sjaju božije krasote — drugi se izašilju odavde kao božiji služitelji. Ovi služitelji se šalju ili da kazne i da se osvete nad neblagočastivim ili da spasu i naslađuju vernike. I Kliment navodi primere kako su se anđeli dali ljudima prepoznati kao božiji izaslanici, kao što su to opisali Mojsije i Isaija.

Jedan odlomak izveštava iscrpno o padu u svetu anđela, što je samo lako dodirnuo u različitim kanonskim biblijskim spisima, ali se o tome iscrpno govori u apokrifima: Luciferova nepokornost i kazna. To je taj motiv, koji Kliment takode upotrebljava u svojoj katehizičkoj propovedi o Trojici i koji se možda zasniva na tekstu iz Paleje.⁵ Ovaj pasus je sasvim centralno plasiran u svečanoj propovedi o arhandelima i on je od odlučujućeg značaja za razumevanje glavne svrhe celog govora. Neposredno posle tako opisane kazne za kršenje reda u svetu, koji je odredio Bog, Kliment snažno podvlači da svako treba da se pomiri sa svojim pozivom i da svu svoju volju i težnju opravi za očuvanje onoga položaja gde je svaki za sebe postavljen:

Такоко во подобаетъ рвеннне имѣти по господи и творци своемъ, въ чиноу во стоиаше кѣждо и въ оуставѣ своемъ... Величиа же въ себѣ никоможе ни въковы имѣше, еднихъ воляхъ въ себѣ и хотѣнне имѣше: еже благостниѣ съблюдати оуставѣ свои, въ немъже кѣждо ихъ оучиненѣ стонтъ...

Naravno, ove opomene nisu upravljene anđelima. To je parohija, Klimentovi slušaoci, koji treba da izvuku pouku iz ovoga pada u anđeoskom svetu i da uvide njegove posledice. Isto kao i u propovedi o Trojici, izveštaj o Luciferovom padu je opomena čovečanstvu, što znači da se socijalna izgradnja od Boga datog društva — znači novog feudalnog poretka — ne sme izbaciti iz ravnoteže. Ovde leži, osim u propovednoj zaslepljujućoj retorici, još jedan razlog što se tekst tako brižljivo sačuvao kroz ceo srednji vek. Tvrđilo se naime da su izgradnja feudalnog društva i njegova regulacija života na zemlji, mesto i zadaci pojedinih društvenih klasa, u stvari odsjaj nebeske društvene strukture. Bila je božija volja da se zemaljsko društvo uredi upravo na ovaj način, tako što je svakome bilo dodeljeno mesto u hijerarhiji i niko nije imao težnje van ovih društvenih okvira. Zamisao se održala do u kasna vremena. Čak je Konstantin iz Kosteneca (inače bugarskog porekla) u 1430-im godinama dopustio svome junaku Stevanu Lazareviću da reor-

⁵ Gunnar Svane, »Kliment Ohridski i negovoito Слєро о свѣтѣ троици: (Ezik i literatura, XXVI), Sofija 1970, str. 47—50.

ganizira svoje činovništvo po ovim od Boga datim principima.⁶ Anđeosku nebesku feudalnu hijerarhiju možemo naći već kod Psevdo-Dionisija Areopagita u 5.—6. veku.

Slušaoci i čitaoci mogu sada sami da zaključe ko je taj što odgovara Gospodu Bogu na visini, a ko su ti koji liče božijim služiteljima, od kojih se za bezbožne šalje kazna i osveta, a spasenje i radost za pobožne. Kliment je istina uvek moralista i pedagog, ali on je takođe retoričar i stilista. On ne istanjuje svoje alegorije.

III

U Novom Zvetu ima reči o onima koji *se oblače u oklop vjere i bore se u dobroj borbi*. Hrišćanski vojnik je isto kao i ratoborni hrišćanin jedan paradoks čime su se često bavili kako teoretski dogmatičari tako i teološki školovani propovedači. Kliment je napisao dve čuvene pohvale o božijim ubojnicima — s jedne strane o četi ratnika: Četrdeset mučenika iz Sevastije *Единомыслие въжъ колъ и равнъжъ мѣдростъ 9/III*), strane o pojedinom ratniku, sv. Dimitriju Solunskom (26/X; poč.: *Наста, братице, свѣтъло праздниетко Христова воина*).

Izveštaj o Četrdeset mučenika, koji su za kaznu zbog svoje postojanosti doživeli smrt od smrzavanja u jednom jermenskom jezeru oko 320-e godine, mnogo je zaokupljalo srednjevekovnog čoveka. Njihovu sudbinu je opisao jedan anonimni grčki pisac, a jedan dug niz pisaca odaje im počast u hagiografskim spisima — među ovima nalazimo istaknute homiletičare kao: Jefrem Sirin, Grigorije Niski i Vasilije Veliki, čija čuvena pohvala sadržava čak štoviše jedan čisto klinički opis smrzavanja. Više njihovih dela prevedeno je još u staro vreme na slovenski — npr. ulaze kako svetačko žitije tako i Vasilijeva propoved u Suprasalski Zbornik.⁷ Klimentova pohvala u čast mučenika iz Sevastije pretpostavlja ovu slovensku prevodnu književnost i ona sadrži — nije se to moglo skoro ni izbeći — mnogo sličnosti sa Vasilijevom propovedu. Pa ipak Klimentova propoved je samostalan rad.

Popularni izveštaj o mučenju je prepričan u obimu koji nije tipično svojstven Klimentu — on obično više voli da se koncentriše o pojedinim epizodama iz života svojih biografskih ličnosti. Tipični za Klimenta su

⁶ *Život despota Stefana Lazarevića*, gl. XLVII. Vidi srpski prevod Konstantinovog dela Laze Mirkovića: *Stare srpske biografije XV i XVII veka*, Beograd 1956, str. 81—82 (glava je sada preštampana od strane Dimitrija Bogdanovića u *Starim srpskim biografijama*, Beograd (Biblioteka Prosveta) 1968, str. 238—39.

⁷ Broj 5 u zborniku (Severjanovljevo izdanje, str. 68 i sled.).

naprotiv bezbrojni parenetični pasaži, koji su razasuti kroz ceo tekst — poziv na istrajnost u veri i savetovanja na vođenje pobožnog i čednog života, poziv na poslušnost i na nepritvornu ljubav — stalno ponavljane opomene o dužnosti za izvršavanjem dobrih dela. Ponavljani parenetični odlomci u vezi sa prilično temeljito prepričavanim epizodama iz svetačkog žitija, kao i umereno iskorišćavanje retoričkih sredstava — sve to podseća na mogućnost da je Kliment sastavio i održao ovu propoved za jednu ne baš sasvim izbirljivu publiku. Tekst je uprkos svojoj nešto neproporcionalnoj kompoziciji ipak postao harmonično delo i to svedoči o Klimentovoj srećnoj ruci, koja može da sjedini uzvišeno odavanje počasti sa lako dostupnim jezikom i jednostavnim stilom. Vrlo često srećemo kod ohridskog propovedača slikanje krasote svetaca u obliku zaslepljujućih svetlosnih fenomena.. Mučenici su *svetozarni svetilnici*, koji svojim čudesima *sijaju više od sunca*. Naročitom stilističkom briljantnošću odlikuju se dva pasaža u čisto pohvalnom delu propovedi. Niz participijalnih konstrukcija oko lanca aorisnih formi je sastavljen sa pažnjom i zaslužuje da se citira u svojoj celosti. Prvo se kaže za mučenike da oni

Освѣтиша въсь миръ,
 доуховьными крилы вънепръ въшъдъше,
 неизреченно слава божию прѣдъстоятъ,
 неджжкымаъ обляко подающе нецѣление,
 бѣсы прогоняще и страсти оутоляще,
 цркъвен просвѣтаще,
 мнра съхраняюще..
 ереси потрѣкающе,
 тръсвѣтълыми зарями сныюще
 неизреченни испокѣдници ивиша сѧ.

odmah posle toga se kaže da mučenici

свѣтъкънише паче слънца ивиша сѧ,
 въ свѣздъ мѣсто прѣчистыми мощьми въсего мира просвѣтиша,
 стоудень же дъневънж развариша..
 и пламенъкыи оугасиша огнь..
 рѣчна шѣствиа освѣтиша златозарьными костьми..
 днавола попыраша,
 Христа възвеселиша.

Ono čemu je Kliment želeo odati počast u svojoj svečanoj propovedi je pre svega *složnost* i *postojanost* hrišćanske vojničke čete. Već iz prvih

reči teksta proizilazi da je on bio *obuzet dipljenjem* što se tiče *jednomislene volje i ravne mudrosti* Četrdeset mučenika. Kliment hoće svojim govorom da osvetli i ilustrira mučeničku *jednodušnost*. I teško je ne zamisliti pretpostavku da je propovedačev cilj bio i utvrđivanje sloge u novoj polunezabožičkoj bugarskoj hrišćanskoj vojsci i istovremeno želja za ulivanjem respekta slušaocima za ovu ustanovu kao oruđe vlasti u hrišćanskoj državi. Interpretiranje propovedi na ovaj način može da izgleda nešto preterano. Ništa manje jedina direktna aklamacija svetaca u tekstu ukazuje upravo na ovo tumačenje:

Радоуи сѧ,

всѣхкѣтѣне и прѣднѣне личе, воинкѣта трѣхкѣтъладо
оуподова'ше сѧ бесплѣтѣннимъ силамъ и прѣспѣвѣше ихъ!

Ovde vidimo Četrdeset vojnika mučenika upoređene čak i sa nebeskim vojnim četama. A o njima znamo iz Klimentove pohvale o Mihailu i Gavrilu da su oni u nebeskoj hijerarhiji upravo bili božiji upravitelji reda.

Sv. Dimitrije je svetac zaštitnik grada Soluna i stoga je sasvim prirodno što je Kliment kao đak i saradnik Solunske braće želeo da oda počast ovome svecu, koji je rano postigao neizmernu popularnost u pravoslavnom svetu.⁸ Glavni cilj propovedne pohvale je da dâ sliku postojanog pobornika vere. U centralnom pasazu kaže se o Dimitriju:

Разоумъ же процвѣтае яко кринъ (Sir. 39,18),

благоруханноиъ любѣвниъ влѣкы вѣса въ вѣрж Христовж,
добротоиъ Христовоиъ оукрашенъ,
благозракомъ же обанѣтаиъ такоже ангельскоиъ подобие,
мждростниъ кыпа яко живоноскноиъ сѣкровище,
кромѣ сы вѣсѣкоиъ нечистоты и плѣтѣскыиъ похоти
и въ вышн'ни оумъ пригвеждаиъ
и прадѣднѣаго мѣста сана ница, из негоже испадѣ прадѣдъ Адамъ,
срѣдѣце вѣдаиъ вѣсе оутрѣневати къ вѣплащѣшоуоумоу Глосѣи
БОЖИЮ ..

Književno interesantno s ovim u vezi je linija koja kaže za sveca da je on nastojao da ponovo osvoji ono *praroditeljsko mesto*, koje je Adam — znači čovečanstvo — zauzeo pre prvoga greha. To je onaj način mišljenja koji igra tako veliku ulogu za Konstantina-Cirila, kao što to pro-

⁸ Upor, npr. Franz Grivec, *Konstantin und Method, Lehrer der Slaven*, Wiesbaden 1960. str. 17—18. — Metodijevo poštovanje Dimitriju Solunskom proizilazi iz Druge panonske legende (Zitije Metodijevo), gl. XV.

izilazi iz Prve panonske legende.⁹ U propovedi u čast Dimitrija imamo još jedan vezni član što se tiče ove legende. Klimentovi štedljivi citati iz Dimitrijeva životopisa obuhvataju između ostalog i primamljivu ponudu neznaočkog cara Maksimijana Dimitriju: on bi, ukoliko bi se odrekao svoje hrišćanske vere, bio prvi u carevoj palači i dobio rang veći od svih ostalih. Ova ponuda počinje rečima: »*Tvoja lepota i izgled tvoja lica prisiljavaju me da te volim*«; to se podudara skoro doslovice s onim što je vizantijski velikodržavnik Teoktist u svoje vreme upotrebio da bi primamio mladog Konstantina filozofa, kada ga je pozivao da uđe u državnu službu i ženidbenim putem dobije uticaj u grčkom dvoru.¹⁰

Tradicionalni izveštaj o životu sv. Dimitrija iskorišćuje Kliment samo štedljivo — crkvene biblijske perikope i pohvalne pesme praznika uopšte ne.¹¹ Najveći deo epsko-pripovedačkog dela propovedi je Klimentovo slobodno stvaranje. Ovde on gradi portret neustrašivog ispovednika hrišćanske vere u jednoj još poluneznaočkoj okolini — dakle situaciji koja sigurno u mnogo čemu podseća na odnose u Klimentovom savremenu. On pušta Dimitrija da propoveda svoju veru kao neki apostol. Svojim lepim izgledom i svojom oratorskom nadarenošću privlači Dimitrije mnoštvo. Oni slušaju njegove reči koje *teku kao med iz usta*. Dimitrijeva nagovest koncentriše se o malo glavnih tačaka: o borbi protiv idolopoklonstva, učenju o dolasku Hrista i njegovoj dvostrukoj prirodi, Vaskrsenju i Sudnjem danu. Mi znamo da je Kliment smatrao upravo ove tačke u hrišćanskom učenju za potpuno fundamentalne — on ih ponavlja, ponovo i opet ponovo u većini svojih propovedi.

Ko je ovaj Dimitrije, koji se opisuje u propovedi? Ne radi li se ovde o Klimentovom autoportretu?

IV

Kao jedan od najistaknutijih ličnosti u okviru moravske slovenske misije u godinama 865—85. i kao glavni rukovodilac izgradnje make-

⁹ Naime u diskusiji sa učenim ljudima kod hazarskog dvora. Vidi *Žitije Ćirilovo*, gl. IX.

¹⁰ *Žitije Ćirilovo*, gl. IV.

¹¹ Isto tako ni čuveni originalni slovenski kanon u čast Dimitrija (i u bugarskoj i u ruskoj rukopisnoj tradiciji). Većina pretpostavlja da je napisan pod utiskom teških uslova slovenskih misionara u Moravskoj-Panonskoj posle Ćirilove smrti. Više istraživača pretpostavlja da je ovaj kanon napisao Metodije, vidi npr. Bonju St. Angelov, *Iz starata b'lgarska, ruska i sr'bska literatura*, I, Sofija 1958, str. 19 i sled. U gore citiranom zborniku *Kliment Ohridski... 1050 godini* pretpostavlja Angelov da je slovenski Dimitrijevi kanon možda napisao Kliment. On ponavlja ovu pomisao u svom uvodu za Klimentovu propoved o Dimitriju u *S'brani s'činenija*, I, str. 221.

donske Crkve i kao odgovorni za sveštenečko obrazovanje u periodu 885—93. i najzad kao arhiepiskop Zapadne Bugarske — Makedonije u godinama od 893. pa do svoje smrti u Ohridu 916 — bio je Kliment velika vodeća ličnost mlade slovenske Crkve. On mora da je često razmišljao o tome kakav treba da bude idealni vođa Crkve. Kako Klimentova lična i odgovorna služba arhiepiskopa jedne polovine države — pritom u nemirnom i teškom vremenu — tako i njegove obaveze kada je u pitanju obrazovanje ideologa koji mogu da konsolidiraju i produže njegov lični rad i isto tako osiguraju kulturni život u narednim godinama — doprinelo je njegovoj slici duhovnog ideala.

Taj ideal pokušao je Kliment da prenese na svoje slušaoce i na kasnije čitaoce nizom propovednih pohvala u čast istaknutih prelata. Svoj govor o Pavlu (29/VI; poč. *Лице кѣто доушж Павла великааго рин доуховнии прозвектъ*) gradi Kliment na osnovu apostolovog ličnog izveštaja o njegovim nevoljama i oskudicama (2. Kor. 11,23 i sled.) i sastavlja ga kao mozaik sa izborima iz Pavlovih pisama sa upletenim objašnjenjima i retoričkim razvićem. Kliment je u pohvali velikome apostolu lično snažno angažovan: njegova je želja da on lično svojim radom pridobije mase za hrišćanstvo i tako učini sebe zaslužnim mučeničke plate:

Блажинъ тѣ мъчъ, иже скрозъ твои грѣтанъ проиде: благословено то мѣсто, иже твои крѣкъ прии!

Милнъ ежди мъчъ тѣ въ мѣсто въсего богатства и имѣнни — и мънози друзи припадъше къ мѣстоу томоу и мъчюу, цѣловати и и насытити са хотаще любвеи!

Sv. Nikola iz Mira u Likiji bio je jedan od najčjuvenijih svetaca stare Crkve. Jedno načičkano legendsko predanje nastalo je prilično rano u vezi s ovom ličnošću — on je posle svoje smrti oko polovine 4. veka kanoniziran i slavljen svuda u hrišćanskom svetu. Njegova pomoć za vreme kuge, njegovo bezgranično dobročinstvo prema siromašnim i u prvom redu prema deci, njegova postojana zaštita Crkve i hrišćanstva od jakih u društvu učinilo ga je još u njegovo vreme predstavnikom duhovnog ideala, ličnost, za koga su socijalna pravda i hrišćanska ljubav prema bližnjem išle ispred svega ostalog. Nikolina sposobnost da se javi na dugim odstojanjima i tvrdnje da je on na svom dramatičnom hodočašću po istočnim svetim mestima pravio čuda, učinili su ga u prostonarodnoj svesti zaštitnikom pomoraca i trgovaca. Teško je naći neki grad u hrišćanskom svetu koji nije u jedno ili drugo vreme otvorio crkvu u čast sv. Nikole. Čak i moderni sekularizirani svet sačuvao je sećanje na ovoga prijatelja dece iz Likije — nešto neobična uspomena

doduše na ovog episkopa, koji se pod nazivom Santa Claus prihvata svake godine uloge Dede Mraza i profesionalnog tržišnog ratnika pred današnjim velikim robnim kućama.

U svojoj pohvali Nikoli (6/XII; poč.: *Ге въсия намъ, възлюблении, свѣтотварнаи памать архидереи божии Николаи*) ne daje Kliment neku narodnu sliku dečijeg i putničkog sveca zaštitnika. Iz bogate legendske tradicije bira on jednu epizodu, koja mu služi pri osvetljavanju likijskog episkopa kao pobornika i garanta za pravedna donošenja suda — stvar, za koju se zna da je takođe ležala i Metodiju na duši.¹² Kliment se zadržava na radu sveca u anadolijskim gradovima i selima, gde je on u različitim prilikama spasio krivo i nedužno osuđene. Ako on slučajno nije mogao da bude prisutan *putne dužine radi*, javljao se on na drugi način. Čak je i za vreme Konstantina Velikog pravno umorstvo moglo da se desi i to je baš jedan takav slučaj koji Kliment uzima i upotrebljava kao epski deo propovedi. Tri vojna lica bila su od cara osuđena na smrt zbog lažne optužbe. Tada se Nikola ukazao u snu (*javio se u bezgodu, znači: ni u bdenju, ni u spanju*) i opomenuo vladara zbog donošenja nepravednog suda na lažnoj osnovi. Ovim se približavamo centralnoj zamisli propovedi, što je moguće videti iz citata (iz Jevr. 7,26): *jer takov nama trebaše poglavar sveštenički: svet, bezazlen, čist, odvojen od grješnika*. Ovaj citat Kliment nadopunjuje rečima iz Jevandolja o dobrom pastiru, koji se žrtvuje za ovce, nasuprot najamniku, koji ih napušta i beži ugledavši da vuk dolazi (Jovan 10, 11—13).

Papa je dozvolio Klimentovom učitelju i zaštitniku Metodiju da zauzme mesto »na stolici svetog Andronika« — znači: imenovao ga arhi-episkopom Sremske Mitrovice (Sirmijuma).¹³ Postavljenje je verovatno bilo samo nominalno, po svoj prilici crkveno-politički šahovski potez. Može se međutim pretpostaviti da je to doprinelo Klimentovom pisanju pohvale u čast mučenika Jerneja Sremskog (26/III; poč.: *Ге и стентъ, христодубецки, свѣтотварнаи памать Христов коница и страсотрѣпника великаго Ирника*). Osim da je Jerneju odsečena glava i telo zatim bačeno na mesto gde se Bosut uliva u Savu — *kod ušća Moavske reke*, kao što Kliment kaže — inače se gotovo ništa više ne zna o ovome svecu. Očevidno nije Kliment znao mnogo više od nas; u svakom slučaju izgleda kao da on dopunjava izveštaj o sremskom mučeniku crtama uzetim iz pripovedanja o Jerneju Lionskom, njegovom imenjaku i najčuvenijem

¹² Upor. Metodijevu propoved o Pravdi (anonimna homilija u Codex Clozianus) i njezinu relaciju prema slovenskom *Nomokanonu* i prema *Zakonu sudnom ljudima*.

¹³ *Zitije Metodijevo*, gl. VIII.

teologu 2-og veka.¹⁴ Ali biografski detalji su i u ovom slučaju sporedna stvar. Kliment teži da pohvalom još jednom oda počast ovom postojanom mučeniku prkosniku najvećih neljudskih muka i patnji. Jernej postaje ovde svetački tip — zajednički imenilac za sve mučenike, slika nepodmitljivog duhovnog vođe:

Таковъ бо подобааше архидиерки: прѣподобьнъ и бескверьнъ,
бевълюбьнъ (Евр. 7,26),

не щѣа тѣлѣнныихъ и вѣременныихъ
и въ вѣчьныа обитѣлиа поденсѣа сѣ,
не облазѣа сѣ никакоже житинскѣми вещьми,
но прѣквѣсѣа якоже злато чисто въ грѣннаѣ.

Огньмъ доуховьнымъ пала и свѣтѣа омраченъ,
обѣхода яко сѣньце въсѣхъ въсѣленъжъ,
вѣсѣи прогонѣа и трѣбѣнѣа разарѣа,
идолы съкроушѣа — сирѣчь: капища тѣлѣ вѣсовьскѣ,
тѣмъжъ неразоумна и мѣногобожна отѣгона,
свѣтѣ разоумна въсѣдоу распротрана...

обѣтѣче грады и въси,
възвесѣли поустыня,
насели црѣкѣви,
и оукраси народы,

обнови не тѣлѣнныихъ банѣжъ,
рѣчьнаѣ шѣстѣна освѣти силою крѣстѣною,
философы онѣми богодоуховьными словесы,
оучителѣмъ оуста затѣче евангѣльскѣми словесы,
Христа проповѣда въсѣмъ странама...

Čoveku se ovde nešto nehотиčno pričinjaва: Nije li Kliment sa ovim rečima ustvari portretirao svoj neposredni uzor, svog ličnog učitelja od rane mladosti — svetog Metodija, koji je seo na sremsku stolicu sv. Andronika.

Čovek čita sa naročitom pažnjom Klimentovu pohvalu u čast Klimenta Rimskog (25/XI; poč.: Иеро рѣдѣстѣно веселитѣ сѣ), — delimično zato što se on odavanjem počasti rimskom episkopu ugledao na Konstantina filozofa, delimično zato što je Kliment valjda lično učestvovao sa Solunskom braćom u iznalaženju Klimentovih relikvija u Hersonu

¹⁴ A. Sobolevskij, »Iz oblasti drevnej cerkovno-slavjanskoj propovedi: (Izvestija ORJAS, VIII—4), SPb. 1903.

na Krimu. Najzad, nije nezamišljivo da je sam Kliment bio nazvat upravo po ovom Klimentu Rimskom.

Propoved je u pogledu kompozicije nešto nejasna, zamalo što ne rekoh konfuzna, čak iako čovek s druge strane primećuje Klimentovu volju da se pridržava tradicionalnog četvoročlanog homiletičkog šablona. Tu se ne može naći naročito mnogo tradicionalne retorike, ali je za uzvrat u svršetku ubačena pareneza. To je istina malo karakteristično za panegirički žanr kao takav, ali je to, kao što je već rečeno, tipično za Klimenta.

Govorni uvod je dobro komponovan što se tiče svetlosne teme, koja kod Klimenta kao obično simboliše svete ličnosti. Ni na jednom mestu ne pripoveda se u ovom uvodu direktno da se svečani govor odnosi na Klimenta Rimskog. Ali stilizovani slikovni govor ipak nagoveštava da slavljenje mora obuhvatiti jednog takvog sveca, koji je delovao u celom svetu i čiji su posmrtni ostaci dovedeni u vezu sa mirakuloznim događajima. Sasvim dobro plasirano završava se uvod citatom iz Ps. 34, gde se kaže da *čuva Gospod sve kosti pravednika, nijedna se od njih neće slomiti*. Ovde se anticipira kasniji izveštaj o nalazu svetih mošti.

Opsežni epsko-pripovedački deo propovedi prati u glavnim crtama žitijske, ali ne baš jasno raspoređeno, mada se tekst dâ podeliti u manje partije, koje često nose obeležje svetlosne simbolike nama poznate iz uvoda. Kao cezura u ovoj na brzini napravljenj biografskoj skici ubačen je mali pasaž, čija prva rečenica karakteriše ovog savršenog episkopa:

Тако во подовааше намъ архиепископъ: незылобъиць, прѣподобъиць (Евг. 7, 26), красотою и върою съкѣло прѣкоукраиень, въмънѣнаи въсѣ шкото тѣлѣнѣнаи отъмѣтѣна, а въ вѣчѣнѣнѣнѣ обитѣан и живища въсѣ съ сокою подвижаи.

Горѣаше во рѣвѣннѣиѣмъ, доухомъ свѣтѣнѣнѣмъ, върою и кротостѣнѣмъ въсѣ оубѣждаиѣмъ подвѣнѣнѣти сѣ, тѣщѣно желѣиѣмѣнѣнѣ пища и цѣсарѣствѣнѣи Христова нескѣдѣно насладити сѣ.

Citat je od centralne važnosti za razumevanje cele propovedi, jer nema nikakve sumnje da je glavni cilj autora upravo bio davanje ove karakteristike.

Biografski deo završava izveštajem o nalazu svetih mošti Klimenta Rimskog i ovaj pasaž ima svoju naročitu boju zbog izraza kojim Kliment naziva pobožne koji tragaju za svetinjom: božiji novi ljudi — соухо шѣствѣнѣи шѣнъ богѣнъ новѣнѣнѣмъ людемъ си, — непроходимо проходимо сътвори новѣнѣнѣмъ людемъ си. Čovek ovde jasno primećuje piščevu gordost što pripada četi, koja se sakupila oko Ćirila i Metodija i koja je

kroz slovensku misiju pridobila nove ljude pod okrilje hrišćanske civilizacije. U staroj crkvenoslovenskoj književnosti nazivaju se novopokršteni Sloveni često *людие нѣнии*.

Pripovedački materijal ustupa mesto očekivanom slavlju Klimenta Rimskog, *orla bez mane, koji preletaše čitavu nastanjenju vasionu*:

на западѣ

вѣсникѣ яко не заходимоу сѣннице,

на вѣстоцѣ же

правдынынѣ трудоу съ Петромѣ и Павломѣ вѣнчачѣ сѣ,

на сѣверѣ

багровобравьнаи вѣнчачѣ прѣдѣчѣ сѣ.

Tu naravno postoji neka namera prilikom ovoga naglašavanja strana sveta. Na zapadu je Kliment kao rimski episkop uspeo da stekne dobar glas. Na istoku, na Krimu, primi on mučenički venac, koji i Petar i Pavle bejahu već stekli svojim poredama. Možda je malo teže shvatiti na što Kliment cilja u vezi sa severom. Kao što znamo iz legende Klimenta Rimskog, a što se takođe navodi i u propovedi, Kliment Rimski se povio u morske valove. Stoga se sa dobrim razlogom može reći da se svetac dopustio preobući u purpurne valove — a za *purpurne valove* moglo bi se pretpostaviti da ukazuju na to da su relikvije bile povijene u skupocene haljine. Sasvim je moguće da se izrazom *na severu* misli na Moravsku kamo su Solunska braća sa svojim đacima — ovde ubrajajući i Klimenta — doneli sobom relikvije, koje su se kasnije prenele u Rim. To što Kliment ne spominje jug može se objasniti ako pretpostavimo da je propoved bila održana za vreme njihovog boravka u Moravskoj pre nego što su slovenski misionari krenuli na veliki put za Mletke i Rim.¹⁵ Jedan interesantan jezički detalj indicira da je propoved prvobitno bila održana za kontinentalce. Na mestu gde se mučeništvo opisuje mora Kliment da tumači grčku pozajmicu za *sidro* više razumljivom opisnom rečju *gvozdani brodski tegovi* ili *terazije*: *наказаша на прѣчкѣстѣннѣхъ иго вѣнѣ ставила кораба'нѣнаи жѣлѣзѣна, нарицаема анкурѣж*. Za propovednikove slušaoce može se sasvim pouzdano reći da su bili žitelji sa kopna.

U pohvalnom delu propovedi završava on poslednju petlju zabavnom slikom. Kliment Rimski ne samo što je ispunio zemlju svojim čudesnim čudima, nego je takođe svojim svetim telom doneo svetlost morskoj stihiji i njenim zapanjenim žiteljima:

¹⁵ Znači u periodu 863—867.

: иже дастъ [морию] въ сѣньца мѣсто твое тѣло, блаженный Климентѣ, лучами просвѣщающе състава воднаго и сжила въ немъ животы, — рекъ же: киты и еса зѣри и рѣбы морскыя, — иже, сѣтъластныя его озарѣше са и благоуханна наслаждающе са, и слоугы прѣдѣстомауж окрестъ храма его, скатыниж его насыщающе са и морию дивающе са, како отъ сеоного състава на .в. дѣни отъстѣпантъ въ пѣчинъ, пѣтъ теора на праздникъ его благобѣрныиымъ людемъ.

Svojim »obrnutim akvarijskim dejstvom« ta je slika jedna zaista originalna varijanta tradicionalnog opisivanja kako svetac donosi svetlo *onima, koji sjede u tami i u sjenu smrtnome*. Tu veoma omiljenu jevanđelsku sliku (Luka, 1, 79) koristi Kliment inače u više svojih propovedi.

V

Klimentova pohvala Ćirilu filozofu (14) II; poč.: *Ge vьsna namъ христолюбьци, сѣтѣозарьнаа паматъ блаженаго отьца нашего Кѣрила*) sigurno je njegova najvažnija lična beseda. U njoj on portretira i slavi svoga učitelja i pretpostavljenog, čoveka koga je on pratio na mnogim putovanjima i pod čijim je vođstvom radio u Moravskoj i kod čije je samrtne postelje stajao u Rimu — učenog Vizantinca, koji je na osnovu svoje ličnosti i svoga obrazovanja više nego iko drugi bio uzrok što je slovenski svet oko 900-te godine dobio učešće i udeo u hrišćanskoj civilizaciji.

Tekst je predan u dve redakcije. Jedna od njih nosi jako obeležje »ličnog ja«, i mora se pretpostaviti da stoji prvobitnoj Klimentovoj verziji sasvim blizu, iako izgleda revidirana na dva pojedina mesta; ona se nalazi u jednom jedinom rukopisu. Druga tekstovna redakcija izgleda da je nešto mlađa. Ličnog izraza ovde nema, a govor je, naročito u panegiričkom delu, dobio retuš i time učinjen primenjivim u vreme kada je uspomena na mrtvog slovenskog misionara bila možda nešto izbleдела. Da je ova druga tekstovna redakcija, očuvana u mnogim kopijama, kasnijeg datuma — nema nikakve sumnje; ipak se ne može isključiti da je ona nastala još za piščevog života.

Ерско-pripovedačka града propovedi je dobro poznata te ovde o njoj neće biti reči. Biografski deo sadrži interesantan pasus, koji poseduje nešto različite izvedbe u ove dve očuvane tekstovne redakcije. U onoj starijoj navodi se sasvim kratko da Ćirilo *začepi usta vukovima, trojezičnim jereticima*. Kasnije se karakteriše njegov kulturni pionirski rad rečima: *on razbistri jezik mucavaca i slovima sve uvede na put spa-*

senja; zato ga Bog učini dostojnim da nađe počinak u Rimu. Očividno nije neophodno za Klimenta da pred slušaocima niti precizira u čemu se zadržava to trojezično krivoverje, niti da daje opsežnu sliku Ćirilovog književnog udela. Ćirilo je naime u pesničkom *Proglasu Jevandelja* u slovenskom prevodu sam podvukao da je njegov cilj da razbistri jezik mucavaca; znači Klement citira na tom mestu vlastite reči portretisane ličnosti. I kada on pušta svoga junaka da začepi usta vukovima, to nije ništa drugo nego aluzija na biblijski citat, koji poznajemo iz Klimentove pohvale Nikoli: dok plašljivi najamnik beži kad vidi da vuk dolazi, dotle ostaje dobri pastir na svojoj dužnosti i daje svoju dušu za stado.

U mlađoj tekstovnoj redakciji su ove reči izmenjene. Ovde se to kaže početka radi da Ćirilo začepi usta trojezičnim jereticima, kao lavovima.¹⁶ Prelaz sa vukova na lavove nije nikakva slučajnost. Tu se primećuje promena od prikazivanja Ćirila kao dobrog pastira do slike Danila u lavovskoj jami (upor. Dan. 6, 22). Zahvaljujući aluziji o Danilu, Klement može sada bez okolišenja navesti da se Ćirilo na sličan način našao među neprijateljima i bio izložen napadima po zapovesti jednog kneza. Za drugu tekstovnu redakciju treba se pretpostaviti da potiče iz kasnijeg doba, kada je odnos slovenskih misionara i moravsko-franačke kneževine bio zaoštren — ili iz jednog još kasnijeg makedonskog vremena, kada više nije postojalo nikakvog rizika ako se kritički gledalo na Ćirilovu okolinu u dalekoj Moravskoj.

Još jedan detalj razdvaja te dve tekstovne redakcije. Dok trojezično krivoverstvo nije objašnjavano u prvoj i starijoj, dotle se to preciziralo u drugoj i mlađoj, gde stoji da pristalice krivoverja u svojoj zlobi učinile se Pilatovim saučesnicima, jer su samo hteli dozvoliti jevrejski, latinski i grčki jezik dostojnim bogoslužiteljske upotrebe. Ćirilov kulturni udeo obuhvaćen je u drugoj tekstovnoj redakciji, ne u već navedenom citatu iz svečevih ličnih spisa, nego obaveštenjem da je Ćirilo *preveo crkveni ustav sa grčkoga na slovenski jezik*. Najzad, ovde se kaže da se Ćirilo zajedno sa svojim izabranim stadom uputio prema Rimu *na svršenje*. Sve ove pojedinosti očividno nisu slušaocima bile poznate, a ni razumljive u vreme kada je druga tekstovna redakcija bila gotova; to ide u prilog pretpostavci da se ovaj događaj desio posle 885—86, na makedonskom tlu.

Biografski deo pohvale Ćirilu uliva se u za Klimenta tako karakterističnu svetlosnu simboliku: Ćirilo *трьсѣтълькими зарями яко сльнн-*

¹⁶ Srpski citati iz Klimentove pohvale Ćirilu uzeti su iz lepog prevoda Irene Grickat. Vidi *Ćirilo i Metodije: žitija, službe, kanoni, pohvale*, Beograd, (Srpska književna zadruga) 1964.

це вѣсна, — стада Христова прѣвзначальнымъ свѣтомъ обнѣстаѡ. Повodom brzih rezultata Ćirilovog misionarskog rada kaŷe se — opet sa jednim Klimentovim omiljenim izrazom: ико крѡлатъ прѣлаташе на всѡа страны, — прѣкатаѡ ико орѡлъ на всѡа страны. Da je Ćirilo bio boŷiji izaslanik i prema tome apostolu ravan, kaŷe se direktno: on je bio taj koji je izvršio misionarsko delo koje Pavle u svoje vreme nije stigao da dovrši: Павѡла останѡкы напѡкънаше.

Ove reči slave su već ranije ušle u propovedni uvod. Ovde se takođe Ćirilo kategoriše kao apostol i misionar za neznaošece — on se odlikuje postojanošću u svojoj čistoj veri i svojom lepotom. Svetlosne vizije već srećemo u uvodnom delu: вѣсна намъ свѣтоварѡнаѡ памѡтъ, — благовѣрїемъ и красотѡж вѣсна намъ ико слѣнцѡе, — поганьскыи мракъ и поганьскыи лѡтъ освѣщѡѡ божьствѡнымъ лѡчѡамъ.

Uvod karakteriše kasnije u opštim crtama Ćirila kao čoveka opremljenog naročitim milostinjama. Sveti Duh i Gospod sam su se uselili u njega, on je boŷije orude *i na jeziku njegovome, kao na heruvimu, počivaše vazdan Duh sveti* — ta nam je slika poznata iz drugih Klimentovih pohvala. Između Gospoda i njegovog prijatelja Ćirila vlada odnos kao između oca i sina. Premda se ne kaŷe direktno, ovim se ipak nagoveštava da je među ovim partnerima ponovo uspostavljen prvobitni odnos stvoritelja i ljudskog bića — odnos koji je Adam pokvario prvim grehom. Prolaznih radosti treba se odreći da bi se ponovo pridobila praroditeljska čast, to je prva duŷnost hrišćanina na putu kroz život. I sam Ćirilo je video ovde jednu od najvaŷnijih pogonskih sila za svoju misiju, što se vidi iz njegove diskusije sa Hazarima.¹⁷ Dakle Kliment još jednom citira svoga učitelja.

Panegirični deo pohvale o Ćirilu je neobično opširan i izrađen sa izvanrednom pažnjom. Kompozicija je zaista majstorski izvedena i čini okvir oko jedne građe koja je pažljivo raspoređena i do najsitnijih detalja. Rezultat toga je jedno veličanstveno lirsko pesništvo u prozi, mestimično neobično ritmično. Ovaj inspirirajući hvalospev predstavlja mesto gde Klimentova svečana panegirična umetnost dostiŷe svoj vrhunac.

Ovaj deo propovedi ima označen tročlan sastav. U uvodnom delu prvog poglavlja pisac, sa njemu doličnom retorskom skromnošću, tvrdi da je Ćirilo bio toliko velik da niko nije dovoljno sposoban da pohvali sve njegove zasluge:

¹⁷ *Zitije Ćirilovo*, gl. IX.

.. ИГОЖЕ И ТРОУДЪ И ХОЖДЕНИЕ ПОЧИТАЮЩЕ, ПОДОБНЫ ПОХВАЛЫ ИЖЕСТЬ
КОМОУ ПРИЛОЖИТИ.

I on završava poglavlje istom mišlju, ovoga puta retorskim pitanjem:

КАШ ОУСТА ИСПОВѢДАТЬ СЛАДОСТЬ ТЖ ОУЧЕНИЯ ИГО;
КОТОРЫИ ЛИ ЯЗЫКЪ ПОСТИГНЕТЪ ИЗРЕЩИ ПОДЕВИГЫ И ТРОУДЫ И
ДОБРОТЖ ЖИТИЯ ИГО;

Tekst je u sredini ovoga poglavlja koncentrisan oko još jednog dvostrukog retorskog pitanja:

КОИЕ ЖЕ МЪКСТО ОУТАН СА,
ИГОЖЕ НЕ ОСВАТИ СТОПАМИ СВОИМИ;
КАШ ЖЕ ЛИ ХЫТРОСТЬ ОУТАН СА
ОТЪ БЛАЖЕННЫЯ ИГО ДОУША;

Poslednje pitanje referiše jednom kasnijem momentu, gde se tvrdi da je Ćirilo svim ljudima otkrio *tajne* (znači učenje o božanstvu i Bibliji) koje on nosi skrivene u sebi — u jednim slučajevima pismeno, a u drugim slučajevima usmeno. Prvo retorsko pitanje referiše naprotiv pret hodnom, gde Klimentu svojstvena svetlosna simbolika još jednom nalazi svoju primenu. Doduše, kaže Kliment, Ćirilo je zasijao kasnije od npr. Petra i Pavla — ali on ih je sve prevazišao. Time liči on na zvezdu Danicu — ona izlazi takođe kasnije od drugih zvezda, ali je njezin sjaj jači od njihovog.

Drugo poglavlje u propovednom pohvalnom delu sastoji se od niza članova (u svemu dvanaest) i uvodi se anaforam u obliku pokazne zamenice *taj*, koja se upotrebljava ne samo čisto demonstrativno, nego se takođe primenjuje posesivno. Kroz ovu pohvalu slavi se Ćirilo za svoje govorno propovedanje i svoju pismenu pouku — njegova usta, jezik, usne i prsti imenuju se uz njihove respektivne zasluge u tri četvo-ročlane konstelacije:

ТА БО ОУСТА СЕВѢТА СЕВѢТЪЛКНИША ИВН ГОСПОДЪ, ОМРАЧЕННЫЯ ЛЪСТНИЖ
ГРѢХОВЬНОЖ ПРОСКЪЦАЮЩА
ТОГО ЯЗЫКЪ СЛАСТНЫЯ И ЖИВОТНЫЯ ГЛАСЫ ИСПОУСТИТЬ
ТОГО ПРѢЧЕСТЬНИКЪ ОУСТЪНЪКЪ ПРѢМЪДРОСТИ ПРОЦЪКТОСТЕ ИЖО ЦЕВѢТЪ
ТОГО ЖЕ ПРѢЧЕСТЬНИИ ПРѢСТИ ДОУХОВЬНЫЯ ОРГАНЫ ОСНОВАША И
ЗЛАТОЗАРЬНЫИМИ ПИСМЕНЫ ОУКРАСИША..

Treće poglavlje je izvedeno nizom slavljenja, Klimentovih blaženja. Uvođenje je u obliku anafore i nosi obeležje hičnog blažj, ali se objekti

smenjuju. Kliment takorekuć prebira Ćirila ud za udom kroz deset članova:

Блажж твои оустѣнѣ..
 Блажж мѣногогласньни твои ѡзыкѣ..
 Блажж мѣногопрѣсвѣтълои лице твои..
 Блажж златозарьнѣи твои очи..

i tako produžuje: zenice, ruke, prsti, utroba, noge, stopala. Još jednom se postiže broj dvanaest — slavljenjem Ćirila u celosti: njegove duše i njegovog poslednjeg mesta počinka.

Svaki pojedini član u ovom *membratim* odverglanju je vezan za konstrukciju sa odnosnom zamenicom, koja precizira na koji su način svečevi udovi bili aktivni. Naročito na tom mestu se oseća znatna razlika između prve i druge redakcije. Prva se neposredno otkriva kao starija svojim prvobitnim i ličnim tonom: Kliment ističe Ćirilov značaj za mene, za moj narod itd.:

.. оустѣнѣ,
 имаже моиѡма оустѣнаѡма сладость доуховьнаѡи источи сѡ.
 .. ѡзыкѣ,
 имаже моеѡмоу ѡзыкоу.. божьства зарѡ.. мракѣ грѣховьныхъ
 отьгнѡ.
 .. прѣсты,
 имѡже написѡ сѡ моеѡмоу ѡзыкоу свобода оть грѣховьнаѡго игѡ.
 .. жтробѣ,
 оть нимѡже истече ѡзыкоу моеѡмоу животьнаѡи вода..

Ovaj lični ton je preraden u drugoj i mladoj redakciji:

.. оустѣнѣ,
 имаже вьскѣмѣ странаѡмѣ сладость доуховьнаѡи источи сѡ.
 .. ѡзыкѣ,
 имѡже вьзгрѣмѣ шкѡ громѣ,.. божьства зарѡиѡи снѡиѡи и мракѣ
 грѣховьныхъ отьгонѡ.
 .. прѣсты,
 имѡже написѡ сѡ оутѡиѡиѡи оть мѣногынѣхъ прѣмѡдрость.
 .. жтробѣ,
 оть нимѡже вьскѣмѣ странаѡмѣ источи сѡ вода животьнаѡи..

itd. Nema nikakve sumnje da je tekst preuređen i prilagođen, tako da se pri godišnjoj proslavi u čast Ćirila mogao upotrebljavati od bilo koga i za bilo koju parohiju. To međutim ne znači da možemo biti sigurni

da u jedinoj sačuvanoj kopiji prve i starije tekstovne redakcije (iz 13-og veka) posedujemo autentičnu i originalnu verziju Klimentove propovedi. Uprkos tome da su Ćirilovi prsti, utroba i noge već jednom bili predmet propovednikovih slavljenja, slave se oni još jedanput time što se između dva člana u lancu stavlja poseban umetak, uz to u obliku koji se podudara sa oblikom ovih slavljenja u drugoj tekstovnoj redakciji. Očito se tu radi o greški pri kopiranju koja se uvukla u vreme kada se druga tekstovna redakcija nalazila u upotrebi. I ukoliko starija tekstovna redakcija ima jednu grešku u prepisivanju, onda ih verovatno ima i više.

Posle panegiričkog dela propovedi — poetskog i retoričkog vrhunca govora — dolazi kratak i dosta stručan epilog. On je takođe podeljen u tri dela. U početku uvoda slavi se grad, koji je *primio trećeg tvoritelja mira i božijeg providenja* — znači Rim. Dva prva tvoritelja božijeg providenja bili su vrhovni apostoli, *svetlila* Petar i Pavle. Ćirilo je bio njihov naslednik i učinio ono što oni nisu stigli učiniti: *тою же вѣрѣ хрѣскѣноу сѣѣтиаю останѣки напѣкиа мѣн сѣ блажини сѣ*. Potom se datira Ćirilov odlazak i propoved dobija vapeći ton. Klimentove direktne molbe svome svetom učitelju — *ne bi li se ti pomolio za nas koji poštuemo presvetlo tvoje uspenje*.

Pavle, svetski misionar i poštovani voda Crkve; Nikola, čestiti zaštitnik slabih i branitelj pravednog donošenja suda; Jernej, neustrašivi čuvar hrišćanstva uprkos mukama i patnjama; Kliment Rimski, vatreni naslednik vrhovnog apostola Petra i neumorni propovedač u tuđini — sve ove božije ubojnike Kliment Ohridski vidi sjedinjene u svome učitelju. On nam je, ne isparčano i ne izdeljeno, nego sasvim i potpuno naslikao u svojoj pohvali Ćirilu sliku čoveka koga je smatrao duhovnim idealom.



PODOBA GOVORNE SLOVENŠČINE V TV-IGRI AVTOSTOP
DUŠANA JOVANOVIČA

Pisatelj D. Jovanovič označuje svoje osebe glede na njihovo družbeno in zemljepisno pripadnost s količino glasoslovnih značilnosti posameznih socialnih zvrsti (zbornega jezika, splošnega in pokrajinskega pogovornega j., narečja). Za vse te vrste jezika je značilna nedosledna razvrstitev glasoslovnih značilnosti. Nezborna besedje in oblikoslovje s skladno krepijo to zvrstno razslojenost. Uporaba sredstev za karakterizacijo je zavestna.

In his TV play AVTOSTOP (Hitchhiking) D. Jovanovič characterizes his characters in respect of their social and geographical provenance by an amount of phonetic features characteristic of individual social kinds of language (of educated language, general and regional variants, dialect). All these kinds of language in the play show an inconsistent distribution of phonetic characteristics. Sub-standard vocabulary, as well as peculiar morphology and syntax contribute to this unstratification. Linguistic means of characterization are used by the author consciously.

Pričujoča razprava analizira nezborna jezikovna sredstva v Jovanovičevem Avtostopu po posameznih jezikovnih plasteh, to se pravi ločeno glasoslovne in oblikoslovne nezborne značilnosti, nezborna besedje in govorno skladno, poleg tega pa preverja tudi ustreznost zapisa nezbornih glasoslovnih jezikovnih sredstev. Glavni namen analize je ugotoviti funkcijo nezbornih in govornih prvin v Jovanovičevem tekstu.

Izhodišče pristopa je določeno z dejstvom, da je Avtostop TV-igra, tj. besedilo, ki je sicer namenjeno tudi branju (to dokazuje objava v *Problemih*, št. 108, december 1971), a je dokončno realizirano šele takrat, ko je izgovorjeno. Ker gre torej za govorno podobo slovenščine, lahko pričakujemo, da se v besedilu v polni meri uveljavljajo vse socialne zvrsti slovenskega jezika, ki so predvsem govorjene, od pogovornega jezika do žargona in narečja. Seveda pa se ta raznolikost socialnih zvrsti jezika najbolj odraža v glasoslovju in besedju, kjer imamo tudi najbolj precizna merila za razlikovanje zbornega od pogovornega, narečnega in žargonskega, manj pa v skladnji, kajti pogovorna skladnja je na sploh značilna za govorjeni jezik ne glede na jezikovno zvrst. Zato bo predvsem analiza glasoslovnih jezikovnih sredstev odkrila, kakšno funkcijo ima taka raznolikost zvrsti jezika, v kolikšni meri je upravičena v zvezi s karakterizacijo posameznih oseb in okolja, iz katerega izhajajo, in koliko je Jovanovič pri uporabi nezbornih glasoslovnih značilnosti sploh dosleden.

Pri analizi uporabljam popis slovenskega pogovornega jezika razprave J. Toporišiča Slovenski pogovorni jezik (Slavistična revija 1970, št. 1—2), pri razreševanju posameznih problemov mi služijo njegove knjige Slovenski knjižni jezik 1—4 (Maribor 1965—67, 1970), deloma pa se naslanjam na razpravo Toma Korošca o Neknjižnih in govornih prvinah v novejši Zidarjevi prozi (Slavistična revija 1972, št. 3). Pri analizi besedja uporabljam klasifikacije Slovarja slovenskega knjižnega jezika 1970, v posameznih primerih pa si pomagam s Slovenskim pravopisom 1962.

I — Nezbornost v glasoslovju

Glavni osebi TV-igre, Miša in Ico, govorita jezik, ki se zelo približuje splošnemu pogovornemu jeziku, saj uporabljata domala vse njegove značilnosti, le tu pa tam se njuna govorica spusti na raven pokrajinskega (ljublanskega) pogovornega jezika ali celo narečja. Veliko več značilnosti nižjih socialnih zvrsti jezika najdemo v govoru kmetice s podeželja iz okolice Ljubljane in štoparja, ki je, po njegovem govoru sodeč, ali nekje z Gorenjske ali pa je Ljubljančan. V teh dveh primerih gre torej za intenzivnejšo jezikovno karakterizacijo oseb, predvsem glede na socialno in geografsko govorno okolje. Z vsemi temi jezikovnimi značilnostmi pa se mešajo tudi značilnosti zbornega jezika, ki kažejo na določeno nedoslednost v Jovanovičevem poskusu zapisa živega govora.

A — Značilnosti splošnega pogovornega jezika

Navajam vse različne primere, ki jih govori posamezna oseba, pri ponavljanju istih značilnosti v govoru ene osebe pa navajam njihovo število.

1. Skoraj dosledna je raba kratkega nedoločnika: Ne ga *srat* (3, I, 2 ×); Hotel je že *ustavit* (3, M); Kaj hočeš *reč* s tem? (3, I); če že hočeš kaj *vedet* (4, I); Šele ko ustavi, veš da te hoče *peljat* (4, I); — ali je zaspan in hoče *imet* budilko (4, I, 4 ×); Miša, nekaj moraš *jest* (4, I); Bi se upala *nastopat*? (4, I); Človek bi moral sam *čistit* svoj prostorček (5, I); *Pobrat* bi morala te papirje (5, I); Človek bi moral... lepo *pometat* (5, I); Vročina za *znort* (6, Ž); sem se mogla peš *matrat* iz mesta (6, Ž); Pa rajtata kaj *dobit*? (6, Ž); mu jo pomagaš *zamenjat* (7, I); Že spet začinjaš *blebetat* o strahu (8, I); rože niso dobre za *štopat* (8, M); *Dokazovat* otroku ljubezen z igračami je neumno (9, M); sploh nimava namena *selit* se ali pa *menjat* (9, I); take tipe je treba *zajebavat* do smrti (10, I); Pravico imam *sončit* se (10, M); Za *mazat* (10, I); A se masta vidva sploh

namen *premaknit* kam naprej, ...? (11, Š); *Pejt* ti mal v rt in se nehi *zajebavat* (11, Š); potem pa začneva *smrčat* (11, I); — in se začnem *razburjat* (11, M); Otroka ne moreš *vlačit* na avto štop (12, I); ne marajo *preživet* dopusta kot konjske fige ob cesti (13, M); Nimam kaj *pri- znavat* (13, M). — Izjeme so: mislijo samo na to, kako morajo tukaj *voziti* po desni (7, M); *reči* (8, M, 2 ×); *postaviti* se (9, M); *pustiti* (12, M); *prebrati* (12, M).

2. Glas *i* se izgubi tudi v velelniku, čeprav res bolj izjemoma: *Pejt* jo domov iskat (5, M, 3 ×); *Pejt* štopat (5, I, 2 ×); *Pejt* ti mal v rt (9, Š). — Izjeme so: Potem se pa *ločiva* (3, M); *poskusiva* (3, M); *Za- pomni* si to (4, I); *pojdiva* (5, M); *pomisli* (6, M); *zastrupi* se (6, I); *kàdi* (6, I, 2 ×); *ugasni* (7, M); *poišči* (7, M); *kupi* (7, M); *zapiši* (7, M); *iz- voli* (9, I); *stlači* (9, I); *reci* (9, M, 2 ×); *umakni* se (11, I); *napraviva* se (11, I); *vzemi* (11, I); ne *dolži* (12, I); ne *govori* (12, I); *pusti* (12, I); *pojdi* (12, I); ne *bodi* (13, I); *obleciva* se (13, I). V zadnjem primeru lahko na- zorno vidimo, kako knjižna, negovorjena je ta oblika velelnika, saj bi se v normalnem sproščenem pogovoru glasila ali *oblecva* se ali *oblečva* se ali pa celo z drugačnim skladenjskim vzorcem: *dejva* se *oblečt*. Zani- mivo je, da uporablja Jovanovič velelnik brez končnega *i* samo pri glagolu *iti*: *pejt* je namreč pogovorna oblika velelnika, ki se je glasovno najbolj oddaljila od zborne variante, tako da se je zborna varianta *pojdi* Jovanoviču zdela le preveč oddaljena od resnično govorjene. Zaradi tega nas še toliko bolj moti nedoslednost, ko enkrat namesto *pejt* in *pejva* piše *pojdi* in *pojdiva*.

3. V deležniku na *-l* (množina, moški spol) enako nedosledno opušča *i*: Potem bodo pa sploh *šibal* (8, I); so se mi mal *zagraužal* tisti prego- vori (9, Š). — Izjeme: Zakaj naj bi se me *bali*? (3, I); Bomo *videli*, kam bo kdo prišel (3, M); se *zaleteli* (7, M); se *stisnili* (7/8, I); *ustavili* (8, M, 2 ×); *imeli* (8, I); *gradili* (8, M); *požrli* (13, I).

Tudi tu lahko ugibamo, zakaj Jovanovič reducira končni *i* samo v dveh primerih. Deležniki z *-i* vsi spadajo v sestav zbornega besedja, medtem ko sta izraza *šibal* in *zagraužal* nezborna, saj spada eden v žar- gonski in drugi v nižjepogovorni besedni sestav. Očitno je, da je Jo- vanovič pri ostalih deležnikih še dopuščal možnost govora brez vokalne redukcije, pri teh dveh izrazih, ki spadata v nižji socialni jezikovni zvrsti, kjer je vokalna redukcija močno razširjen pojav, pa se mu je *šibali* in *zagraužali* slišalo popolnoma nemogoče.

4. Končni *i* se reducira v nekaterih zelo pogostih prislovihih, veznikih, predlogih, zaimkih in vrstilnih števnikihih: *Al* pa fanta (3, I); Laska ti,

ker se ti je *nek* bebec iz avta nasmehnil (4, I); sej ni *dost* (6, Ž); vam kr *po pravici* povem (6, Ž); *Tut* prtaknla se ne bom za južno (6, Ž, 3 ×); a sta *morbit* poročena? (6, Ž); treba bo *počas* (6, Ž); Na to sem *tut* že mislu (9, Š, 3 ×); A *nikol* nikamor ne gresta? (11, Š); bi hodila na kakšen bazen *al* pa na Savo (11, Š, 2 ×). — Izjeme: *Rajši* vzamejo punco (3, M); *Zaradi* dobrote prav gotovo ne (4, I, 2 ×); *ali* (4, I, 3 ×); *ponoči* (5, M); *tudi* (5, I, 3 ×); *ali* (5, M, 3 ×); *sredi* (5, M); *skozi* (6, M); *notri* (6, M); *po pravici* (6, I); *tudi* (7, M, 3 ×); *proi* (7, I); *rajši* (7, I, 2 ×); *kateri* (7, M); *po vrsti* (7, M); *kamorkoli* (8, M); *kdorkoli* (8, M); *njimi* (8, M); *nekateri* (8, M); *tisti* (8, M); *proi* (10, M); *Zakaj rajši* ne ostaneta kar doma? (11, Š); *pokonci* (11, M); *tisti* (12, I, 2 ×); *nikoli* (12, M); *zaradi* (12, M); *nikoli* (12, I); *zadnji* (12, I); *nami* (13, I); *jutri* (13, I).

Med izjemami dvakrat omenjam tudi vrstilni števniki *proi*, ker menim, da pravzaprav spada v to skupino splošnopogovornih značilnosti. Čeprav namreč Toporišič tega posebej ne omenja, se v splošnem pogovornem jeziku reducira končni *i* tudi vsaj pri prvih desetih vrstilnih števnikih, kjer ni nobene nevarnosti, da bi se s tem izenačili z glavnimi števnikami (prim. *pəru* / *ena*, *drug* / *dva*, *tret* / *tri*, *četr* / *štiri* oziroma *pēt* / *pēt*, *šēst* / *šēst*, *sēdem* / *sēdem*, *ôsem* / *ôsem*, *devēt* / *devēt*, *desēt* / *desēt*).

5. Redukcije *i*-ja v dajalniku in mestniku ednine osebnih zaimkov Jovanovič sploh ne upošteva: imej mal prekletega dostojanstva v *sebi* (8, I); Ljubosumen si, ker jo je dal *meni*, ne pa *tebi* (9, M, 2 ×); *tebi* (13, I). V tem primeru lahko tvegamo trditev, da se je Jovanovič odločil za pisavo zborne oblike osebnih zaimkov zaradi njene poudarne funkcije, kajti vsi navedeni osebni zaimki so izgovorjeni v intonacijsko izpostavljenih položajih, v katerih je zborna oblika, pri kateri se del poudarne teže prenese v rezki končni *i*, veliko močnejša.

6. Dosledno pa se izgubi končni *i* v določni obliki pridevnika, ki ima določni člen *ta*: Čist *ta prav* žongler (4, M); Kako pa *ta drug* dobijo? (6, Ž). Ta doslednost izhajaja prvič iz tega, da gre samo za dva primera, drugič pa iz dejstva, da je *ta* pridevniška struktura že oblikoslovno določena kot pogovorna, tako da tudi v glasoslovju ne more imeti zborne oblike.

7. Sredi besede se izgubi *i* kot glagolska pripona: *Tut prtaknla* se ne bom za južno (6, Ž); A si ti v pomožno šolo *hodu*? (9, I); Na to sem *tut* že *mislu* (9, Š); Drugač bi ti jih prav rad *posodu* (9, Š); A ti je *crknu*? (10, I); Bo že *ustavu*, če mu bo pasal (11, L). — Izjeme: *Ta* bi lahko *ustavil* (3, M, 2 ×); se *premisllil* (3, M); *potegnil* (3, M); se *prestrašila* (5, M); se

nasmehnil (3, M); *A si to mislila?* (5, I); *kupila* (7, M); *dobila* (7, M); *počila* (7, I); *okitil* (8, I); *posodil* (9, M); *pokvarila* (9, I); *kupil* (9, M); *kupila* (9, I); *se postavil* (9, M); *se sončila* (10, M); *misilil* (15, I).

Tu je resnično škoda, da Jovanovič pri pisavi nezbornih oblik ni doslednejši, saj je vsaj pri redukciji *-il* (*-iü*) v *-u* pisna podoba prav lepo berljiva.

8. Možnosti redukcije *i*-ja v priponi *-ica* Jovanovič v dialogih ne izrablja, pač pa ima en primer v režijskih navodilih, kamor se mu včasih vrine kakšna nezborna, predvsem leksikalna jezikovna značilnost: Malček prekriza *rokce* (9). — Izjeme: *Včeraj je nekdo vrgel skozi okno škatlico kenta* (6, M); *prijateljica* (6, M); *revica* (8, M); *stlači si ga nazaj v maternico* (9, I); *počitnice* (10, M); *počitnice* (12, I, 2 ×); *čarovnica* (12, M); *pravljica* (12, M).

9. Tudi redukcijo *i*-ja v pomožniku *si*, *bi*, kadar se ta lahko nasloni na spredaj stoječo besedo, ima samo v enem primeru: *sam leži pa bere, k dab jetko mela* (6, Ž). — Izjeme: *Ta bi lahko ustavil* (3, M, 14 ×); *Pa si res trapasta* (4, I, 10 ×); *si* (4, M, 3 ×); *nisi* (6, I, 3 ×); *bi* (7, I, 3 ×); *Pa kva misliš, da si že na morju?* (11, Š); *nisi* (12, M).

Morda se je tu Jovanovič izognil številnejši realizaciji pogovornih oblik zaradi nevarnosti odvečne homonimike, vendar pa v tem primeru taka bojazen ni upravičena; dosledna pisava oblik z reduciranim *i*-jem skupaj s predhodno besedo bi lepo ponazarjala razgiban ritem govornega jezika.

10. *i* se izgubi v posameznih primerih: če ne bi *blo* tistga tipa zraven (4, I); *Tko sem bla besna* (6, Ž); *Sej bi blo boljš, če bi šla iz avtobusam* (6, Ž); *tole se vleče, madonca, kolk?* (6, Ž); *je bla že na tem, da crkne* (5, I); *bi blo bolj pametno, če bi hodila na kakšen bazen* (11, Š); *sam leži pa bere, k dab jetko mela* (6, Ž). — Izjeme: *Če bi bila sama, bi se že peljala* (3, M, 4 ×); *Toliko vem kot ti* (4, I); *bilo* (4, M, 2 ×); *bilo* (9, I); *koliko* (12, I); *bile* (13, I).

11. Sedanjšiška glagolska pripona *-i* se reducira v polglasnik: *Sej vaju vidm* (6, Ž, 2 ×). — Izjeme: *A ti resno misliš, da sem jaz zate nekakšna ovira ali kaj?* (3, I, 2 ×); *ti vse pokvariš* (4, M); *vidiš* (4, M); *vidim* (4, I); *misliš* (6, M); *mislim* (7, M); *vidiš* (7, I, 3 ×); *čutiš* (8, M); *vidim* (9, M); *se postaviš* (9, I); *zastopiš* (11, I); *popizdiš* (11, I); *skočim* (11, M); *vodim* (12, I); *sobražiš* (12, I); *sobražim* (12, I); *se siliš* (13, I); *se počutim* (10, M); *se razpočiš* (10, M).

Jovanovič izrablja to splošnopogovorno glasoslovno značilnost samo v dveh primerih verjetno tudi zato, ker so velike težave z ustreznim zapisovanjem polglasnika.

12. V polglasnik se reducira tudi kratki naglašeni *i* v nekaterih pogostih besedah: Še zmerom *nč*? (6, Ž, 3 ×); *Nč* (6, I); Pejt ti mal v *rt* (9, Š). — Izjeme: *Nič* (3, M, 4 ×); Kaj pa, če ne bo *nič*? (6, Ž); Me *nič* ne briga (8, I).

13. *e* iz jata odpade v splošnem pogovornem jeziku kot glagolska pripona, a tega Jovanovič ne izkorišča: Skrij se v jarek, pa boš *videl* (3, M); *videli* (3, M); *hotela* (8, M, 2 ×); *hotel* (8, I); *doživel* (8, I).

Tudi tu bi Jovanovič lahko zelo učinkovito uporabljal splošnopogovorne oblike, ne da bi bila razumljivost besedila s tem kaj okrnjena, pa tudi zapisovanje teh oblik je sila enostavno. Prav tako bi lahko ravnal s polglasnikom: *prišel* (3, M), *šel* (4, I), *rekel* (10, M), *slekel* (10, I), ali *z e* v primeru *nočeva* (11, M).

14. *e* se izgubi še v nekaterih pogostih prislovih, pridevnikih, zaimkih in drugih posameznih primerih: če ne bi blo *tistga* tipa zraven (4, I); bom že rekla ta *starmu* (6, Ž); Sej bi blo *boljš* (6, Ž); a sta *morbit* poročena? (6, Ž, 2 ×); *Drugač* bi ti jih prav rad posodu (9, Š). — Izjeme: nič *drugega* ni (3, I); Si videl *tistega*...? (3, M); *važnega* (4, I); *takem* (5, M, 2 ×); *svežem* (5, I); *lepšega* (5, I); *navadnega* (5, I); *takega* (5, M); *posebnega* (5, M); *prekletega* (8, I); *tistemu* (9, M); *kakšnem* (10, I); *najraje* (10, I); *odprtem* (10, M); *samega* (12, M); *tistemu* (12, I); *samega* (12, I); *mojemu* (12, M); *bolje* (13, M).

15. Polglasnik pripone *-ec* se izgubi za zvočnikom, če se tudi sicer izgubi v rodilniku: *Lažnjivc* (12, M); Pa *ristanc*? (8, I). — Izjeme: Zbrala sva ga in *konec* (5, I); *Morilec* mačke pa je že na morju (6, M); *Belgijec* (7, I).

16. Kratki naglašeni ali nenaglašeni *a* pred *j* se izgovarja kot *e*: *sej* ni dost (6, Ž, 3 ×); ampak *zdej* je že, kar je (6, Ž); Se *kej* grebeš? (10, mopedist). — Izjeme: Ne *fantaziraj* (3, I); *dajva*, vsak zase (3, M); *skupaj* (3, I, 2 ×); *kaj* (4, I); *daj* (4, I, 2 ×); *zmeraj* (5, I, 2 ×); *menjajva* (5, M); *štirinajst* (5, I); *tukaj* (5, I); *saj* (5, I, 4 ×); *odzadaj* (6, I); *včeraj* (6, M); *nehaj* (8, I); *zdaj* (8, M, 2 ×); *nekaj* (8, M); *daj* (8, M); *spredaj* (9, M); Pa *zamenjajmo*, če hočeta (9, Š); *poslušaj* (9, I); *odspredaj* (10, I); *prmajduš* (11, Š); *navsezgodaj* (11, I); *zdaavnaj* (11, M); *čakaj* (11, I); *naj* (12, M); *kaj* (13, M); *naj* (12, I, 3 ×); *priznaj* (13, I); *delaj* (13, M).

17. Soglasniški sklop *lj* se izgovarja kot *l* tudi v položaju pred samoglasnikom: Križ božji, da se vama *lub* (6, Ž). — Izjeme: Če bi bila sama, bi se že *peljala* (3, M); Si že spet *domišljaš*, a ne? (3, I); *ljudje* (4, I); se *smehljajo* (4, I); *peljat* (4, I); *ljubčka* (3, M); *prijateljica* (6, M); Sej bi blo *boljš*, če bi šla iz avtobusam (6, Ž); *ustablajo* (7, I); *zmišljuješ* si (7, I); *žebličke* (7, M); *kifeljc* (7, I); *polje* (8, M); *ljubosumen* (9, M); *najljubša* (9, M); *ljubezen* (9, M); *vljudnosti* (9, I); — kdor prej pride, prej *melje* (9, Š); *ljubeznivi* (12, I); *zadovoljen* (12, M); *zadovoljna* (12, I); *pravljice* (12, M); *ljubi* (12, M); *brenclji* (13, I).

Med izjemami navajam tudi tri primere (*boljš*, *kifeljc*, *zadovoljna*), ko stoji soglasniški sklop *lj* pred soglasnikom in je tudi v zbornem jeziku edina možna izgovorjava *l*, zato bi jo moral Jovanovič obvezno tako tudi zapisati.

18. Splošnopogovorna je še glasovna podoba nekaterih brezpriponskih glagolov, ko se v sedanjiku v 3. osebi množine po analogiji z drugimi glagoli namesto *d* govori *j*: avtomobili *grejo* kar čez njo (5, I); naj si kuhajo kokr *vejo* in znajo (6, Ž); Kaj pa oni *vejo*, za kaj gre ... (8, I). — Izjeme: Pa že *gredo*, kaj vem kam (6, Ž); Ljudje *gredo* na dopuste, polne avtomobile imajo (7, M).

B — Značilnosti pokrajinskega (ljublanskega) pogovornega jezika

1. Glagolska pripona *-i-* izgine v nedoločniku, namenilniku in sedanjiku: poč na vsem lepem (6, Ž); Prav *smilta* se mi že (6, Ž); vama noben ne *ustav* (6, Ž); se vama *lub* (6, Ž). — Izjeme: Hotel je že *ustavit* (3, M); *razburi* (4, M); Nihče pa ne *ustavi* (4, I, 2 ×); si *misli* (4, M); *ustavi* (4, M); *čistijo* (5, I); me *moti* (5, I); *misli* (6, M); *vozijo* (7, M); *poči* (7, I); *prosi* (7, I); *vidi* (8, I); *mislijo* (8, I); *postaviti* se (9, M); *selit* se (9, I); *sončiva* (10, M); A se masta vidva sploh namen *premaknit* kam naprej? (11, Š); *hodita* (11, Š); se *prestraši* (11, M); *hodiva* (12, I, 2 ×); *pazi* (12, I); *ljubi* (12, M).

Jovanovič realizira v tej skupini pokrajinskopogovornih značilnosti samo nezborne oblike sedanjika, morda zato, ker gre pri njem pretežno za redukcijo *i-*ja na koncu besede, redukcija sredi besede pri nedoločniku in namenilniku pa se mu je zdela prezapletena.

2. Končnica *i* se izgubi v dajalniku in mestniku ednine: — in še v tej *vročini* (6, Ž); A tut v *žlaht* nista? (6, Ž); al sam dren delata na *cest*? (11, Š). — Izjeme: ali pa na *televiziji* (5, I); Doma *vozijo* po *levi strani* (7, M); po *desni* (7, M); po *cesti* (7, M); na tej *prekleti usrani cesti* (8, I); na *vrsti* (9, M); na *sredi* (10, I); crkavata po ves dan na tej *vročini* (11, Š); ob *cesti* (13, M); o *moji mami* (12, I).

3. Množinski *i* imenovalnika se izgubi pri pridevniških besedah v prilastkovi vlogi, vendar Jovanovič te možnosti ne upošteva: so se mi mal zagrauzal *tisti* pregovori (9, Š).

4. Glas *i* se izgublja v predponah in osnovi: Tak *zgleđaš* (3, M); A misliš, da *majo* posebne stroje za to? (5, I); *Zbrala* sva ga in konec (5, I); Kaj sva *zbrala*? (5, M); k dab *jetko mela* (6, Ž); Tut *prtaknla* se ne bom za *južno* (6, Ž); *Masta* pa tut smolo (6, Ž); To si si gladko *zmislila* (9, I); A ni škoda k *maš* glih nova očala? (9, I, 2 ×); Prav si *mel* (10, M); A se *masta* vidva sploh namen premaknit kam naprej, ...? (11, Š); Tut jaz *mam* tak občutek (11, Š); Neki pa mora *met* človk od dopusta (11, I); *Tisti* tip je *mel* prav (12, I); pejt in ga *mej* (12, I). — Izjeme: hoče *imet* budilko (4, I, 3 ×); *ima* (4, I, 2 ×); *imava* (6, I); *imajo* polne avtomobile (7, M); *imajo* (7, I); *imeli* (7, I, 2 ×); *imej* (8, I); *imel* (8, M); *pripelje* (8, M); *pritegnjena* (10, I); *imam* (10, M, 2 ×); *prijateljica* prihaja (6, M); *izmislila* (12, I); *izmislila* (12, M); *imel* (12, I); *priznaj* (13, I); *priznavat* (15, M); *ima* (15, M); *imaš* (15, I, 2 ×); *izzivaš* (15, I); *priznaš* (15, I); *imela* (15, M); *imela* (6, I); *nikar* (12, I); *pritožuj* (12, I).

5. Velike posebnosti ljubljanskega pogovornega jezika, ko se pri samostalnikih srednjega spola izgubi nenaglašena končnica *-o* in s tem preidejo v moški spol, po katerem se ravna tudi pridevnik, Jovanovič ne izrablja: Včeraj je nekdo vrgel skozi *okno* škatlico kenta (6, M); Jaz grem na *vajino mesto* (9, Š); Rekla si, naj vsak dan hodiva štopat na *isto mesto* (12, I); *vsako jutro* (12, I); *drugo leto* (12, I, 2 ×).

Tudi tu je škoda, da se je avtor izognil rabi nezbornih oblik, pri katerih zapisu ni nobenih težav, ki bi pa zelo popestrile široko paleto pokrajinskopogovornih glasoslovnih značilnosti. Prim. v tem pogledu točki 6 in 7.

6. Končni *o* izgine v ednini deležnika na *l* srednjega spola: Prav *jebal* se jim bo (8, I); Bo že ustavu, če mu bo *pasal* (11, I). — Izjeme: Tebe ni *zrajcalo* to, da se je nasmehnil (4, I); Triinšestdeset jih je že *ustavilo* (11, M); *ustavilo* (12, I).

7. *o* se izgubi v prislovu na *-o* iz pridevnika in v nekaterih posameznih primerih: Čist ta prav žongler (4, M); *sam* leži pa bere (6, Ž, 2 ×); Je pa tut hudič *čudn*, da vama noben ne ustav (6, Ž); — pa jih *velik* fehta, ampak vsi dobijo (6, Ž); tole se vleče, madonca, *kolk?* (6, Ž); imej *mal* prekletega dostojanstva v sebi (8, I, 2 ×); Zakaj je pa to *dobr?* (9, Š, 2 ×); so se mi *mal* zagrauzal *tisti* pregovori (9, Š, 3 ×); A si *čist* pritegnjena, (10, I); al *sam* dren delata na cest? (11, Š); *Namest*, da crkavata po ves dan na tej vročini (11, Š); *Sam* greš se (15, I). —

Izjeme: *Preprosto*: Jeba se jim (3, I, 2 ×); *normalno* (4, I); *toliko* (4, I); *točno* (4, I); Jaz sem *samo* rekla, da se je nasmehnil (4, M, 3 ×); *važno* (4, M); *tisto* (4, I, 2 ×); *svinjsko* (4, I); *ravno* (4, M, 2 ×); *gotovo* (4, I); *umevno* (4, M); *jasno* (5, M); *malo* (5, M, 3 ×); *tisto* (5, M); *tistole* (5, M); *vseeno* (5, I); *samo* (7, I, 5 ×); *dobro* (8, I, 2 ×); *očitno* (8, I), *tiho* (8, M); *mimo* (8, M); *namesto* (8, M); *slabo* (8, M); *gladko* (9, I); *neumno* (9, M); *jasno* (9, I, 2 ×); *dolgo* (9, M); *malo* (10, I); *premalo* (10, M); *resno* (10, I, 2 ×); *krasno* (10, M); *pošteno* (10, M); *na debelo* (10, I); *vseeno* (10, M); bi blo bolj *pametno*, če bi hodila na kakšen bazen (11, Š); *čisto* (11, I, 2 ×); *koliko* (12, I); *pozno* (13, I); *čisto* (6, M); *verjetno* (6, M).

Nepotrebna in nefunkcionalna neenotnost.

8. V posameznih značilnih primerih izginejo *a*, *e*, *u*, *i* in poglasnik: *tko* da sem se mogla peš matrat iz mesta (6, Ž, 2 ×); vidiš, *tko* je to (7, I); Tut mene ne bo nihče, če ga bosta *tkole* srjala (11, Š); Neki pa mora met *človk* od dopusta (11, I); vsak dan sta *tle* (6, Ž); Hvala bogu, da bom *kmal* doma (6, Ž); — *k* sem ga lepo prosila, naj gre on (6, Ž); *k* so hudobni (9, M); *Morbit* se pa *dons* vama le urajma (6, Ž). — Izjeme: Če se *tako* nasmihajo — ni normalno (4, M, 6 ×); Nihče pa ne ustavi kar *tako* (4, I, 4 ×); kokr jaz *takole* vidm (6, Ž); *človek* (9, I, 3 ×); *kmalu* (4, M); *pri miru* (12, I); *ki* (4, I, 4 ×); *ki* (9, M); *danes* (5, I).

9. *a* in *o* se reducirata v polglasnik: Tko sem bla besna, da sem *kr* klela (6, Ž, 4 ×); sam leži pa bere, *k* dab jetko mela (6, Ž); naj si kuhajo *kokr* vejo in znajo (6, Ž, 2 ×); — še več, več *kt* en teden (6, Ž). — Izjeme: Nihče pa ne ustavi *kar* tako (4, I, 6 ×); Mačka ne crkne *kar* tako sredi ceste (5, M, 5 ×); zdej je že, *kar* je (6, Ž); Zakaj rajši ne ostaneta *kar* doma? (11, Š); *kot* (3, M, 3 ×); *kot* (4, I, 6 ×); *kamorkoli* (8, M); *kot* (11, Š); *kamor* (13, M).

10. V nekaterih značilnih primerih pride do zlitja glasov: Na to sem tut že mislu, *nauš* verjel (9, Š); me *nehi* zajebavat (9, Š); *Tuki* (10, I); *Neki* pa mora met *človk* od dopusta (11, I). — Izjeme: *Ne* bom se skrival (3, I, 2 ×); *Če boš* bonbon? (5, M); Kaj pa, če *ne bo* nič? (6, Ž); *ne bo* (7, I, 6 ×); *jo bo* (8, I); *ti bom* (8, I); ne vem, če *ti bo* moja dioptrijska odgovarjala (9, Š); *ne boš* (10, I); *pa bo* (11, Š); *mu bo* (11, I); *ne bo* (11, Š); *ne boš* (12, M, 2 ×). (Izjeme pri zlitju glasov *aj* v *i* (*nehaj* — *nehej* — *nehi*) so zajete že v izjemah točke 16 pri značilnostih splošnega pogovornega jezika, le da pridejo tu v poštev samo večzložne besede, ki imajo nenaglašeni glasovni sklop *aj* na koncu.)

11. Na koncu besede sta površinsko izgubljena samoglasnik + zvočnik: A ni škoda *k* maš glih nova očala? (9, I); zvečer greva pa *dam*

(11, I); Da ne laufaš *prec* na morje tako kot vsi (11, I). — Izjeme: *Laska ti, ker se ti je nek bebec iz avta nasmehnil* (4, I, 3 ×); *Zato, ker nisem* (6, M, 7 ×); *domov* (5, M, 2 ×); *domov* (12, I, 2 ×).

12. Značilna je glagolska pripona *-va-* namesto *-ová-*, *-evá-*: *Kupvala sem* (6, Ž). — Izjeme: *Dokazovat* otroku ljubezen z igračami je neumno (9, M); *podkupovanje* (9, M).

C — Narečne glasoslovne značilnosti

V govoru Ženske, kmetice z ljubljanskega podeželja, sta dva primera ljubljanskih narečnih značilnosti, ko se v ponaglasnem zlogu govori *a* namesto *o*: sem ga lepo prosila, naj gre on iz *avtam* (6); Sej bi blo boljš, če bi šla iz *avtobusam* (6). V govoru Ica in Štoparja je po en primer gorenjsko-ljubljanske narečne oblike vprašalnice *kaj*: *Kva* pa je pol? (10, I); Pa *kva* misliš, da si že na morju? (11, Š).

Funkcija nezbornih glasoslovnih značilnosti

Po tem popisu nezbornih glasoslovnih značilnosti in zbornih »izjem« bom ločeno analiziral glasovno podobo jezika, kot ga govorijo Ženska in Štopar ter Ico in Miša. Bistvena razlika v govoru teh štirih oseb je v tem, da v jeziku prvih dveh prevladujejo nezborni elementi in so zborne variante izjema, v jeziku zadnjih dveh pa prevladujejo zborne variante, nezborne značilnosti pa so izjema. To vnaprejšnjo trditev lahko dokažemo s preprosto statistično metodo, ko v tabeli za vsako posamezno osebo označimo, v katerih splošnopogovornih in pokrajinskopogovornih kategorijah izrablja nezborne glasoslovne značilnosti, v katerih pa zborne variante (+ zaznamuje prisotnost, — odsotnost vsakokratne (oštevilčene) značilnosti posamezne zvrsti jezika pri posameznih osebah: Ž = Ženska, Š = Štopar, I = Ico, M = Miša).

A — splošnopogovorne značilnosti:

| | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 | 10 | 11 | 12 | 13 | 14 | 15 | 16 | 17 | 18 |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|----|----|----|----|----|----|----|----|----|
| Ž | + | | | + | | + | + | | + | + | + | + | | + | | + | + | + |
| Š | + | + | + | + | | | + | | | + | | + | | + | | | | |
| I | + | + | + | + | | | + | | | + | | + | | + | + | | | + |
| M | + | + | | | | + | | | | | | | | | + | | | |

B — pokrajinskopogovorne značilnosti:

| | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 | 10 | 11 | 12 |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|----|----|----|
| Ž | + | + | | + | | | + | + | + | | | + |
| | | | | | | | | — | — | — | | |
| S | | + | | + | | | + | + | | + | | |
| | — | — | — | | — | | — | | — | — | | |
| I | | | | + | | + | + | + | | | + | + |
| | — | — | | — | — | — | — | — | — | — | — | — |
| M | | | | + | | | + | + | | | | |
| | — | — | | — | — | — | — | — | — | — | — | — |

Iz teh dveh tabel lahko razberemo tri načine uveljavljanja nezbornih in zbornih glasoslovnih značilnosti v posameznih kategorijah: a) dosledna raba nezbornih značilnosti, b) mešana raba nezbornih in zbornih značilnosti in c) dosledna raba zbornih značilnosti. V govoru vsake posamezne osebe zajema vsak od teh treh načinov naslednje število kategorij:

| | Ženska | | | Štopar | | | Ico | | | Miša | | |
|---|--------|---|-------|--------|---|-------|-----|---|-------|------|---|-------|
| | A | B | A + B | A | B | A + B | A | B | A + B | A | B | A + B |
| a | 9 | 5 | 14 | 7 | 2 | 9 | 2 | 0 | 2 | 1 | 0 | 1 |
| b | 5 | 2 | 5 | 1 | 5 | 4 | 8 | 6 | 14 | 3 | 3 | 6 |
| c | 0 | 1 | 1 | 5 | 4 | 7 | 7 | 4 | 11 | 14 | 8 | 22 |

Kakor vidimo, uporabljajo glede na socialno zvrst jezika vse štiri osebe enaka glasoslovna jezikovna sredstva, razlika je samo v njihovi pogostnosti. Če si ogledamo zgolj ekstremna primera, lahko ugotovimo, da uporablja Ženska nezborne glasoslovne značilnosti dosledno v štirinajstih kategorijah, medtem ko jih Miša samo v eni, zborne glasoslovne značilnosti pa uporablja Ženska dosledno v eni kategoriji, Miša pa v dvaindvajsetih. Poseben problem je nedosledna raba oziroma mešanje zbornih in nezbornih značilnosti v isti kategoriji, ki je daleč najbolj opazno pri Icu. No, o tem dejstvu bomo razpravljali še kasneje, vsekakor pa zdaj že lahko trdimo, da *Jovanovič govora oseb glede na socialno in geografsko okolje ne karakterizira toliko s kvaliteto nezbornih glasoslovnih značilnosti, ampak predvsem z njihovo kvantiteto*. S takšno vrsto karakterizacije pa se avtor seveda avtomatično odveže dosledne rabe samo ene vrste (splošnopogovornih, pokrajinskopogovornih ali narečnih) nezbornih glasoslovnih značilnosti pri posamezni osebi, posledica

pa je pisana mešanica glasoslovnih značilnosti, od narečnih pa vse do knjižnih.

Žensko bi glede na pogostnost izrabljanja nezbornih glasoslovnih značilnosti in glede na uporabo dveh primerov glasovnih značilnosti ljubljanskega narečja lahko uvrstili v *narečno socialno jezikovno zvrst*. To odločitev podpira tudi dejstvo, da je Ženska po svojem socialnem statusu kmetica, ki se prav gotovo izraža v narečju. V njenem primeru lahko nazorno vidimo, kako bi morala, če bi hotela dosledno govoriti v narečju, uveljavljati narečne glasoslovne značilnosti tudi v vseh naslednjih primerih, kjer je glasovna podoba ali splošnopogovorna ali pokrajinskopogovorna ali pa zborna: vročina/vručina, ti/t, to preklemansko kolo/ta preklemansk kulo, vročin/vručin, bom/m, lepo/lpu, prosila/prusila, naj/nej, da/de, koj/kuj, vam/vəm, po/pu, povem/puvem, nobeno/nbena, bi/b, boljš/bolš, kar/kr, doma/duma, ne bom/nam, kokr/kukr, kaj/kugá, zmerom/zmeram, prav/prov, mi/m, noben/nben, poglej/puglej, kako/kuko, dobijo/dubijo, takole/tkule, jih/jəh, gredo/grejo, kakopak/kukopak, tole/tule, kolk/kulk, vaju/vaj, kaj/kej, ne bo/nav, nič/nəč, morbit/mrbit, ne vem/na vem, poročena/puručena, bo/v, počas/pučas, tko/tku, celo/cela, rabo/raba, jetko/jetka, južno/južna.

Morda bi taka glasovna podoba Ženskeinega govora že močno zmanjšala berljivost teksta, zato je veliko vprašanje, če bi bila tako določena dosledna raba narečnih glasoslovnih značilnosti res boljša. Karakterizaciji s kvantiteto različnih glasoslovnih značilnosti pa govori v prid tudi dejstvo, da veliko Slovencev v svojem govoru res meša glasoslovne značilnosti različnih socialnih jezikovnih zvrsti, od zborne zvrsti do narečja. Seveda to velja predvsem za zaprte tipe pogovora med sebi enakimi, npr. za pogovor v družini, med prijatelji, sošolci ali sodelavci v podjetju, ne pa za pogovor učitelja z učencem ali za javne debate v šoli ali kje drugje pred večjim avditorijem, kjer je nujna uporaba zbornega ali kvečjemu še splošnega pogovornega jezika. Na govor mladega človeka najprej vpliva jezik staršev, ki v veliki večini še vedno močno korenini v narečju, seveda pa se v njegovo jezikovno obzorje kmalu vključi tudi šola, ki ga navaja na rabo zbornega jezika. V medsebojnem govoru pa učenci kmalu izoblikujejo svoj jezik, ki se giblje v mejah med obema skrajnostima, hkrati pa še vedno zajema iz obeh. Glasoslovno bi tak jezik ustrezal pokrajinskemu pogovornemu jeziku, z močnimi narečnimi in zbornimi primesmi.

Taka pisanost pa se da razložiti tudi drugače, s povsem sociološkim pojavom. Ko so se ekonomske migracije z vasi v mesto v nekaterih predelih Slovenije konec šestdesetih let že precej ustalile, polagoma ni

bila več tako potrebna raba zbornega jezika, ki je omogočal sporazumevanje ljudem s povsem različnim narečnim govorom, ki se sicer sploh ne bi razumeli. Tako sta se počasi izoblikovala in afirmirala pokrajinski pogovorni jezik in splošni pogovorni jezik, ki so mu končno dali polno veljavo tudi jezikoslovci.

Zgornje misli lahko povzamemo v trditev, da se individualni govor razvija pod nenehnimi vplivi različnih socialnih zvrsti jezika, posledica tega pa je pisana mešanica različnih glasoslovnih značilnosti. Zato smemo povsem upravičeno pričakovati, da tudi sam Jovanovič kot Ljubljčan govori v nekaterih kategorijah glasoslovne značilnosti ljubljanskega narečja, v nekaterih značilnosti ljubljanskega pokrajinskega pogovornega jezika, v drugih pa spet značilnosti splošnega pogovornega ali pa zbornega jezika.

V jeziku Štoparja in Ica ravno tako kot pri Ženski zasledimo glasoslovne značilnosti vseh socialnih jezikovnih zvrsti. Glede na pogostnost nezbornih glasoslovnih značilnosti bi Štoparja lahko uvrstili v *pokrajinsko pogovorno socialno jezikovno zvrst*, Ica pa v *splošno pogovorno zvrst*. Pri Icu so najbolj opazne nedoslednosti pri rabi nezbornih glasoslovnih značilnosti v istih kategorijah, ki so sicer tudi posledica karakterizacije posameznih oseb s kvantiteto nezbornih glasoslovnih značilnosti, vendar pa so utemeljene še drugače. Ico govori enkrat zorno varianto in drugič nezorno varianto kar v polovici vseh glasoslovnih kategorij (v štirinajstih od tridesetih), oziroma v skoraj vseh kategorijah, v katerih uveljavlja nezborne glasoslovne značilnosti (v štirinajstih od šestnajstih). Poleg še ene kategorije, v kateri pa gre samo za en primer (*grejo*), uporablja dosledno samo kategorijo kratkega nedoločnika, kjer bi izjeme pomenile že popolnoma afektiran, nenaraven govor, saj je prav raba kratkega nedoločnika najbolj značilna za pogovorno, predvsem pa za vsako *govorjeno* zvrst slovenskega jezika na določenem ozemlju.

Ta zadnja ugotovitev nas pravzaprav že navaja na misel, od kod Jovanoviču tako nedosledna raba nezbornih glasoslovnih značilnosti znotraj kategorije, ki je sicer najbolj očitna pri Icu, se pa pojavlja pri vseh štirih osebah. Pri vsaki uporabi nezbornih glasoslovnih jezikovnih sredstev gre za dilemo, ali naj bodo le-ta v tekstu samo stilemi ali pa naj se vključujejo vanj kot elementi doslednega fonetičnega zapisa živega govora, to nasprotje pa sovpada z razliko med pisno in govorno ubeseditvijo. Očitno je, da je pričujoči Jovanovičev tekst kot TV-igra izmed obeh možnosti, da je ali namenjen branju ali da je podlaga za govor oseb v televizijski izvedbi, realizacija prve. Uporaba nezbornih

glasoslovnih sredstev kot stilemov je gotovo bolj primerna za tekst, ki je namenjen branju, saj bi fonetičen zapis govora bistveno zmanjšal berljivost, jasno pa je, da ob tem nujno pride do nedoslednosti v rabi nezbornih glasoslovnih značilnosti, ker zborne variante še vedno močno prevladujejo. Torej je Jovanovičeva odločitev, da kljub nedoslednostim uporabi nezborne elemente le kot stileme, pravilna. Seveda pa bi bil tak tekst po drugi strani povsem neprimeren kot predloga za govorno plat televizijske igre, ker bi v tem primeru zborne glasoslovne značilnosti, v pisni ubeseditvi sicer še kar sprejemljive, delovale na poslušalca kot elementi afektiranega, prisilno poknjizenega govora. Tu bi moral Jovanovič predelati tekst v fonetičen zapis govora, ki bi se, sam po sebi sicer težko berljiv, v končni govorjeni fazi realiziral kot popolnoma naraven, dosleden govor.

Največja hiba vseh dosedanjih poskusov uvajanja splošnega pogovornega in ljubljanskega pogovornega jezika v govor oseb televizijskih dram in televizijskih iger z moderno tematiko je bila ravno v tem, da so avtorji uporabljali nezborne glasoslovne značilnosti le kot stileme in ne kot elemente fonetičnega zapisa pogovornega jezika. Pogovorne elemente so iz knjige, kjer so se že dokaj uspešno uveljavili, nekritično prenašali v televizijski medij, ki pa s svojo specifično naravo seveda zahteva tudi ustrezno jezikovno prilagoditev.

Hkrati s to predelavo pa bi se moral Jovanovič odločiti za drug tip jezikovne karakterizacije oseb glede na socialno in geografsko govorno okolje, tj. za karakterizacijo s *kvaliteto* nezbornih jezikovnih značilnosti. Tako bi morala Miša in Ico *dosledno* govoriti *samo* splošnopogovorne, Štopar pokrajinskopogovorne in Ženska narečne glasoslovne značilnosti.

Na koncu si oglejmo še jezik, kot ga govori Miša, četrta oseba TV-igre. Pri njej skoraj v celoti prevladujejo zborne glasoslovne značilnosti, saj govori dosledno nezborna samo v eni kategoriji, nezborne in zborne značilnosti meša v šestih kategorijah glasoslovnih značilnosti, dosledno zborna pa govori kar v dvaindvajsetih kategorijah, torej bi njen govor lahko uvrstili v območje *zborne socialne zvrsti jezika*. Edina tudi ne uporabi niti ene narečne glasoslovne značilnosti in edina, sicer nedosledno, uporablja v svojem govoru dolgi nedoločnik.

V nadaljnji analizi nezbornih glasoslovnih značilnosti bom skušal ugotoviti odvisnost njihove pogostnosti od vrste pogovora, se pravi od tega, s katero od stranskih oseb TV-igre govorita glavni osebi Miša in Ico in kakšen odnos imata do nje, in pa od tega, ali gre za normalen

pogovor ali pa za pogovor v afektu, tj. močnem in kratkotrajnem čustvenem razpoloženju.

V pogovoru z Žensko, ki se izraža v narečju, uporabljata Miša in Ico skoraj dosledno zborna jezikovno zvrst. Če natanko premislimo, je to tudi edino možno, saj se na njeno raven ne moreta spustiti, ker ne obvladata njenega narečnega govora, zato se morata odločiti za jezikovno zvrst, ki zagotavlja najsplošnejšo komunikacijo. Drugi motiv, ki je vplival na njuno izbiro socialne jezikovne zvrsti, pa je gotovo v tem, da s svojim kultiviranim govorom opozarjata na razliko med svojim in kmetičinim socialnim položajem.

Pri analizi Mišinega in Ičevega pogovora s Štoparjem si bom pomagal z odlomkom, v katerem sem zaradi popolnejše predstave poleg nezbornih glasoslovnih značilnosti označil tudi nezborno besedje:

ICO: Ti, človek, a ti ne poznaš osnovna pravila vljudnosti? (Štopar žveči ž. gumi.)

Štopar: Kakšna pravila?

ICO: Če prideš štopat, pa je nekdo že na cesti, se pač postaviš za njim. To je pač jasno, a ne?

Štopar: Zakaj je pa to dobro?

ICO: A si ti v pomožno šolo hodu?

Štopar: Ja: ... pa so se mi mal *zagražal* tisti pregovori, saj veš — kdor prej pride, prej melje ... in podobne *klanfe*. (Štopar je videti prav nevaren tip.)

ICO: A ni škoda k maš *glj* nova očala?

Štopar: (Malček prekriža roke in se za korak pomakne proti Icotu. Ves je nekam prijazen, skorajda preveč.) Na to sem tuj že mislu, nauš verjel, pa ne vem, če ti bo moja dioptrija *odgovarjala*. Drugač bi ti jih prav rad *posodu* — za *en cajl*.

ICO: (Spozna, da je pretrdo zastavil.) To ni *fer*, veš ...

(MIŠA, KI JE MEDTEM ZASLUTILA, DA SE ZADEVA ZAPLETA, PRIHITI ICOTU NA POMOČ.)

MISA: (Štoparju — zelo ljubeznivo.) Zakaj se nočeš postaviti za nama?

Štopar: Tam za vama mi ni vseč.

MISA: (Prijazno prepričevanje.) Poglej: A bi tebi bilo prav, če bi že dolgo štopal, pa bi potem prišel nekdo drug in se postavil predte? Jasno je, da bodo tistemu, ki je spredaj, prej ustavili.

Štopar: (Popušča.) Pa zamenjajmo, če hočeta. Jaz grem na vajino mesto, vidva pa na moje.

ICO: Poslušaj, človek, midva že štirinajst dni *visiva* na tem istem *placu* in sploh nimava namena *selit* se ali pa *menjat*.

Štopar: Kako to misliš: že štirinajst dni?

ICO: To je najina stvar.

Štopar: Pejt ti mal *vrt* in me nehi *zajeavat*.

Ico na začetku spregovori dovolj zborno, ker še ne ve, koga ima pred sabo, vendar pa je njegov ogovorni način podcenjujoče zafrkljiv. To izzove Štoparja, da mu ogovorno zbadanje vrne s tem, da se v odgovoru spusti na najnižjo možno raven jezika, ki jo še obvlada, tj. na raven ljubljanskega pogovornega jezika. Zdaj Ico vidi, da ga tudi Štopar

zafrkava, pa hoče vzpostaviti ravnotežje na ta način, da se tudi sam spusti na njegov nivo. Popolnoma drugačen pa je Štoparjev jezik pri pogovoru z Mišo. Njen odnos do Štoparja je spoštljiv, celo ljubezniv, hkrati pa ga skoraj dosledno ogovarja v zbornem jeziku. To prisili tudi Štoparja, da povzdigne svoj govor na nivo zborne socialne zvrsti jezika. Povsem logično pa je, da takoj, ko zopet spregovori z Icom, ki ga spet zafrkava, nivo svojega jezika maksimalno zniža, tako z glasovno podobo kot tudi z nezbornim besedjem, kjer to še podkrepi z uporabo vulgarizmov.

Tudi Ičev pogovor z Mopedistom razodeva tesno povezanost vrste pogovora s količino nezbornih značilnosti, tj. z izbiro ustrezne socialne zvrsti jezika. Ico je suveren gospodar položaja, predvsem hoče čim bolj prizadeti Mopedistovo čast in njegov ponos. Poniža ga tako, da ga navorja v pokrajinskem pogovornem jeziku (enkrat uporabi celo narečno obliko vprašalnice *kaj*), kajti s tem uveljavlja prepričanje, da Mopedist razume edino to socialno zvrst jezika in na ta način zasmejuje njegov socialni položaj.

Analiza pogostnosti nezbornih značilnosti v čustveno izpostavljenih govornih položajih kaže, da je Jovanovič upošteval večjo frekventnost le-teh kadar osebe govorijo v afektu kot pa kadar govorijo normalno. Za primerjavo sem v Ičevem govoru analiziral 800 besednih enot, izgovorjenih v afektu in 800 normalno izgovorjenih, oboje v dialogu z Mišo. Tako je v normalnem govoru 16 primerov nezbornih glasoslovnih značilnosti, v čustveno izpostavljenem pa 27. Še večja je razlika v uporabi nezbornega besedja, kjer je v normalnem govoru 38 primerov nezbornih besed, v govoru v afektu pa kar 98.

D — Pisava nezbornih glasoslovnih značilnosti

Nezborne glasoslovne značilnosti zapisuje Jovanovič v glavnem ustrezno, seveda pa to tudi ni nobena težava, saj izpuščenih samoglasnikov in soglasnikov enostavno ne zapisujemo, spremenjene glasove pa pišemo na isti način kot v zbornem jeziku.

Poseben problem je le pisanje polglasnika, za katerega Toporišič predlaga, naj se piše tako kot v zbornem jeziku, torej s črko *e*. Jovanovič ga nasprotno sploh ne zapisuje (tako je tudi v zbornem jeziku pred glasom *r*, ki je v položaju med dvema soglasnikoma ali *pd.*), piše torej *kr*, *k*, *prtakula*, *kokr*, *nč*, *čudn*, *vidm*, *kt*, *dobr*, *rt*. Seveda tak zapis nikakor ni idealen, ker pomeni rušenje sistema (prim. izgovor *ənč*, *ərt* namesto *nəč*, *rət*), vendar pa se z malo vaje tudi tako pisane besede

lahko hitro berejo, zato je verjetno še vedno boljši od zapisa *ker, ke, prtakenla, koker, neč, čuden, videm, ket, dober, ret*. Če pa že hočemo biti popolnoma dosledni, moramo priznati, da bi se sčasoma z vajo navadili tudi na zapis polglasnika s črko *e*, zato vprašanje o tem, katera možnost je ustrežnejša, za zdaj ostaja odprto.

Jovanovičeva pisava pogovorne variante prislova *tudi* — *tut*, ko namesto zvenečega soglasnika *d*, ki se izgovarja pred samoglasnikom, piše njegovo nezveneče nasprotje *t*, kot se izgovarja na koncu besede, kamor pride soglasnik po redukciji *i*-ja, pa je precej neprimerna. Prvič zato, ker taka pisava besedo, ki se je z izgubo *i*-ja že tako oddaljila od svoje prvotne glasovne podobe, ki je nosilec pomena, naredi še teže razumljivo, drugič pa zato, ker pri tem sploh ni dosleden, saj bi moral tako pisati tudi vse ostale besede, pri katerih se reducira samoglasnik na koncu besede in se prej zveneči soglasnik, ko pride na konec, izgovarja nezveneče (npr. *ta drug, lub*), prav tako pa bi moral pisati tudi vse ostale besede, pri katerih pišemo v zbornem jeziku na koncu besede zveneči soglasnik (kot se izgovarja pred samoglasnikom), čeprav se izgovarja nezveneči soglasnik. Drugi ugovor proti pisavi *tut* namesto *tud* pa izhaja iz dejstva, da se v nekaterih primerih *d* na koncu besede niti ne izgovarja nezveneče, ampak zveneče, tako kot pri predlogu *od*, kadar se naslednja beseda začne s samoglasnikom, zvočnikom ali zvenečim soglasnikom. Pri Jovanoviču se od treh primerov (*tut jaz, tut mene, tut že mislu*) izgovarja tako vsaj pri zadnjem, kjer se enklitika *že* izgovarja skupaj z naglašnim prislovom.

Neprimerno je tudi zapisovanje dvoustičnega *v* v besedah *nauš, fouš* in *zagraužal* s črko *u*, ker bi ga po sistemu knjižnega jezika normalno moral pisati s črko *v*, torej *navš, fovš* in *zagravžal*.

K pomanjkljivostim lahko štejemo pisavo poudarjene besede, kjer poudarek grafično nakaže tako, da piše posamezne zloge ločeno, a združene v besedo z vezajem: *Zapi-ši ga*. V tem primeru ima privilegiran položaj zlog *-ši*, ki ni nosilec naglasa; tako pride do dveh poudarjenih zlogov v besedi. Po mojem mnenju bi bil boljši tak zapis, ki bi grafično ločil naglašeni zlog v besedi, ki je konkretno *-pi-*, torej *Za-pi-ši ga*. Prav dobro pa je Jovanovič na tak način zapisal poudarjeno izgovorjavo dveh besed, ko je z ločenimi zlogi ponazoril pretrgano govorjenje, pri katerem je beseda sicer razdeljena na zloge, a se prav ti zlogi med sabo vežejo v enoten sklop dveh besed: *Ni-sem-žej-na*.

Prav tako je povsem upravičena in uspešna tudi pisava dveh prevzetih besed (*okay in fair*) ki jih piše fonetično — po izgovorjavi jih

je prilagodil slovenskemu črkovnemu sistemu. Tako namesto *okay* piše *okej* in namesto *fair fer*.

Med slabostmi v pisavi naj omenim še nedosledno pisavo besede *avtostop*, ki jo Jovanovič piše kar na tri različne načine. V naslovu jo piše skupaj: *Avtostop* (5); v samem besedilu pa jo obakrat piše narazen, vendar piše enkrat sičnik *s*, drugič pa šumnik *š*: Pa siliš se z *avto stopom*, ko ti sploh ne paše (13); Otroka ne moreš vlačiti na *avto štop*, ne? (12).

Jovanovič ne spoštuje norme slovenskega knjižnega jezika tudi v naslednjih dveh primerih, ko piše skupaj namesto narazen: *odzadaj*, *odspredaj*.

II — Nezbornost v oblikoslovju

Najprej moramo omeniti pogostnost nezbornih oblikoslovnih značilnosti: veliko manj jih je kot značilnosti drugih jezikovnih plasti (in so pretežno podane že s samimi glasoslovnimi značilnostmi). Oblikoslovnost nezborne značilnosti se uveljavljajo enako v vseh nezbornih socialnih zvrsteh jezika, zato jih bomo obravnavali enotno kot nezborne značilnosti ne glede na posamezno jezikovno zvrst.

1. Določna oblika pridevnika se izraža z nesklonljivim spolnikom *ta*: Čist *ta prav žongler* (4, M); bom že rekla *ta starmu* (6, Ž); Kako pa *ta drug* dobijo? (6, Ž).

2. Nezborna je raba tožilnika namesto rodilnika ob zanikanem povedku: Ti, človek, a ti ne poznaš *osnovna pravila vljudnosti?* (9, I). Možno je, da se je Jovanoviču zapisala tožilniška oblika pod vplivom bolj ustaljene rabe te fraze, ko povedek ni zanikan in je tožilnik edino možen: a ti poznaš *osnovna pravila vljudnosti?*

3. Beseda *cekar* se v zbornem jeziku sklanja tako, da se osnova podaljša z *j*, torej *cekar cekarja* in množina *cekarji cekarjev*; sklanjatev, ko v vseh ostalih sklonih razen imenovalnika ednine izpade *a* in se govori *cekar cekra* in množina *cekri cekrov*, pa je nezborna: Pred seboj rine kolo, na katerem je obešenih nekaj *cekrov* z robo (6); Razkazuje *cekre* (6).

4. Tako je tudi zanikovanje s kakšno kletvico ali vulgarizmom, namesto z nikalnico *ne*: *Drek* — bi se peljala (3, I); Ti si — *hudiča* — dopuščala možnost (12, I); *Hudiča* sva na svežem zraku (12, I).

5. Nezborna je raba osebnega zaimka *ti*, ki se, razen če ni poudarjen, v zbornem jeziku sicer izpušča: A *ti* resno misliš, da sem jaz zate

nekakšna ovira ali kaj? (3, I); Kaj pa *ti* veš, kaj si je on mislil? (4, M); Pismo rosno, kako si *ti* za luno (4, I); Kaj *ti* misliš, da je ona? (6, M); Česa jih je strah, *ti* prekleti bebec? (7, I); Zdaj mi pa, prosim, daj *ti* tisti dvojni c (8, M); *Ti*, človek, a *ti* ne poznaš osnovna pravila vljudnosti? (9, I); Pejt *ti* mal v rt in me nehi zajebavat (9, Š).

6. Bolj nezborne kot zborne so daljše oblike (normalna oblika + *le*) nekaterih kazalnih zaimkov in krajevnih prislovov: Ali je tisto *tamle* golob ali kura? (5, M); *Tistole tamle* (5, M); Kdaj misliš, da čistijo *tole* cesto? (5, I); Tisti fant *tamle* gre pa v Koper (12, I); Ti si si izmislila *takele* počitnice, ne jaz (12, I); Hodiva *semle* kot dva cepca vsako jutro, zvečer pa nazaj (12, I); Miša ..., zapoj *tole* (15, I); Ali pa *tole* (15, I).

7. Nezborna je samostalniško izražanje svojilnosti s predlogom *od*, namesto pridevniškega s pripono: Zakaj si vzela *od Markota* pištolo? (9, I).

8. Nezborna je tudi oblika orodnika, kjer ima kljub dvojniski številčni določitvi namesto končnic za dvojino končnice za množino moškega spola: — ali ima prelahak avto in misli, da bo v vetru bolje zanj, če ga obteži z *dvemi klini* (4, I).

9. Ženska oblika pridevnika *bolan*, ki med zvočnikoma *l* in *n* ne izgubi *a*-ja, je nezborna: *Bolana* stara mačka, ki je bla že na tem, da crkne, je prečkala cesto (5, I).

10. Taka je tudi raba besede *dopust*, ki je edninski samostalnik, v množini: Ljudje gredo na *dopuste*, polne avtomobile imajo (7, M).

Sem sodita nekako še zadnji dve oblikoslovni značilnosti, ki sta nezborni zgolj zato, ker ne upoštevata norme slovenskega knjižnega jezika, sta torej samo napaki, ki se ne govorita v nobeni nezborni socialni jezikovni zvrsti; seveda ju moramo šteti k pomanjkljivostim Jovanovičevega besedila.

11. Po običajnem zgledu deležnika na *-č* je Jovanovič skonstruiral podoben deležnik tudi iz glagola *peljati*; pravilnejša oblika bi bila *vozeč*: potem strelja v mimo *peljoče* avtomobile (9).

12. Napačna je raba dovršnega glagola *reči* namesto nedovršnega glagola *praviti*: To *reče* statistika, ne jaz. (7, I).

Na koncu moramo vendarle ugotoviti, da Jovanovič dovolj uspešno vključuje tudi nezborne oblikoslovne značilnosti v celoto nezbornega izražanja.

III — Nezbornobesedje

Podoba nezbornega besedja v Avtostopu je dokaj pisana, saj sega od pogovornih, nižjepogovornih in žargonskih izrazov vse do grobih vulgarizmov, psovok in kletvic, ne manjka pa tudi nekaj tujejezičnih besed. Po takšni raznovrstnosti se od slovenskih proznih piscev Jovanoviču približujejo edinole še pisatelj Pavle Zidar in nekateri predstavniki mlajše generacije, ki pa doslej še niso objavili obsežnejših tekstov. Vsekakor lahko tako uporabo besed različnih jezikovnih zvrsti in različne stilne vrednosti označimo za močno približevanje resničnemu, živemu govoru predstavnikov mlajše generacije, kakršna sta Miša in Ico, pa tudi Štopar, torej za zelo pozitivno. Seveda pa je zelo vneta raba nekaterih izrazov »nižjih socialnih plasti«, predvsem tako imenovanih erotolaličnih in kaprolaličnih izrazov v današnji preveč »moralni« družbi še vedno lahko dvorezen meč, ker verjetno prav zaradi preoblice vulgarizmov, kletvic in psovok (podobno kot je zaradi tega imela težave s cenzuro Hladnikova Maškarada) ekranizacija Jovanovičevega Avtostopa tako dolgo ni doživela svojega javnega krsta na ljubljanski televiziji.

Od popisa žargonskih in pogovornih besed bom ločil popis besed, ki se uvrščajo v omenjeni jezikovni zvrsti samo v prenesenem pomenu, sicer pa so nevtralnno zborne. Ob tem se bo pokazalo tudi verjetno splošno veljavno dejstvo, da zajema pogovorni jezik, še bolj pa žargon, pretežno besedje iz zbornega jezika, ki mu samo spremeni pomen, manj pa tvori po glasovni podobi (zvočnem liku) povsem samosvoje besede.

Pogovorne besede: *borša* 'vrečasta torba za čez ramo' (5); *brigati* 'meniti se za kaj' (4, M, 8, I); *frajer* 'moški, ki se vpadljivo vede in oblači' (4, I); *cuker* 'bonbon' (5, M); *zafeceljati se* 'zatakniti se' (5); *crkniti* 'poginiti' (5, I); *frajla* 'gospodična' (6, Ž); *brigati* 'tikati se česa' (6, M); *policaј* 'miličnik' (6, M); *zaenkrat* 'za zdaj' (8); *to ni fer* 'to ni pošteno' (9, I); *špricati* 'brizgati' (10); *crkniti* 'ugasniti' (10, I); *pasati* 'ustrezati' (11, Š); *vic* 'šala' (11, I, Š); *zastopiti* 'razumeti' (11, I); *hecati se* 'šaliti se' (12, I); *naenkrat* 'nenadoma' (12, M); *iti se* 'pretvarjati se' (13, I).

Pogovorne besede v enem samem pomenu, sicer zborne: Pa kaj je *pol*? (5, I, 2 ×); Jaz kr *gledam* 'čudim se' (6, Ž); Nihče se ne zmeni za vozila, ki *letijo* mimo 'drviyo' (6); Podkupiješ ga ti s svojim večnim *lizanjem*, *cmokanjem* in *mečkanjem*, ker ga hočeš imet samo zase 'ljubkovanjem, glasnim poljubljanjem, močnejšim ljubkovanjem' (9, I); če ti bo moja dioptrija *odgovarjala* 'ustrezala' (9, Š); za encajt 'nekaj' (9, Š); spozna, da je pretrdo *zastavil* 'začel' (9); Pusti že en-

krat mojo mamó pri miru 'vendar' (12, I, 2 ×). — Pogovoren je tudi *a* v pomenu *kaj, ali, mar*: Miša, *a* ti resno misliš, da sem jaz zate nekakšna ovira ali kaj? (3, I, 23 ×); *A* je to sploh važno? (4, M, 8 ×); Masta pa tut smolo, *a* ne res? (6, Ž, 3 ×); *A* se masta vidva sploh namen premaknit kam naprej? (11, Š, 2 ×). — Sem spada še vezalni *pa*: mimogrede, plf... — *pa* je šel (4, I, 12 ×); sam leži *pa* bere (6, Ž, 4 ×); misli, da sva — kar tako — fant *pa* punca (6, M, 3 ×).

Nižje pogovorne besede: *zrajcati* 'spolno vzburiti' (4, I); *paradajz* 'paradižnik' (4, I); *zabremzati* 'zavreti' (6, M); *martrati se* 'mučiti se' (6, Ž); *fehrtati* 'prostiti' (6, Ž); *rajtati* 'misliti' (6, Ž); *žih* 'lahko' (6, Ž); *me prav firbec matra* 'sem prav radovedna' (6, Ž); *urajmati se* 'posrečiti se' (6, Ž); *zagravžati se* 'priskutiti se' (9, Š); *glj* 'ravno' (9, I); *cajt* 'čas' (9, Š); *plac* 'prostor' (9, I); *sekirati se* 'razburjati se' (10, M); *afne guncati* 'delati kaj neobičajnega, smešnega' (11, Š); *dren delati* 'biti v napoto' (11, Š); *laofati* 'teči' (11, I); *crkavati* 'giniti' (11, Š); *fovš* 'napačno' (15, M).

Žargonske besede: *nervirati se* 'vznemirjati se' (3); *jebe se jim* 'vseeno jim je' (3, I); *ne ga srat* 'ne govori neumnosti' (3, I); *pizda* 'dekle' (4, I); *ga obteži z dvemi klinci* 'z dvema človekoma' (4, I); *kapirati* 'razumeti' (4, M); *relaksirati* 'počivati' (5); *okej* 'v redu' (5, I); *popeniti* 'razjeziti se' (8); *klanfe* 'neumnosti' (9, Š); *frtrotlan* 'nor' (11, Š); *popizditi* 'podivjati' (11, I); *sрати ga* 'delati neumnosti' (11, Š); *za štos* 'za zabavo' (11, I); *hit* 'popularna popevka' (15, I).

Žargonske besede v enem samem pomenu, sicer z borne: Hotel je že ustavit, potem pa je *potegnil* 'povečal hitrost avtomobila' (3, I); Potuhnjen in nevaren *tip* 'človek' (3, M); Takih pizd, ki se smehljajo, je *na tone* 'ogromno' (4, I); — ali je zaspan in hoče imeti *budilko* 'nekoga ob sebi, da ne bi zaspal' (4, I); *Namaka se* 'kopa se' (6, I); bom že rekla *ta starmu* 'možu, očetu' (6, Ž); Prvi, ki bi mu počila guma, bi bil *kifeljc* 'miličnik' (7, I); Potem bodo pa sploh *šibal*, kot da nas ni 'drveli' (8, I); že štirinajst dni *visiva* na tem istem placu 'sva' (9, I); *A si pritegnjena?* 'nora' (10, I); Dobra *mačka* 'ženska' (10, Mopedist); Mopedist *razjaha* 'stopi z motorja' (10); v tem prihaja *na prvi tir* Ico 'na prizorišče dogajanja' (10); *Za-pri* že enkrat, lepo te prosim, *zapri* 'utihni' (12, I); Obmirujeta, zveržena, *penasta* in solzna 'zadihana' (12).

Vulgarizmi: Vulgarizme lahko delimo v dve skupini. V prvo spadajo izrazi, ki so v zvezi z genitalijami, v drugo pa taki, ki so v zvezi s fekalijami. Najprej prva skupina vulgarizmov (sem spadajo seveda tudi izrazi v zvezi s koitusom): *Kurba*. Same *kurbe*, same preklete *kurbe* (3,

I, 5 ×); *Jebe se jim, to je* (3, I, 2 ×); *Pička trapasta* (4, I, 2 ×); *Prav svinjsko te je pofukal z očmi* (4, I); *Takih pizd, ki se smehljajo, je na tone* (4, I, 3 ×); *Pejt ti mal v rt in me nehi zajebavat* (9, Š); *Jasno, take tipe je treba zajebavat do smrti* (10, I); *Vic je v tem, da ne popizdiš* (11, I); *Ico — kurba si, kurba* (12, M).

V drugo skupino gredo naslednji vulgarizmi (h katerim prištevamo tudi izraze v zvezi z defekacijo): *Drek — bi se peljala* (3, I); *Ne ga srat* (3, I, 2 ×); *Jaz bi se maščeval za vse krivice, ki sem jih doživel na tej prekleti usrani cesti* (8, I); *Pejt ti mal v rt* (9, Š); *Tut mene ne bo nihče, če ga bosta tkole srala* (11, Š); *Dobr ga serjeta, ja* (11, Š); *Merde, alors* (11, Voznik 3); *Sranje* (12, I); *Drek* (13, M).

Kljub taki množici vulgarnih izrazov moramo vsekakor priznati, da so vsi Jovanovičevi vulgarizmi vedno polno funkcionalni. V tekst se vključujejo enako kot vsi ostali nezborni izrazi in nikdar niso rabljeni iz mode, sami zase, kajti vedno je neki intencionalni korelat, ki ga vulgarizem označuje; niti enega primera ni, da bi bil vulgarizem uporabljen samo kot mašilo, kot je to pogosto v tinejdžerski (najstniški) govorici.

Kletvice: *Pismo rosno, kako si ti za luno* (4, I); — ali je pa to preprosto v skladu z ne vem kakšno njegovo *preketo* fiksno idejo (4, I, 4 ×); a ti ne gre to *preklemansko* kolo in poč na vsem lepem (6, Ž); Je pa tut *hudič* čudn, da vama noben ne ustav (6, Ž); ampak tole se vleče, *madonca*, kolk? (6, Ž); *Križ božji*, da se vama lub (6, Ž); Daj, ugasni ta *prekleti* tranzistor (7, M); *Prmajduš*, da sta ... (11, Š); Ja *jebenti* — kako — kaj pa je pol? (11, Š); *Madonca* — sta dobra (11, Š); *Sacré dieu* (11, Voznik 3); Ti si — *hudiča* — dopuščala možnost (12, I, 2 ×); *Jebenti... jebenti... jebenti... jebenti...* (14, I).

Psovke: *Koza* (3, I); se ti je nek *bebec* iz avta nasmehnil (4, I, 3 ×); Mogoče si je mislil: Glej jo *prasico* (4, I, 2 ×); *Krava* (4, I); Kaj jo pa briga, *babo?* (6, M); Še hujši pa so Holandci, ti so prav *šufti* (7, I); Vsak *cepec* vidi, da štopava (8, I); *Vosu* (8, M); A veš, da si *težak kreten?* *Konj...* (8, I); Sita sem je do grla, *čarovnica stara, zoprna...* (12, M); Pojdi že enkrat domov k tistemu *pankrtu* (12, I); *prasica hudičeva*, *Ico — kurba si, kurba...* (12, M); *Bedak* (13, M).

Pri psovkah je zanimivo, da se beseda ne ravna po spolu osebe, kateri je namenjena, temveč se psovke ženskega spola mirno lahko nanašajo na osebo moškega spola in obratno. Tako poimenuje Miša Ica s *prasica hudičeva* in *kurba*, Ico pa Mišo s *težak kreten, konj in bebec*.

Prevzete besede: Kot tujke izstopajo iz Jovanovičevega besedila le tako imenovane citatne besede oziroma fraze, tj. besede, ki obdržijo za slovenski knjižni jezik neobičajno glasovno podobo, ne pa tudi ostale prevzete besede (*okej, fer, relaksirati*, itn.). Take fraze so: *Sweet language of love* 'sladki jezik ljubezni' (5); *Le même jeu* 'ista igra' (5); Mopedist z grozo spoznava svoj *faux pas* 'svojo zmoto' (10). Sem spada še govor Voznika 3, ki je Francoz: Ah — non. Non. On ne rigole pas comme ça, a. Qu'est-ce que vous prend? ... Quoi donc? On ne fait pas des bêtises comme ça. On ne se moque pas avec des gens de cette manière... Je pourrais bien appeller la police, moi... Merde, alors... Sacré dieu (11). — Ta krajši tujejezični del se v Jovanovičev slovenski tekst ne vključuje v celoti. Na bralca učinkuje samo s svojo glasovno podobo, ne pa tudi z besednimi liki kot nosilci pomena. Seveda pa s tem še ni rečeno, da nima nobene sporočilne vrednosti odlomek kot celota, zakaj vsak Slovenec, tudi tisti, ki ne zna niti besedice francosko, iz same govorne situacije približno spozna, o čem Francoz govori. Sporočilni akt torej poleg vidne (in v TV-ekranizaciji poleg slušne) ne potrebuje še običajne pomenske relacije.

Pri vulgarizmih, kletvicah, zamolku in popolnih ponovitvah (zadnji dve kategoriji obravnavam pri govorni skladnji) navajam po en primer tudi iz tega dela besedila, predvsem kot dokaz Jovanovičeve doslednosti, da tudi v tujejezičnem zapisu upošteva nekatere nezborne in govorne značilnosti.

Tudi pri nezbornem besedju je potrebno preveriti distribucijo nezbornih značilnosti glede na posamezne osebe TV-igre, kajti analiza le-te lahko potrdi ali zavrže ugotovitve o razvrščanju govora oseb po posameznih socialnih jezikovnih zvrsteh, do katerih sem prišel po popisu nezbornih glasoslovnih značilnosti.

Iz analize je razvidno, da se je tudi tu Jovanovič odločil za karakterizacijo s kvantiteto nezbornih značilnosti, pri kateri posamezne osebe uporabljajo nezborne značilnosti različnih socialnih jezikovnih zvrsti, razlika je samo v njihovi pogostnosti. V 250 besednih enotah uporabi Ženska povprečno 15 nezbornih besed, Štopar 10, Ico 5 in Miša 1, torej gre za razmerje 15 : 10 : 5 : 1. Iz tega izhaja logičen sklep, da tudi po distribuciji nezbornih besednih značilnosti lahko uvrstimo Žensko v območje *narečne* socialne jezikovne zvrsti, Štoparja v območje *nižje pogovorne* zvrsti, Ica v območje *pogovorne* in Mišo v območje *zborne* socialne jezikovne zvrsti.

IV — Govorna skladnja

Pri obravnavi skladijske jezikovne plasti moram omeniti isto, kar je bilo rečeno že pri popisu nezbornih oblikoslovnih značilnosti: da se uveljavljajo nezborne značilnosti v vseh nezbornih socialnih jezikovnih zvrsteh enako, ker tu ne gre toliko za nasprotje *zbornost* — *nezbornost* (kakor je to ugotovil že Jože Toporišič in za njim še Tomo Korošec), pač pa predvsem za nasprotje *pisnost* — *govornost*. Za vse nezborne jezikovne zvrsti je namreč v nasprotju z zbornostjo, ki je predvsem pisana, značilno, da so predvsem govorne. Namesto o *nezbornih* skladijskih značilnostih je torej veliko bolj umestno govoriti o *govornih* skladijskih značilnostih. Seveda ima Jovanovičevo besedilo, ki je v bistvu en sam dialog, prav za izrabljanje vseh vrst teh značilnosti izredno veliko možnosti. Pričakovati smemo torej, da bo Jovanovič tudi tu možnosti v polni meri izkoristil.

1. *Zamolki*: V prvo skupino zamolkov spadajo taki, ko govoreči s premorom nadomesti vulgarno besedo, ki naj bi sledila: Mogoče si je mislil: Glej jo prasico, to bi pa ... če ne bi blo tistga tipa zraven (4, I); Pa ne boš menda ... slekla se tukaj, na sredi ceste, kot kakšna ... (10, I). — V drugo skupino sodijo zamolki, ki nastanejo zato, ker govoreči sredi stavka razmišlja, kako bo nadaljeval z govorno vsebino: Na filmu, ja ... to že, ali pa na televiziji (5, I, 7 ×); Ja ..., kokr jaz takole vidm, — pa jih velik fehta, ampak vsi dobijo (6, Ž, 4 ×); Na, mama, vžemi jo, da še boš branila pred roparji, pred čestnimi roparji, veš ... k so hudobni (9, M, 5 ×); Ja: ... pa so se mi mal zagrauzal tisti pregovori, saj veš — kdor prej pride, prej melje ... in podobne klanfe (9, Š). — Tretjo skupino zamolkov tvorijo primeri, pri katerih se zaradi kakršnegakoli vzroka na koncu povedi pretrga stavčni vzorec, ki tudi ostane neizpolnjen: bom že rekla ta starmu — k sem ga lepo prosila, naj gre on iz avtam, on pa da ne in ... (6, Ž, 2 ×); Midva ... pravzaprav ... (7, M, 2 ×); Je pourrais bien appeller la police, moi ... (11, Voznik 3); Lahko bi kam šla, zares šla, na dopust ..., ampak ti tako sovražiš mojo mamo, da ji ne zaupaš otroka niti za en sam dan, tako je ... (12, I). — V četrto skupino spadajo zamolki, ki so posledica govora v močnem afektu: Mojemu otroku ne boš, ne boš, razumeš ..., on ni ..., prasica hudičeva, Ico — kurba si, kurba ..., nikar ne reci tega ... še enkrat (12, M, 2 ×); Sovražim ga ..., da veš ... pa je ... ti si, ti ... pejt in ga mej, čisto zase (12, I, 5 ×).

2. *Preskoki*: Tudi pri preskokih lahko vse primere delimo, in sicer v dve skupini, ki se po svoji naravi ujemata z drugo in četrto

skupino pri zamolkih. V prvo se uvrščajo naslednji preskoki: Glej jo — tvoja prijateljica prihaja (6, M); Kupvala sem, a ti ne gre to preklemanško kolo in poč na vsem lepem (6, Ž); Tko sem bla besna — in še v tej vročin — aaa, bom že rekla ta starmu — k sem ga lepo prosila, naj gre on iz avtam, on pa da ne in ... (6, Ž); Ja, ... kokr jaz takole vidm, — pa jih velik fehta, ampak vsi dobijo (6, Ž); Sita sem je do grla, čarovnica stara, zoprna (12, M). — V drugo skupino sodita sledeča primera: Mojemu otroku ne boš, ne boš, razumeš ..., on ni ..., prasica hudičeva, Ico — kurba si, kurba (12, M); Sovražim ga ..., da veš ... pa je ... ti si, ti ... pejt in ga mej, čisto zase (12, I).

3. Samostojne besedilne enote v eni povedi: Pri tej govorni skladenjski značilnosti gre za nekakšno vsoto dveh ali več prostih ali zloženih stavkov, ki se sicer piše skupaj kot ena poved, vendar pa so njeni deli skladenjsko (z veznikom ali brez njega) povezani med seboj kaj rahlo. Taka oblika povedi nastane zaradi posnemanja govora, kjer stavke večkrat vežemo med sabo samo s kopičenjem. Dvo-delni primeri: *O, pa se, pa še kako* (13, I, 15 ×); *Jebe se jim, nič drugega ni* (5, I); *Ker me moti, na živce mi gre* (5, I); *Šu hujši pa so Holandci, ti so prav šufti* (7, I); *Okitil te bom, pa še sebe, naj mislijo, da sva hipija* (8, I, 4 ×); in večdelni primeri: *Spij dvojni c, za žejo, no* (4, I); *Dihava svež zrak, na prostem sva, počivava* (5, I); *Zastrupi se, kar daj ... kàdi, ti kar kàdi, sto na dan, če hočeš, fina pljuča boš imela* (6, I); bi se torej normalno pisali: *O, pa se. Pa še kako; Jebe se jim. Nič drugega ni; Ker me moti. Na živce mi gre; Še hujši pa so Holandci. Ti so prav šufti; Okitil te bom, pa še sebe. Naj mislijo, da sva hipija; in: Spij dvojni c. Za žejo. No; Dihava svež zrak. Na prostem sva. Počivava; Zastrupi se, kar daj ... Kàdi, ti kar kàdi, sto na dan, če hočeš. Fina pljuča boš imela.* — Seveda tudi pri drugih osebah TV-igre lahko zasledimo podobne primere: *Taka sem, + kaj češ* (4, M, 9 ×); *Saj je poletje + to so moje počitnice* (10, M); *Pa jo res slabo vzdržujejo, revico, + glej, kako je popokana* (8, M, 5 ×); *Potem se pa ločiva, + dajva, vsak zase* (5, M); *Dokazovat otroku ljubezen z igračami je neumno, to sam veš, + to je podkupovanje, nič drugega* (9, M); *Kr sfehtajo, kaj? + vidva pa nč* (6, Ž, 5 ×); *Una frajla, hčerka, veste, — za nobeno rabo, za nobeno rabo, + sam leži pa bere, k dab jetko mela, vam povem* (6, Ž); *Tut prtaknla se ne bom za južno, naj si kuhajo kokr vejo in znajo, + tut prtaknla se ne bom* (6, Ž). Posebno lepo je razvejan naslednji primer iz Icovega govora: *Podkupuješ ga ti s svojim večnim lizanjem, cmokanjem in mečkanjem, ker ga hočeš imet samo zase, + kar daj, izvoli, stlači si ga nazaj v maternico, da boš srečna* (9).

4. **Iz p u s t i**: To vrsto govornih skladenjskih značilnosti lahko glede na to, kaj je izpuščeno, delimo na več skupin. V prvo sodi precej pogosto izpuščanje sedanjiške oblike pomožnika glagola biti: Kurba /je/ (3, I, 3 ×); Same kurbe, same preklete kurbe /so/ (3, I, 2 ×); Koza /si/ (3, I, 4 ×); Brez vsakega smisla /si/ (8, I); Jaz /sem/ tudi (5, I); Potuhnjen in nevaren tip /si/ (3, M, 7 ×); Čist ta prav žongler /sem/ (4, M); Fouš /je/ (13, M); Vročina za znort /je/, a ne kaj? (6, Ž); Una frajla, hčerka, veste, — /ni/ za nobeno rabo (6, Ž); Dobra mačka /si/ (10, Mopedist). — Dostikrat se izgubi tudi deležnik na -l: Skupaj bova /ostala/ (3, I); Boš /pojedla/ en paradajz? (4, I, 2 ×); Kaj bi pa jaz /delal/? (4, I); Kaj bi z njim /počela/? (6, I); Saj je ni zanalašč /povozil/ (6, I); Nč /nisva dobila/ (6, I); Plin /bodo pritisnili/ do konca, — pa /rekli/ zdravo (8, I); Ne bi /jedla/ (4, M, 2 ×); Kaj bi jaz /naredila/ z njimi? (8, M); Mojemu otroku ne boš /tako govoril/, ne boš, razumeš (12, M); Še zmerom nč /nista dobila/? (6, Ž); Kaj /bosta storila/ potlej? (6, Ž). — Izgubita se nedoločnik in sedanjik: Miša, nehaj /me vznemirjati/ (8, I); Že spet /me/ začenjajš /razburjati/, a ne? (8, I); Kam pa /greste/ vi? (12, I); Potem se pa ločiva, dajva /štopati/ vsak zase (3, M); A /me/ že spet začenjajš /razburjati/? (13, M); — k sem ga lepo prosila, naj gre on iz avtam, on pa da ne /more/ in ... (6, Ž); Kaj pa vidva /počneta/? (6, Ž); Kr sfehtajo, kaj?, vidva pa nč /ne ukreneta/ (6, Ž); Par ur /preteče/ — pa je (6, Ž); Ja, treba bo počas /oditi/ (6, Ž); Kam pa /gresta/? (12, Voznik 4); /Grem v/ Koper (12, Voznik 4). — Izgubi se samostalnik: Zbrala sva ga in konec /besedi/ (5, I); Zastrupi se, kar daj ..., kàdi, ti kar kàdi, sto /cigaret/ na dan, če hočeš (6, I); /Mimovozeči/ Bo že ustavil, če bo hotel (8, I); A ti je crknu /motor/? (10, I); Za-pri že enkrat /usta/ (12, I); Si videl tistega /voznika/, kako se mi je nasmehnil (3, M); To je zato, ker doma vozijo po levi /strani ceste/ (7, M); Ves dan zgubim ... tako pa ... vsaj nekaj /zadoščenja/ (10, M); Ja, sej ni dost /stvari/, par malenkosti, pa se koj nabere (6, Ž); Tut prtaknla se ne bom /priprav/ za južno (6, Ž); Par ur — pa je /zadeva opravljena/ (6, Ž); Kaj pa, če ne bo nič /uspeha/? (6, Ž). — Izgubi se prislov: Greva /domov/ (13, I); Jaz sem šla zadnjič, ti si /danes/ na vrsti (9, M).

5. **O samostaljeni stavčni člen**: Tu gre za stavčni člen, ki se v govoru izloča iz stavka in mu sledi kot samostojna poved. Osamostaljeni stavčni člen je lahko osebek: Ti si ravno tako kriv kot jaz. Pa tvoja mama (12, M). — Lahko je povedek: Potuhnjen in nevaren tip. Tak zgledaš (3, M). — Lahko je prislovno določilo: Človek bi moral imet svojo lastno metlo in lepo pometat. Vsak dan (5, I); Miša, napraviva se, kot da sva mrtva. Za štos (11, I). — Lahko je tudi prilastek:

Včeraj je nekdo vrgel skozi okno škatlico kenta, verjetno je mislil, da je prazna, pa sem jo pobrala — tako za štos — in pomisli, notri je bila še ena cigareta. *Čisto dobra* (6, M); *A maš kaj kreme? Za mazat* (10, I).

6. *Nezborni beseni red*: Hotel je že ustavit, potem *pa je* potegnil, ko je videl, da si ti z mano /*je pa*/ (3, M); *Jaz sem samo rekla*, da se je nasmehnil, ne pa da si je kaj mislil /*rekla samo*/ (4, M); *Tega ti včeraj* nisem povedala /*Včeraj ti tega*/ (6, M); *Morbit se pa dons vama* le urajma /*vama pa dons*/ (6, Ž); To je zato, ker *doma vozijo* po levi in jih je tukaj strah /*vozijo doma*/ (7, M); *Nikdar ti ne bo v življenju* ustavil Holandec /*v življenju ti ne bo*/ (7, I); *Ker so pizde in ker imajo poln prtljažnik konzerv, zato* /*Zato, ker so ...*/ (7, I); Čeh ustavi samo, če mu počí guma in te *prosi potem*, da mu jo pomagaš zamenjat /*potem prosi*/ (7, I); Malo se je upiral, potem *pa je odnehal* /*je pa*/ (10, I); *Pa ne boš menda ... slekla se* tukaj, na sredi ceste, kot kakšna ... /*se ne boš menda ... slekla*/ (10, I); Pravico *imam sončit se*, ne? /*se imam sončit*/ (10, M); Škoda, da se *tega nisem že prej domislila* /*nisem tega*/ (10, M); *Nihče nama ne bo zdaj več* ustavil /*Zdaj nama nihče več ne bo*/ (10, I); Kdo *pa bo* ustavu, če take afne guncata? /*bo pa*/ (11, Š); Rekla si, da se bova hecala, da bova štela, koliko ljudi *bo nama* ustavilo /*nama bo*/ (12, I); Nikar zmeraj znova *mene ne dolži* /*ne dolži mene*/ (12, I); *Hodiva semle* kot dva cepca vsako jutro, zvečer pa nazaj /*Semle hodiva*/ (12, I); *Ze ves sem nor* od tega /*Ves sem že nor*/ (12, I).

7. *Popolne ponovitve*: Vsaka popolna ponovitev ene besede ali skupine besed pomeni vedno tudi stopnjevanje pomenske teže, ki je v govoru izraženo ali z večjo jakostjo glasu ali pa z višjo tonsko lego. Stopnjevanje v pisavi je seveda lahko izraženo na različne načine. Najbolj pogosta je oblika, pri kateri stopnjevani del sledi ostalemu stavku na koncu, ločen od njega z vejico ali piko, torej je poudarjen z grafično izpostavljenim položajem: Takih pizd, ki se smehljajo, je *na tone. Na tone* (4, I); *Česa jih je strah, ti prekleti bebec? Česa?* (7, I); *A vidiš, kakšna si, a vidiš?* (7, I); *Niti en procent jih ne ustavi, niti en procent* (7, I); *Zapri že enkrat, lepo te prosim, zapri* (12, I); *Zakaj pa potem vsi řinejo tja, zakaj?* (13, I); *Starava se*, Miša, *starava* (13, I); *ti si, ti* (12, I); *Veš, da nisem* mislil resno. Častna beseda ... *Veš, da ne* (13/14, I); *A nisem dobra, a?* (4, M); *Kaj ti misliš, da je ona? Kaj?* (6, M); *Triinšestdeset jih je že ustavilo, triinšestdeset* (11, M); *Una frajla, hčerka, veste, — za nobeno rabo, za nobeno rabo* (6, Ž); *sam leži pa bere*, k dab jetko mela, vam

povem: *S a m l e ž i* (6, Ž); *T u t p r t a k n l a s e n e b o m* za južno, naj si kuhajo kokr vejo in znajo, *t u t p r t a k n l a s e n e b o m* (6, Ž); Kr sfehtajo, kaj?, *v i d v a p a n č*. [.../ *V i d v a p a n č* (6, Ž); Ico — *k u r b a* si, *k u r b a* (12, M); *D o b r a* mačka, *d o b r a* (10, Mopedist); Ah — *n o n*. *N o n* (11, Voznik 3). — Sem spada tudi naslednji dvostopenjski primer, ko stoji ponovljeni del povsem samostojno šele pri drugi ponovitvi, ki je prav zaradi tega tudi poudarno najmočnejša: *K d o* jih bo pa za Markota? *K d o*, pička trapasta? *K d o*? (13, I).

Kadar stoji izpostavljeni člen pred stavkom, v katerem je drugi del ponovitve, je stopnjevan zadnji: *Z a k a j*? *Z a k a j* naj bi se me bali? (5, I); *Ž e s p e t*. *Ž e s p e t* začanjaš blebetati o strahu (8, I); *N i n o r m a l n o*. Če se tako nasmihajo — *n i n o r m a l n o* (4, M); *N i s o*. Čehi *n i s o* (7, M); Res, *r e s* je, hvala lepa (7, M); *T i*, *t i* si zadovoljna (12, I). Posebna vrsta popolnih ponovitev je stopnjevanje s poudarno besedo (poudarnim členkom, kletvico ipd.); *S a m e k u r b e*. *S a m e p r e k l e t e k u r b e* (5, I); *P i č k a t r a p a s t a*. Pa si *r e s t r a p a s t a* (4, I); *Z a s t r u p i s e*, kar daj... *k à d i*, ti *k a r k à d i* (6, I); *L a h k o*, *s e v e d a l a h k o* (7, I); Ne, *m r t v a*, *p r a v m r t v a* (11, I); Lahko bi kam šla, *z a r e s š l a*, na dopust (12, I); *D e l u j e k o t* električna masaža. *P r a v k o t m a s a ž a* (8, M); *V o s u*. Si pa *r e s v o s u* (8, M); Na, mama, vžemi jo, da še boš branila *p r e d r o p a r j i*, *p r e d č e s t n i m i r o p a r j i* (9, M).

Stopnjevanje je lahko izraženo tudi tako, da ponovljene besede spremlja komentar, ki je enkrat v trdilni in drugič v nikalni obliki, torej gre za navidezno antitezo (ta govorna figura je običajna predvsem v govoru trgovcev, kjer pogosto slišimo izjave kot: »Ta obleka vam sploh ne stoji slabo. Prav zelo dobro se vam poda.«): *J e b e s e j i m*, *t o j e*. Preprosto: *J e b e s e j i m*, *n i č d r u g e g a n i* (5, I); Zelo učinkovito je v pisavi stopnjevanje z ločenimi zlogi: *Z a p i š i g a*. *Z a p i - š i g a* (12, M). V zadnjem primeru popolnih ponovitev gre na prvi pogled za linearno ponavljanje, ne pa za stopnjevanje. Samo pozoren premislek nas pripelje do spoznanja, da navidezno linearna vrsta istih elementov ustvarja neki nadpomen, ki izredno dobro ponazarja hermetičnost, časovno istobitnost in hkrati neskončnost položaja, v katerem se je znašel Ico, ko ga je Miša zapustila. Gre torej za stopnjevanje z nadpomenom: *J e b e n t i*... *j e b e n t i*... *j e b e n t i*... *j e b e n t i*... (14, I).

8. P o n o v i t v e s o o d n o s n e g a p o m e n a : Tudi pri tem tipu ponovitev gre največkrat za stopnjevanje, ki je prav tako lahko izraženo na različne načine. V prvi skupini navajam primere z navidezno antitezo med trdilno in nikalno obliko: *Z a k a j* si rekla, da nisva poročena? *Z a k a j* si se *z l a g a l a*? *Z a k a j* *n i s i p o v e d a l a p o p r a v i c i*?

(6, I); Jaz ne bi ustavil. Jaz že ne. Jaz *bi se maščeval* za vse krivice, ki sem jih doživel (8, I); Da *ostaneš* lepo tam, kjer si. Da *ne laufaš* prec na morje tako kot vsi (11, I); Marko *ni sam*. Moja mama je z *njim*. Mama ga pazi (12, I). — Izredno zanimivo je stopnjevanje z mnogovezjem, pri katerem je zadnji člen splošen pojem, ki zajema vse prejšnje konkretne pojme: Tisti tip je mel prav, ko je rekel, da je tukaj *svinjarija in prah in plini in vse sorte* (12, I); *Komarji* me bodo požrli *in brenclji in ves ta mrčes* (13, I).

Naslednja vrsta stopnjevanja je dvostopenjski primer razširjanja pomenskega obsega: Že spet začanjaš blebetat *o strahu, o tem, kako se vsi bojijo*, o tem, kako se ves svet trese od groze (8, I). Tudi v primerih ponovitev soodnosnega pomena, ko je ponavljajenje posledica dodatnega — v glavnem odvečnega — pojasnjevanja že povedanega, gre za neke vrste stopnjevanje: Potem *se pa ločiva, dajva, vsak zase* (3, M); Ker *me moti, na živce mi gre* (5, I); Čehi ne ustavljajo, *ker imajo polne avtomobile, ker so v vsakem poštirje* noter, ker so reveži, da veš (7, M); Potem bodo pa sploh šibal, kot da nas ni. Nihče ne bo ustavil. *Plin do konca — pa zdravo*. Prav jebal se jim bo (8, I); *Pa zamenjajmo, če hočeta. Jaz grem na vajino mesto, vidva pa na moje* (9, Š). Sem lahko uvrstimo še primere s krajevnim prislovom ali kazalnimi zaimekoma, ki uvajata višjo, pojasnjevalno stopnjo besedila: Tebe ni zrajcalo *to, da se je nasmehnil*, ampak *to — kako — se je nasmehnil* (4, I); Ni, *tak navaden je* (5, M); Ne..., *takega... posebnega* (5, M); *Povožena ali crknjena, to je eno in isto* (5, I); pa ji je ves načrt padel v vodo in je obležala *tu, na cesti* (5, M); Pa ne boš menda... *slekla se tukaj, na sredi ceste*, kot kakšna... (10, I); V *takem — odprtem* (10, M); Vseeno, samo, da bi bil odprt, *tak športen* (10, M); Že spet začanjaš blebetat *o strahu, o tem, kako se vsi bojijo* (8, I); Da *ostaneš lepo tam, kjer si* (11, I).

9. Zveze z ogovorilnimi glagolskimi izrazi: *Vidiš, kako spretna sem že...?* (4, M, 3 ×); Kdaj *misliš*, da čistijo tole cesto? (5, I, 2 ×); — in *pomisli*, notri je bila še ena cigareta (6, M); Tko sem bla besna, da sem kr klela, *veste*, vam kr po pravic povem (6, Ž, 2 ×); Kaj ti *misliš*, da je ona? (6, M); A *veš*, da Angleži, kurbe, sploh ne ustavljajo (7, I, 5 ×); Ja, *vidiš*, tko je to (7, I, 3 ×); še boš branila pred roparji, pred čestnimi roparji, *veš*, ... k so hudobni (9, M, 4 ×); *Poglej*: A bi tebi bilo prav, če bi že dolgo časa štopal, pa bi potem prišel nekdo drug in se postavil predte? (9, M); *Poslušaj*, človek, midva že štirinajst dni visiva na tem istem placu (9, I).

10. Zveze s členki: Skrij se, *no* (5, M, 3 ×); Pismo rosno, *kako* si ti za luno (4, I, 2 ×); Spij dvojni *e*, za žejo, *no* (4, I, 2 ×); Na filmu, *ja... to že* (5, I, 4 ×); Sva, *ja* (5, M, 6 ×); *Ja*, sej ni dost (6, Ž, 4 ×); *No*, pa srečno (6, Ž); *Ja* jebenti — kako — kaj pa je pol? (11, Š, 3 ×).

11. Zveze s poudarnimi zaimki, prislovi in členki: *Same* kurbe, *same* preklete kurbe (5, I, 3 ×); Ti si mojster za to, da človeku zagreniš *kakšen* lep trenutek (4, M); — ali pa je to *preprosto* v skladu z ne vem kakšno njegovo prekleto fiksno idejo (4, I); Ti bi bil zraven, *jasno* (5, M); Človek bi moral imet svojo lastno metlo in *lepo* pometat (5, I, 3 ×); Jaz nisem *noben* smetar (5, I, 2 ×); — *tako* za štos — (6, M); Kupvala sem, a *ti* ne gre to preklemsko kolo in poč na vsem lepem (6, Ž, 2 ×); Masta pa *tut* smolo, a ne res? (6, Ž, 4 ×); *Prav* smilita se mi že (6, Ž); kokr jaz *takole* vidm (6, Ž); Pa *očitno* nisva hotela (8, I); *Prav* jebal se jim bo (8, I); Dobro, da vem, *kakšne* kurbe so ljudje (8, I); Brez *vsakega* smisla (8, I); *Kar* *nekam* užaljen je (9, 2 ×); To si si *gladko* zmislila (9, I); Saj mu *tako* zmeraj jaz kupujem igrače (9, I); Če prideš štopat, pa je nekdo že na cesti, se *pač* postaviš za njim (9, I, 2 ×); pa so se mi *mal* zagraušal tisti pregovori (9, Š, 2 ×); Štopar je videti *prav* nevaren tip (9); Na to sem *tut* že mislu (9, Š); Drugač bi ti jih *prav* rad posodu (9, Š); *Jasno*, take tipe je treba zaje-bavat do smrti (10, I, 2 ×); *Z nobenim* drugim ne greva (11, I); Midva nisva *nobena* zapečkarja (11, M); Samega pa *tudi* ne moreš pustiti doma (12, M, 2 ×); Pusti že *enkrat* mojo mamu pri miru (12, I, 3 ×); *Kar* priznaj (13, I); *Kar* pejt, kamor te je volja (13, M).

Analiza pogostnosti govornih skladijskih značilnosti v jeziku posameznih oseb TV-igre kaže, da v isti količini teksta, kjer govori Miša poprečno 10 primerov le-teh, govori Štopar 12 primerov, Ico 16, Ženska pa kar 100. Ta ugotovitev znova potrjuje naša prejšnja dognanja iz analize nezbornih glasovnih in besednih značilnosti; izjema, ki na prvi pogled ruši dosedanje analize, je le Štoparjev govor, saj le-ta po pogostnosti govornih skladijskih značilnosti zaostaja za Icem. Seveda je težko povsem zanesljivo ugotoviti, kaj je pravi vzrok tej nedoslednosti; v veliki meri je vzrok za množično pojavljanje vsaj nekaterih vrst govornih skladijskih značilnosti govorjenje v afektu ali vsaj občustveno obarvanem razpoloženju, ki je zelo pogosto pri Miši, Icu in Ženski, manj pa pri Štoparju — ta je izrazito razumska in samoobvladujoča se osebnost —, zato je tudi povsem razumljivo, da je govornih skladijskih značilnosti pri njem manj.

Ob koncu moram poudariti, da je uporaba govornih skladenjskih značilnosti zelo pozitivna tako v tekstu, ki je namenjen branju, ker s tem posreduje pisatelj bralcu imitacijo živega govora, kot predvsem v tekstu, ki je predloga za govorno plat televizijske uprizoritve, ker ravno govorna skladnja — v nasprotju z neobčevalno, ki naredi govor prisiljen in izumetničen — zagotavlja popolnoma naraven in dosleden govor. Pričakovati smemo, da bi Jovanovič govorne skladenjske značilnosti pri predelavi tega teksta v scenarij in dalje v snemalno knjigo ohranil, zato lahko odločitev za njihovo uporabo in njihovo realizacijo v celoti štejemo za uspešni.

РЕЗЮМЕ

Анализ нелитературных элементов в фонологии показал, что Яованович речь своих персонажей характеризует в зависимости от социальной местной среды путем количественного отбора нелитературных фонологических особенностей. Таким образом дана возможность — вопреки обще-персональному употреблению особенностей разных социальных разновидностей языка — при помощи определения частотности нелитературных фонологических особенностей в речи отдельных персонажей установить, что речь Миши принадлежит сфере литературного языка, речь Ицо сфере общего разговорного языка, речь Штопара сфере люблянского разговорного языка и речь Жены сфере люблянского диалекта. Неизбежным следствием такой характеристики являются разные непоследовательности при проведении нелитературных фонологических особенностей. Эти непоследовательности частично и находят свое оправдание в действительной (индивидуальной) речи и в самом тексте, который в этом случае предоставлен чтению. По этой причине нелитературные элементы в тексте не образуют системы, они употребляются лишь как репрезентанты стилемных категорий. Дальнейший анализ нелитературных особенностей в речи отдельных персонажей подтвердил мнение, что Яованович употреблял их намеренно, ведь их частотность зависит и от языкового уровня собеседника отдельного персонажа от его эмоционального состояния. (Центральные персонажи телевизионной пьесы Миша и Ицо беседуют с Женой почти чисто литературным языком, ибо только эта языковая разновидность дает возможность обоюдной коммуникации — частотность нелитературных особенностей в эмоционально насыщенных ситуациях несравненно больше нормальной.) Передача нелитературных фонологических особенностей на письме в общем адекватна, несостоятельными являются только примеры несоблюдения орфографических правил словенского литературного языка.

Анализ нелитературной лексики подтвердил результаты анализа нелитературной фонологии.

Анализ нелитературных элементов в морфологии и в речевом синтаксисе показали, что и нелитературные морфологические особенности и речевые синтаксические особенности с определенным успехом включаются в целое нелитературного языкового изложения.

OCENE, ZAPISKI, POROČILA, GRADIVO

PROBLEMATIKA SLOVENSKEGA NARODNOOSVOBODILNEGA PESNIŠTVA IZ LET 1941 DO 1945

1.

Pregled dosedanjega obravnavanja narodnoosvobodilnega pesništva 1941—1945

V slovenskem literarnozgodovinskem seminarju ljubljanske filozofske fakultete se polagoma, a vztrajno nabira pesniško gradivo na témo: Slovensko narodnoosvobodilno pesništvo 1941—1945.¹ V štud. l. 1972/73, 73/74 je bilo zbranih čez 4000 besedil, ki jih je zbralo in podalo o njih prve komentarje dvanajst študentov v okviru svojih seminarskih in diplomskih nalog.

Na novo odkrito gradivo prinaša nova vprašanja in probleme, zato je mogoče prav, če najprej poskusimo pregledati, kaj je bilo o zadevni problematiki že zapisano. Težišče naslednjega pregleda bo na obravnavanju množičnega, anonimnega pesniškega ustvarjanja med NOB, medtem ko bo vrednotenje del literarno priznanih in znanih avtorjev omenjeno le mimogrede. Naš namen je, da bi ugotovili, koliko in kako je bila ta dejavnost doslej prisotna v zavesti slovenske publicistike in literarne zgodovine.

Med prvimi, ki se je že leta 1942 zamislil nad nastajanjem tega pesništva, je bil *Miran Jarc*. Posamezno pesem označuje »partizanska«, »brezimna pesem« in opozarja na njen zgodovinski pomen ter priporoča, da bi se vse te pesmi morale zbirati, ohranjovati in gojiti, ker je v njih dragoceno gradivo za poznejšega raziskovalca narodovega življenja. Opazi tudi njihove večje zmožnosti: »Včasih naletiš na verze, ki te naravnost prevzamejo z duhom resnične poezije.«² Značilno je, da je to pesništvo pritegnilo pozornost prav M. Jarca, ki je doživljal partizanstvo le dober mesec in ki je bil nekdanj kot pesnik močno odmaknjen čustvovanju širokih plasti.

Mile Klopčič je skušal dati pregled tovrstnega pesništva v dveh zvezkih *Pesmi naših borcev*. V uvodu razlaga, kaj ga je napotilo k urejanju zbirke, kakšna načela je upošteval pri izbiranju pesmi, omenja njihovo tematiko in njihove dotlej neznane avtorje, ki se po socialnem izvoru in izobrazbi zelo razlikujejo med seboj.³

Filip Kalan odkriva tudi moralno ozadje za »sproščeno in radostno ljudsko tvornost«. »Zločinec ne poje — to je stara ljudska modrost. ... Pesmi teh preprostih ljudi nam zmagovito razodevajo, da spet živimo v dobi, ko ljudstvo sanja in prepeva v svoji plodni anonimnosti, v dobi, ko ljudstvo spet

¹ O začetkih tega zbiranja in zastavljenih nalogah gléj razpravo: Boris Paternu, Poglavlje iz slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva, Slavistična revija, št. 2, apr.-jun. 1972, Lj. 1972, str. 161—180.

² Miran Jarc-Šuhi, Beseda o partizanski pesmi, Obzornik, časopis za ljudsko prosveto, Lj. 1951, str. 141, gléj tudi str. 140 pod črto.

³ *Pesmi naših borcev* I, II, Izbral in uredil Mile Klopčič, Izdal Propagandni oddelek GŠ NOV in PO Slovenije, junij 1944.

ustvarja svoj mit... Ta mit je sanja o novem človeku, ki bo v vsej svoji moralni osnovi drugačen kakor človek nekdanjih dni.«

Govori o njeni širini in oblikovni nedodanosti: »Res, da se v njih po navadi razodeva veliko neznanje umetnih pesniških oblik, izrazita nesprenost v oblikovanju pesniških primer, nerazvit čut za pravo mero ne le v metrični gradnji, marveč že v prijemu pesniškega motiva, in navsezadnje ni moči spregledati nekakšne programske ozkosti v izboru samega motiva in njegovi miselni obdelavi, ki se često družijo z diletantskim rmanjem dnevnih gesel — toda hkrati čutiš v tej tvornosti tesno in iskreno povezanost neznanega tvorca s krvavo resničnostjo časa, s trajnimi težnjami vsega trpečega človeštva, z najplemenitejšimi čustvi, ki jih je zmožni rod v letih strašnega uničevanja vsega lepega...«⁴

Oton Župančič v svojem Pozdravu partizanski pesmi označuje vojaško pesem pred NOB za vdano v neizogibno usodo, brez kake vžigajoče ideje, zaradi katere bi bilo vredno iti v boj in smrt. Domobrankska mu je trgala uho in žalila slovenski čut... »Potlej pa je prišumela kakor veter z gora in iz gozdov melodija partizanska, udarna, ponosna, zanosna in zmagovita in je vnmela srca in privzdignila pete... To je bila pesem svetlega in vročega jedra, pesem z živo idejo o domovini, ... Ne več pesem po sili vojaka ali brambovca brez ideje, temveč zavednega borca za jasne ideale.« Kljub svemu pozdravu poudarja, da je kritika tudi potrebna.⁵

France Kosmač šteje za partizansko poezijo tako, ki je nastajala neposredno v partizanski vojski. Zato ne more mednje uvrstiti Župančičeve pesmi, »dasi je po svojem duhu globoko posegla v problematiko NOB«. Posebni poglavji posveča partizanskim pesnikom, ki so znani že izpred vojne (M. Jarc, I. Rob, T. Seliškar, B. Vodusek, M. Klopčič, J. Udovič, J. Brejce) in tistim, ki so zrastle v njej (V. Brest, P. Levec, I. Minatti, J. Šmit), najdlje se pomudi pri M. Boru in K. D. Kajuhu.

V zadnjem poglavju omenja »nekatero primere (Oto Vrhunec-Blaž, Vinko Šumrada-Radoš, 50-letna žena z Vipavskega), ki kažejo, da se je epska žila odprla.«⁶

Pozneje dodaja: »Stapljanje narodne in umetne partizanske pesmi v jeziku in v melodiji je eden najzvestejših izrazov in znakov, kako je narodno-osvobodilna borba globoko posegla v narodno zavest in jo oblikovala.« Ugotavlja, kako je v vsakršni umetnosti za časa NOB moč ugotoviti predvsem oblikovno čudovito preprostost, motivno približanje tipičnemu občutku, jasnost misli in linije ali vsaj težnje k temu. »In ta in takšna umetnost, kljub temu, da je ljudska in tipična, ni nič manj izvirna, nič manj individualna.«⁷

Karol Pahor išče korenine péti partizanski pesmi (ki jo imenuje tudi nova narodna in ljudska pesem) v španski in sovjetski ljudski revolucionarni

⁴ Filip Kalan, O ljudski tvornosti, Slovenski zbornik 1945, Uredil Juš Kozak, DZS 1945, str. 92—98, cit. str. 95, 97, 95.

⁵ Oton Župančič, Pozdrav partizanski pesmi, ob peti obletnici Osvobodilne fronte, Ljudska pravica, Lj. 27. 4. 1946. O. Z., Veš, poet svoj dolg?, Lj. 1948, str. 56—59, cit. str. 57.

⁶ France Kosmač, O partizanski poeziji, Mladinska revija, 1946, št. 2, str. 79—85, cit. str. 80, 85.

⁷ France Kosmač, Moč kulture v partizanih, Mladinska revija, 1947, str. 73—79, cit. str. 74, 79.

pesmi. Drugi vir so pesmi slovenskih partizanskih pesnikov, ki so dobile melodijo.⁸

V Kratkem pregledu slovenskega slovstva *Marja Boršnikova* označuje slovstvo NOB z naslednjim: »Za vse to drobno leposlovje je značilno, da je prenehalo biti izraz individualnih usod. Postalo je izraz trpljenja in revolucionarnih prizadevanj vsega slovenskega ljudstva. Pesimizem se je umaknil življenjski radosti, pasivnost borbenosti, drobna usoda posameznika je postala ničeva spričo žrtev, muk in junaštev celote. V skladu s to celoto je postal pesniški izraz preprost, neposreden, stvaren, udaren... Narodnoosvobodilno gibanje v širokih ljudskih plasteh ni prebudilo samo zanimanja za kulturo, marveč jih je podžgalo tudi k aktivnemu življenju. Poleg ustnih in slovstvenih prizadevanj, ki so povečini prigodniškega značaja, je nastala tudi marsikakšna anonimna pesem, ki se je zaradi odgovarjajoče vsebine ali melodije tako razširila, da je postala ljudska last.«⁹

Milko Matičetov se na osnovi analize izraznih sredstev pesmi, ki mu jo je povedala Ana Deško iz Ospa, odloča, da bi kljub nekaterim pomislekom medvojno ustvarjalnost anonimnih avtorjev razširili v pojem sodobne ljudske pesmi.¹⁰

Franček Bohanec ugotavlja, da »oblikovno vsekakor partizanskih pesmi s stenčasov in bataljonskih listov ne moremo primerjati s staro ljudsko pesmijo, ki jo je stoletno izročilo opililo in izpopolnilo, bila pa je vendar v marsičem vir ali vsaj pobuda umetni partizanski pesmi M. Bora, M. Klopčiča, K. D. Kajuha, F. Kosmača, P. Levca in drugih... Partizanska umetna pesem je našla sozvočje s časom, ujela valovanje borbe... Megleno iskanje samega sebe je ob dotiku z zdravimi ljudskimi silami izgubilo sleherni pomen...«¹¹

Istočasno je pisala o začetkih svojega pesnjenja med NOB, o siceršnjem nastajanju in pomenu pesmi v tem času *Vida Brest*.¹²

Filip Kalan v uvodu k antologiji *Kri v plamenih*, na nastanek katere je delovala politična pobuda, poudarja, da si SNOP* 1941—1945 »ni mogoče zamisliti brez t. im. socialne pesmi, ki je dozorevala v svoji moderni obliki med obema vojnama, v letih 1919—1940. Pesem socialnega protesta in pesem ljudske vstaje, ti dve témi sta si enakorodni in se družita v nerazdelno celoto — tako pričuje samo gradivo... Vodilno misel o organski enovitosti slovenske socialne in vojne pesmi v zadnjih tridesetih letih je potrdil razbor pesniškega gradiva.« V ponovni izdaji imenovane antologije utrjuje še mnenje, da sta si pesem socialnega protesta in ljudske vstaje enakorodni po moralni vsebini. »Estetska ocena spodbuja zaključek, da zrcali ta družbeno prizadeta tematika

⁸ Karol Pahor, Naša partizanska pesem, Obzornik, časopis za ljudsko prosveto, 1946, str. 224—226.

⁹ Marja Boršnik, Pregled slovenskega slovstva, 1948 — Študije in fragmenti, Obzorja Maribor, 1962, str. 288—289.

¹⁰ Milko Matičetov, Naši problemi. Utrinki iz ljudskega pesništva, Novi svet 1950, str. 263.

¹¹ Franček Bohanec, O kulturni rasti med osvobodilno vojno, Obzornik, časopis za ljudsko prosveto, Lj. 1951, str. 171.

¹² Vida Brest, Ljudje in pesem, Obzornik, časopis za lj. prosveto, Lj., 1951, str. 160—164.

* SNOP = kratica za: slovensko narodnoosvobodilno pesništvo.

znaten zgodovinski preobrat v dolgih in zamotanih razrednih bojih, značilno vrelišče v družbeni zgodovini slovenskega naroda...¹³

Prvi je o nastajanju in širjenju slovenske narodnoosvobodilne péte pesmi razpravljajl *Radoslav Hrovatin*. Kljub temu, da »je pri širjenju izbranih partizanskih pesmi, zlasti glede teksta, imela propaganda velik vpliv, ... so se množice oprijele le nekatere pesmi. Že samo ta trditev kaže, da je ljudstvo pri sprejemanju pesmi aktivno«. Ko govori o njihovem izvoru, na katerega so vplivale pesmi iz revolucionarne tradicije doma (srednjeveška puntarska pesem, napredne domorodne pesmi: Naprej, Zdravica, Triglav, ilegalne pesmi iz predaprilske Jugoslavije: Bilečanka) in drugod (ruske revolucionarne in partizanske pesmi, pesmi španskih borcev, pesmi borbe svetovnega proletariata), posebej poudarja, »da se niso partizanske pesmi pri nas širile le kot navadne kontrafakture, pri katerih podložimo privzetemu napevu le nov tekst. Ljudstvo je sprejelo te napeve zaradi sorodne glasbene motivike ali pa jih je po svoje preoblikovalo, kar je tipično za ljudsko tvornost... Ker so v narodnoosvobodilni vojni sodelovale vse družbene plasti našega naroda, ... je naša partizanska pesem zajemala iz najraznovrstnejših virov na zelo široki osnovi. Take pesmi, ki so bile v pozitivnem odnosu do naše ljudske tradicije, so postale resnično splošna ljudska last.«¹⁴

Leta 1953 je izšla v njegovem uredništvu, namenjena za glasbene potrebe, a uporabna tudi za splošno raziskovanje SNOP, zbirka *Partizanska pesem*. V uvodu podaja kratek oris partizanske pevske-glasbene kulture in strnjeno ponavlja sklepe, do katerih prihaja v prej omenjeni razpravi. Za nas so koristne opombe k pesmim.¹⁵

Stanko Janež se v več izdajah pregledov slovenske književnosti za šolske potrebe dotika med drugim tudi množičnega medvojnega pesniškega udejstvovanja: »Skupno življenje v narodnoosvobodilni vojski je sprožilo nastanek novih oblik ljudskega pesništva.«¹⁶

V prvi celostni razpravi o našem slovstvu med NOB *Viktor Smolej* ugotavlja, da je bilo pesništvo v tem času najbolj gojena literarna zvrst in da je pesnjenje postalo dolžnost in potreba vsakega borca in aktivista. Ugotavlja psihološko in zgodovinsko ozadje vzrokov za množičnost tega pojava, razpozna vplive v pesniškem gradivu, ki mu je ne glede na pomisleke o literarni vrednosti dokaz o kulturno-ustvarjalnih močeh slovenskih ljudi in o izredni, tudi kulturni vsebini našega osvobodilnega boja. Ko »v povodnji besed in verzov« najde tudi pesmi, ki so »resnične in lepe«, pravi: »Ta poezija neznanih ali psevdonimnih avtorjev res ne raste iz še žive ljudske poezije, raste pa iz duha ljudske tvornosti in iz ljudskega gona, da izrazi, česar

¹³ Kri v plamenih, Izbrala in uredila F. Kalan in Cene Vipotnik. Izdano ob desetletnici ustanovitve osv. fronte slov. naroda, SKZ, Lj. 1951, str. 6; Druga izdaja: Kri..., Pesmi socialnega protesta in ljudske vstaje, izdala MK ob dvajsetletnici NOB 1941—1961, str. 205 (Antologija upošteva le razvito pesništvo.)

¹⁴ Radoslav Hrovatin, *Partizanska pesem — naša ljudska pesem*, Obzorik, časopis za ljudsko prosveto, Lj. 1951, str. 354—359, cit. str. 355, 359.

¹⁵ *Partizanska pesem*, Uredil R. Hrovatin, DZS, Lj. 1955.

¹⁶ *Stanko Janež*, *Slovenska književnost*, Obzorja, Maribor, 1953, str. 499. Navedeni citat je iz njegove *Zgod. slov. knjiž.*, Obz. Maribor, 1957, str. 354. V nadaljnjih ponatisih ni nič novega.

drugi, na primer šolani, »poklicni« pesniki ne znajo... Pomanjkljivost v gradnji stiha stopa v ozadje spričo tega, kar je že od nekdaj odlikovalo pristno ljudsko tvornost: spričo slikovitosti in preproste nazornosti v izražanju in v primerjavah... Kakor oblikovno so bile partizanske pesmi tudi vsebinsko, motivično preproste in vsakdanje.«

Avtor je literarno anonimnemu pesništvu posvetil precejšnjo pozornost, navedel je tudi veliko stvarnih podatkov, ne vztraja pa pri enotni terminološki opredelitvi gradiva. Eno in isto označujejo izrazi: anonimna, psevdonimna, primitivna poezija, pesniški proizvodi, partizanska pesem, ljudska pesem. Iz obravnave je razvidno, da je pri tem upošteval le tako pesništvo, ki je nastajalo v partizanih, kvečjemu še v zaledju, ki je bilo z njimi aktivno povezano. Nasproti temu je umetna poezija, kjer omenja, vsaj poimensko, literarno priznane in znane avtorje.¹⁷

Borisa Merharju je pojmovanje, ki označuje množično pesniško ustvarjanje med NOB kar s starim terminom »ljudska poezija«, preozko; opozarja namreč na »subjektivni moment ustvarjanja, kar v ljudski poeziji ni ne bistveni ne odločilni kriterij, razen tega je bila partizanska pesem v glavnem literarna stvar in je le majhen del tako bogatega pesniškega gradiva imel ali dobil melodijo ter zaživel z njo med ljudstvom«. Poudarja, da je treba razlikovati med ljudskimi prviniami v naši partizanski pesmi (kot že zgodovinski kategoriji) in med njenimi odsevi v naši ljudski pesmi, o kateri pa je sodba še preuranjena. Njeni obrisi bodo jasnejši šele s časom in s prinašanjem novih zapisov z vsega slovenskega ozemlja.¹⁸

Jože Pogačnik ponavlja spoznanja o veliki vlogi slovstva med NOB. SNOP deli v partizansko ljudsko pesem, ki je imela vlogo čustvenega organizatorja in povezovalca slovenskega narodnega odpora, in v liriko, ki bi ji lahko »rekli umetna poezija v razliko od ljudske, ima iste karakterne črte kot partizanska ljudska pesem, le da je umetniško, vsebinsko in oblikovno mnogo bolj dognana«. ¹⁹

Leta 1959 je izšla *Naša partizanska pesem*. Zbirko z notami je uredil *Radovan Gobec*, ki v uvodu pravi, »da je hotel uredniški odbor s pesmarico zajeti vse pesmi, ki so nastale v času narodnoosvobodilnega boja ne glede na izvor in poreklo. Izkopali smo nekatere pesmi, ki še niso bile objavljene, sprejeli pa smo v pesmarico tudi narodne pesmi, ki so jih neznani avtorji še v času borbe prenesli v partizansko okolje«. Zbirka vendar v mnogočem ponavlja *Hrovatinovo* iz leta 1953. Pri drugi zbirki ta sodeluje z uvodnim esejem in opombami.²⁰

Radoslav Hrovatin se je največ ukvarjal s teoretičnim preučevanjem SNOP, toda kot muzikolog in etnolog. V prispevku *Slovenska partizanska pesem kot predmet znanosti* pravi, da je »partizanske pesmi mogoče znanstveno proučevati z različnimi metodami in iz raznovrstnih aspektov«. Zmotno se mu zdi

¹⁷ Viktor Smolej, *Naše slovstvo v dobi narodnoosvobodilne vojne*, Pogovori o jeziku in slovstvu, Maribor, 1955, str. 27—53, cit. str. 29, 30.

¹⁸ Boris Merhar, *O ljudskem pesništvu — Partizanska pesem*, ZSS I, SM, Lj. 1956, str. 112—113, cit. str. 112.

¹⁹ Jože Pogačnik, *Književnost na straži*, Tribuna, št. 7, 10. 4. 1957, str. 4, št. 8, 24. 4. 1957, str. 4—5, št. 9, 8. 5. 1957, str. 4; cit. št. 8, str. 5.

²⁰ *Naša partizanska pesem*, Uredil R. Gobec, Borec, 1959, cit. str. 6.

mnenje nekaterih glasbenih strokovnjakov, ki partizanski pesmi pripisujejo predvsem njeno socialno funkcijo in se celo sami avtorji nekako opravičujejo, kot da so te pesmi estetsko manjvredne zaradi svoje enostavnosti in preprostosti. Kot etnolog dostavlja, da njegova znanost ne upošteva le historičnih dokumentov, ampak tudi živo gradivo in zato poziva, da je treba zbrati zanimivo in pomembno gradivo in študirati dokumente za ugotovitev izvora in razvoja te svojevrstne izraznosti, kar vse bo omogočilo, »da se bomo lahko poglabili v njene strukturne značilnosti in psihične osnove«.²¹

Ko skuša določiti odnos etnologije do partizanske pesmi, jo opredeljuje kot delavsko ljudsko pesem. Da lahko »te nove ljudske pesmi označi po najnaprednejšem delovnem sloju naše zgodovinske epohe«, mu je v oporo zgodovinsko-sociološko izhodišče. Z enakega stališča poudarja, da »za partizanske pesmi ni bistvenega pomena niti anonimnost niti ni pravilno med njimi iskati nepremostljive razlike med individualno in kolektivno ustvarjalnostjo, to je med umetno in ljudsko tvornostjo... ker so v narodnoosvobodilnem boju sodelovali napredni ljudje iz vseh slojev naših narodov...«²²

V uvodnih besedah priročnika za poučevanje književnosti v NOB v šoli Vera Jagrova govori, da je umetna in ljudska tvornost najgloblji in najneposrednejši izraz naše vstaje. Ustvarjalce družijo skupna snov, razlikujejo pa se po svojem umetniškem poreklu, po oblikovni izkušnji in izrazni moči, zato je historična in estetska vrednost njihovih del zelo različna. »Prav zaradi tako različnih umetniških kvalitete vseh teh ustvarjalcev bi bil pri ocenjevanju njihovih del krivičen enoten kriterij«. Glede na okoliščine nastanka deli književnost v »partizansko«, ki je nastajala v razmerah partizanskega bojevanja, in v »literarno zapuščino iz pregnanstva, ječ in taborišč«. Njena novost je, da misli na primerjavo te medvojnne lirike s tisto, ki je nastajala med I. svetovno vojno. Delu literarno anonimnih avtorjev posveča posebno poglavje in v njem komentira pesmi iz zbirke *Pesmi naših borcev*.²³

Ocenjevalec Viktor Smolej ima k delu veliko pripomb,²⁴ prav tako na antologijo del pisateljev, padlih v NOB, *Iz krvi rdeče*, ki jo je uredil Tone Pavček.²⁵ Čeprav zamišljeno kot spominsko počastitev, jo šteje za zamujeno priložnost, »da bi se vsaj v izboru seznanili tudi z leposlovno manj pomembnim, a vendar zanimivim delom plejade pesnikov, pisateljev in publicistov«.²⁶

Leta 1961 je izšel v uredništvu Mitja Mejaka izbor pesmi iz osvobodilnega boja z naslovom *Lirika upora*, ki v sedmih tematskih krogih upošteva pesmi bolj ali manj literarno priznanih avtorjev.²⁷

²¹ R. Hrovatin, Slovenska partizanska pesem kot predmet znanosti, Rad kongresa folklorista Jugoslavije, VI, Bled, 1959, str. 255—259, cit. str. 255, 257.

²² R. Hrovatin, Partizanska pesem in znanost o ljudski kulturi, Slovenski etnograf, XIV, str. 7—13, 1961, cit. str. 10.

²³ Vera Jager, Umetnost med NOB s posebnim pogledom na književnost, Izdal Zavod za prosv. pedagoško službo OLO Ljubljana, 1961, cit. str. 3—4.

²⁴ Prim.: V. Smolej, Nekaj novih knjig o slovstvu med NOB, JiS 1961/62, št. 5, str. 147—153.

²⁵ *Iz krvi rdeče*, antologija del slovenskih pisateljev, padlih v NOB; Uredil Tone Pavček, Borec, Lj. 1961.

²⁶ V. Smolej, Nekaj novih knjig o slovstvu NOB, II, JiS 1961/62, št. 6, str. 181.

²⁷ *Lirika upora*, Izbor pesmi iz osvobodilnega boja; Uredil Mitja Mejak, CZ, Lj. 1961. — Miniaturna izdaja!

Predvsem za preučevanje péte medvojne pesmi je koristna knjiga *Pesmi borb in zmag*, ki jo je uredil *Bogomil Gerlanc*.²⁸ V nji je precej spominskega gradiva, stvarnih podatkov in bibliografija pesmi in glasbenega življenja o narodnoosvobodilnem boju za razdobje 1941—1965.

Anton Slodnjak v svojem Slovenskem slovstvu obravnava SNOP brez omembe množičnega pesniškega ustvarjanja.²⁹

Boris Paternu je prvi izčistično določil tri glavne značilnosti SNOP, obravnavajoč sicer samo »kvalificirano pesništvo« vojnih (in prvih povojnih let), toda z malo širine ostancjo veljavne tudi pri obravnavanju SNOP sploh. Te značilnosti so naslednje:

1. Skrajna ogroženost in odpor zoper njo sta povzročila, da so se ob isti zgodovinski témi upora, trpljenja in upanja srečali pesniki vseh generacij in vseh predvojnih literarnih smeri.

2. Druga bistvena lastnost vojne... lirike je bil t.im. perspektivizem. Tudi najbolj mračne in grozljive situacije imajo... v teh pesmih svoj svetli ton izhoda.

3. Tretja lastnost te poezije je v njenem preprostem, na vse strani odprtem in jasnem izrazu. Komunikativna vez med poezijo in najširšim krogom je trdna.³⁰

Radoslav Hrovatin je izostril svoje pojmovanje partizanske pesmi in odnos etnologije do nje v svojem tretjem prispevku na to témo. Čeprav še vedno naglašá povezanost partizanske in delavske pesmi, jo dopolnjuje z zahtevo, da je »za znanstveno raziskovanje treba pojem partizanske pesmi točno opredeliti in strokovno omejiti ustrezno gradivo«. Iz primerjanja naslovov posameznih zbirk medvojnih pétih pesmi izvaja, da so oznako partizanska pesem uporabljali le, kadar je bila poleg besedila tudi melodija. Za primer našteva naslove raznih pesmaric. Nasprotno je Mile Klopčič zbirko, v kateri so bili le teksti, poimenoval *Pesmi naših borcev*. Izraža zahtevo po čim bolj jasni opredelitvi in strokovni omejitvi gradiva, ki naj bi bilo z oznako »partizanska pesem« predmet znanosti o ljudski kulturi. (Ker skuša predmet razmejiti tudi do literarne vede, se bomo pri tem pomudili nekoliko natančneje.) Za dosego tega našteje deset vidikov, ki jih je treba upoštevati. V točkah, ki zadevajo tekst in melodijo, pravi naslednje:

1. Po vsebini teksta so partizanske pesmi take stvaritve, ki so več ali manj povezane s tematiko NOB. Povezanost s to tematiko more biti ali zelo tesna ali pa tudi samo bežna. Bistveno je, da so ustrezne pesmi peli v najbolj raznovrstnih okoliščinah... ki so bile značilne za aktivne in pasivne udeležence NOB.

2. Po obliki teksta so te stvaritve predvsem kitične pesnitve, pri katerih se več ali manj kitice izvaja navadno na isto melodijo. V kitici je važna tudi oblika posamezne vrstice; ta se odlikuje po tem, da je vsebinsko in oblikovno za-

²⁸ *Pesem borb in zmag*; Izdano ob 20-letnici Partizanskega invalidskega pevskega zbora; Uredil Bogomil Gerlanc, Borec, Lj. 1964.

²⁹ Anton Slodnjak, Slovensko slovstvo, Slovstvo za narodnoosvobodilne borbe in v prvi fazi obnove in socialistične graditve, MK, Lj., 1968, str. 463—465.

³⁰ Boris Paternu, Sodobna slovenska lirika, Naši razgledi, št. 15, str. 306, 7. 8. 1965. Prim. tudi: B. Paternu, H. Glušič-Krisper, M. Kmecl, Slovenska književnost 1945—1965, 1. knj., SM, Lj. 1967, str. 9.

ključena enota. To pomeni, da se posamezna vrstica dosledno izogiblje prestopu (enjambement).

3. Tekst pesmi je praviloma povezan z melodijo. Torej gre za pesmi v ljudskem pomenu besede, pri katerih sestavljata pesnitev in melodija neločljivo združeno celoto...

V nadaljnjih točkah jih opredeljuje še po glasbeni obliki (4), glasbenem izvajanju (5), v odnosu do gibanja-kinetike (6), po geografskem (7), etničnem (8), zgodovinskem (9) in genetičnem izvoru (10).

Če vse te vidike združimo, bi bila splošna definicija partizanske pesmi po njem naslednja: partizanska pesem je pesem v ljudskem pomenu besede, ki pri izvajanju dopušča tako vnaprej določeno kot sproti improvizirano tradicionalno izvajanje (tudi z gibalnimi elementi, npr. korakanje), geografsko in etnično ne izvira samo iz naše ožje domovine, ampak tudi iz sosednjih območij Jugoslavije in tujine, po času nastanka zajema puntarske pesmi in gre vse do tistih, ki so nastale v boju za nacionalno osvoboditev izpod fašizma, genetično pa izhaja iz tradicije umetne individualistične in kolektivistične ljudske ustvarjalnosti.

Avtor zaključuje: »Pesnitve NOB, ki so namenjene recitaciji, zlasti pa branju in nimajo vseh navedenih značilnosti, sodijo v raziskovanje slovstvene vede... Umetne pesnitve (in skladbe) iz NOB predstavljajo historično celoto, ki je bila zaključena z zmago nad fašizmom. Zato jih je treba obravnavati kot dokumente, ki imajo določeno dokončno obliko, kot so ji jo dali njihovi ustvarjalci. Za raziskovanje takih dokumentov so najprimernejše metode slovstvene (in glasbene) vede. Partizanske pesmi pa se nenehno presnavljajo v neprestanem preoblikovanju, zato spadajo po njegovem v raziskovalno področje znanosti o ljudski kulturi.³¹

Leta 1968 je izšla zbirčica *Partizanske pesmi*, ki jo je uredil Josip Ribičič. Namenjena je otrokom in simpatična zato, ker v njej avtorji sami pripovedujejo o motivacijah in okoliščinah nastanka svojih pesmi.³²

Naslednje leto je izšla antologija slovenske poezije odpora *Na partizanski straži*, ki jo je uredil Cvetko Zagorski. Kljub temu da je namenjena učencem, si je urednik zastavil z njo večje naloge kot le ponoviti standardna imena SNOP. Zbirki na rob pristavlja, da se mu nov izbor ni zdel potreben, »če naj bi ostala zamisel ista kot pri prejšnjih«. Zavzema se za njegovo razširitev tako tematsko kot imensko: »Treba bi bilo opustiti nazorske, politične, akademske in druge ožine ter prikazati vso raznolikost te poezije v snovi in izrazu. Vključiti bi bilo treba poezijo, ki smo ji pravili doslej ljudska, je pa kvečjemu ponarodela.« Oženje tematike NOB zgolj na bojevniške pesmi se mu zdi krivično glede na trpljenje, boj in žrtve na vseh drugih bojiščih narodnega odpora. Čeprav ni za obravnavanje SNOP kot izoliranega pojava od književnosti pred NOB in po njem, se mu zdi, »da je treba gledati na socialno poezijo in poezijo NOB kot na dve posebni poglavji«, ker je njuno zaporedje predvsem le časovno. »Zaradi imperialistične grožnje pred drugo svetovno vojno sta začeli socialno misel in poezijo spodrivati misel in poezija, ki sta izražali

³¹ R. Hrovatin, *Partizanska pesem — predmet znanosti o ljudski kulturi*, Slovenski etnograf, XVIII—XIX, 1965—1966, str. 73—79, cit. str. 76, 77, 78.

³² *Partizanske pesmi*, Zbral in uredil Josip Ribičič, Kurirčkova knjižnica, Ljubljana, 1968.

strah in zaskrbljenost zaradi narodne, evropske in tudi svetovne usode«. Ustrezno navedenim pripombam prinaša njegov izbor precej novih imen v primerjavi s prejšnjimi, tematika je razširjena tudi na predvojno in povojno poezijo, vendar ne na socialno, ampak z motivi morečega vzdušja Dvanajste ure (Igo Gruden) in spominov na preživetje NOB.³³

Prvo zbirko pesmi literarno anonimnih avtorjev je izbral in uredil Črtomir Šinkovec z naslovom *Partizanska ljudska pesem*. Za znanstveno uporabo pridejo v poštev predvsem pripombe, sicer je zbirka, estetsko obdelana, namenjena popularizaciji literarno anonimnega narodnoosvobodilnega pesništva. Urednik pojav množičnega pesniškega ustvarjanja med NOB imenuje »ljudsko pesništvo«, a opozarja, da se »zaradi izrednih razmer njegovega samorastniškega nastajanja razločuje od klasičnega pojma in poglobitve značilnosti ljudske pesmi«. Na njegovo takšno poimenovanje odločilno vplivata socialni izvor in izobrazba nosilcev, avtorjev partizanskih ljudskih pesmi.³⁴

Ne kaže prezreti ponovne izdaje petih pesmi iz časa NOB. Zbirko z naslovom *Zborovske pesmi* je uredil Rado Simoniti po podobnih načelih, kot sta bili prejšnji dve (Hrovatinova in Gobčeva).³⁵

Dokaj intenzivno se s književnostjo med NOB ukvarja *Emil Cesar*. Mnenja je, da organizacija in razvoj literarnega dela v samem NOB narekujejo de litev tega ustvarjanja na troje krajših obdobj. Ko govori o prvem, pravi o poeziji naslednje: »Ne le do konca 1941. leta, temveč še vso prvo polovico 1942. leta je kot edini masovni oblikovalec v umetniški besedi opravila prav poezija izredno pomembno delo in najgloblje prodrla v zavest demoraliziranega slovenskega človeka. S svojimi karakternimi lastnostmi je pomagala vplivati in ponovno izoblikovati njegovo nacionalno in družbeno zavest. Seveda pa bi bilo vse to tehnično neizvedljivo, če ne bi bili v tem času že organizirani nekateri pomembnejši organizacijski in komunikativni sektorji v okviru OF. Hkrati pa so v tem obdobju začeli uresničevati, kolikor so dopuščale kaotične razmere, zahtevo po neposredni družbeni vlogi književnosti.«

Pri analizi književnosti, v glavnem pesmi, upošteva sociološko metodo. Odkriva nove avtorje in navaja doslej neznane podatke, npr. o prvi pesmi, porojeni iz slovenske vojne stvarnosti (Manko Golar, Vojna), o prvi pesmi, ki je v obdobju okupacije pisana za mladino (Miha Klinar, Breda), o pesniku (Črtomir Šinkovec), ki je eden prvih med zamejskimi Slovenci (Upoštevaj staro jugosl.—it. mejo! — op. MS), ki so v vezani besedi pritegnili naporom ljudstva v matični domovini in njegovem boju.³⁶

V prispevkih o drugem obdobju književnosti med NOB, opozarja, da so na nastanek bojnih pesmi slovenskega partizanstva vplivale mimo lastnega poznavanja potreb tudi besede Edvarda Kardelja, ki je vzpodbujal k pisanju izvernih bojnih pesmi. Znano je, da se je dotedanji pesniško bojni repertoar

³³ Na partizanski straži, Antologija slovenske poezije odpora; Izbral in uredil Cvetko Zagorski, MK, 1969, cit. str. 148.

³⁴ *Partizanska ljudska pesem*, I; Izbral in uredil Črtomir Šinkovec, Zavod »Borec« v Ljubljani, 1970, cit. str. 8.

³⁵ *Zborovske pesmi*; Uredil Rado Simoniti, *Partizanska knjiga*, Lj. 1970.

³⁶ *Emil Cesar*, Slovenska književnost v prvem letu NOB, *Borec*, 1971, št. 5, str. 368—378.

Emil Cesar, *Partizanska književnost v prvem letu NOB*, *Borec*, 1971, št. 6/7, str. 487—488, št. 8/9, str. 557—563, cit. str. 563.

oslanjal predvsem na prevode ruskih in mednarodnih revolucionarnih besedil. Pesništvo tega obdobja označuje z naslednjim: »Pesniška izpoved v letu 1943 kaže nekatere subjektivne črte, ki zaživijo zlasti v zadnjem obdobju književnosti v NOB, predvsem v 1944. in 1945. letu. Izpoved sledi lastnemu ustvarjalnemu hotenju, s čimer razkriva nikdar zatrte težnje po gojitvi naravnih intelektualnih in umetniških sposobnosti posameznikov, zlasti ker je bil tudi tak način izražanja v nenavadnem času potreben. Taka intimna izpoved se razkriva skozi kolektivno bojno poslanstvo, skozi svojska doživljanja, pomaknjena v bolj osebni in pokrajinsko obarvani okvir... Rezultati so za vojni čas, ko ni bilo mogoče načrtno gojiti izpovedi, izredno veliki... Kljub temu da književnik namerno ne zamuja estetskih vrednot, je v resnici marsikdaj daleč od tega. Čas ni dovoljeval poglobljanja v delo, ampak takojšnjo reakcijo...«³⁷

Največ se je slovstvu in kulturnemu življenju med NOB posvečal Viktor Smolej. Poleg že omenjenega je o literarno anonimnih pesnikih pisal v Borecu,³⁸ Goriškem zborniku,³⁹ Slavistični reviji⁴⁰ in drugod. Dotlej objavljene prispevke s tega področja je povzel in dopolnil v sedmi knjigi Zgodovine slovenskega slovstva z naslovom *Slovstvo v letih vojne 1941—1945*, (1971).

Razdelek o SNOP je naslovil Poezija in v njem najprej podaja skupne značilnosti medvojne lirike. Ko opozori na vzroke za njeno mnogovrstnost, nadaljuje: »Vendar diha iz nje neka ubranost, neka celovitost, saj je rasla iz istega dogajanja, iz istega doživljanja človeške in narodne ogroženosti ter iz istega občutja in osebne in nacionalne prepričanosti. Zelo močen je bil tudi medsebojni vpliv, saj sta pesnike družila neposredno skupno življenje in najtesnejše občevanje... V vse prej kot lirskem času je nastajala izpovedno enotna in oblikovno pisana lirika. V njej so se prepletale slogovne in oblikovne prvine (vseh naših predvojnih literarnih smeri), naša ljudska pesem in zgledi iz tujih slovstev (Bezruč, Majakovski).« Te raznorodne prvine hoče poimenovati z realizmom novega kova, ki ga povezuje s tistim v tridesetih letih in tistim v prvem povojnem obdobju. Ustavlja se še pri njenih nalogah, poslanstvu v tem izrednem času, njeni družbeni vezanosti, najpogostnejši tematiki, pesniškem izrazu in obliki (Pojav soneta razlaga s težnjo po zanikanju improvizacije). Na koncu spomni še na epske prvine v njej.

Pri navajanju teh značilnosti misli na razvito (elitno) pesništvo pesnikov, »ki so pisali vojne pesmi kot svojo umetniško izpoved«. Posamezno jih obravnava v dveh poglavjih glede na okoliščine nastajanja njihovih pesmi. Loči pesnike partizane in tiste, ki so pisali v »zaledju« (Zupančič), v taboriščih in izgnanstvu. Boru in Kajuhu, kot najizrazitejšima med vsemi, določa posebni poglavji.

³⁷ Emil Cesar, Slovenska partizanska književnost do sept. 1945, Borec, 1972, št. 2, str. 99—110, cit. str. 108; št. 3, str. 177—184; št. 4, str. 247—255; št. 5, str. 297—304; št. 6/7, str. 379—390; št. 8/9, str. 489—494, cit. str. 493—494.

³⁸ V. Smolej, Komandant Blaž, Borec, št. 11, 1953, str. 334.

V. Smolej, Pesem svetlega in vročega jedra... Borec, št. 7, 1957, 276—279.

³⁹ V. Smolej, Pesmi borcev XXXI. divizije, Goriški zbornik, Nova Gorica, V sept. 1957, str. 107—113.

⁴⁰ V. Smolej, Nekaj predlog za slovenske partizanske pesmi, Slavistična revija, časopis za lit. zgodovino in jezik, Lj. 1963, št. 1—4, str. 199—206.

Literarno anonimno pesništvo skuša notranje razčleniti v poglavjih o pesnikih samorastnikih, pesnicah samorastnicah, ljudski pesmi in prepevani pesmi.

Pesnike samorastnike ima bolj za priče visoke obče kulture najširših plasti slovenskega ljudstva kakor za zglede izredne pesniške nadarjenosti in moči. Zdi se, da hoče z njimi potegniti nit od visokega, razvitega pesništva k ljudski pesmi. Pri tej po nastanku loči tri tipe:

1. Pesmi, ki so nastajale med NOB in vsebujejo ljudske prvine, tj. njihov izraz, oblika in duhovna razsežnost so izpoved in izraz najširših ljudski plasti. Pesmi tega tipa moramo ločiti od drugega tipa.

2. Sem spadajo ljudske pesmi v klasičnem pomenu te besede. To so pesmi, ki so v ljudstvu živele in jih je ljudstvo v letih vojne prenašalo in prisvajalo po svojem okusu, ustvarjalnem gonu in oblikovnem spoznanju.

3. Pesmi, katerih avtor je bila skupina ljudi, kolektiv. Taki primeri so redki, vendar so prav za partizanske razmere razumljivi zaradi močnega skupnostnega življenja.

Poglavje o prepevani pesmi se delno pokriva z drugo točko v zgoraj naštetih tipih, čeprav naslov sam upošteva načelo izvajanja.⁴¹

Pri takem razčlenjevanju SNOP torej upošteva umetniško, izobrazbeno in socialno raven nosilcev, način obstajanja, okoliščine nastajanja in načelo izvajanja pesmi.

Franc Zadravec je v šesti knjigi *Zgodovine slovenskega slovstva*, ki je izšla pri založbi Obzorja v Mariboru, narodnoosvobodilno slovstvo vključil »v slovstvene razvojne loke v tridesetih in štiridesetih letih«, ker letnicama 1941—1945 ne priznava periodizacijsko razmejitvene moči. Umetniško vrednost partizanske pesmi (v razvitem pesništvu) vidi še najbolj v tem, »da je ohranila tudi tradicijo stabilnega verza, da torej ni v celoti izpeta v burnih ritmih.«⁴²

Boris Paternu je sodeloval na seminarju o literaturi in kulturi slovenskega narodnoosvobodilnega boja⁴³ z referatom O namenu, metodi in pomenu zbiranja (S)NOP, ki ga je razširil v razpravo z naslovom *Poglavje iz slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva*.⁴⁴ V njem najprej razlaga upravičenost pojma SNOP, čeprav je vzet iz družbeno-politične in ne slovstvene ali slogovne terminologije. Nato označuje razvita območja slovenske medvojnne poezije. V njej opaža svojevrstni proces »folklorizacije«, potrebo po močnejši povezanosti pesmi z ljudmi, po njeni komunikaciji v širino in pojave spontanega notranjega in zunanega poenotenja v vseh njenih plasteh: v tematiki, žanrskih pojavih in izrazu. Pojmu folklorizacija bo treba dati »ustrezno vsebino in ga ne omejevati zgolj na tiste pojave, ki pomenijo (ne)zavedno posnemanje starodavnega ljudskega pesništva«.

⁴¹ Viktor Smolej, *Slovstvo v letih vojne 1941—1945*, ZSS, VII, SM, Lj., 1971 — *Poezija*, str. 111—227, cit. str. 112, 111.

⁴² Franc Zadravec, *Slovstvo v času NOB kot periodizacijsko vprašanje*, *Jezik in slovstvo*, 1971/72, št. 5, str. 135—138, cit. str. 135.

O periodizac. vprašanju glej še: Matjaž Kmecl, *Razvojne tendence v naj-novejši slovenski književnosti*, *Jezik in slovstvo* 1961/62, št. 1, str. 18.

⁴³ Seminar je organizirala Slovenska matica 14. jan. 1972.

⁴⁴ Čeprav je razprava izšla v Slavistični reviji (glej op. 1!), naj bo zaradi celotnosti pregleda dovoljeno tudi tu ugotoviti bistveno problematiko.

Glavno pozornost posveča literarno anonimnemu pesništvu, ki je kdaj zaradi svoje neposrednosti razvilo posebne, mestoma manj programske in celo bolj odprte semantične razsežnosti kot višja in bolj kultivirana peziija. V zvezi z njim postavlja konkretne naloge: treba bo zbrati čim bolj celotno gradivo, v poštev pridejo samo avtentična besedila, ki jih bo treba razvrstiti in ovrednotiti po zahtevnejših literarnozgodovinskih in trdnejših teoretskih merilih.

Ob gradivu, ki je že zbrano v okviru teh nalog, se sprašuje, kje so vzroki za tako množično pesnjenje in ugotavlja, da so na to vplivali razburljivo in usodno vojno dogajanje, zavest osebne in skupne narodne ogroženosti in slovstvena tradicija pri preprostih ljudeh.

Ko pregleduje tematiko, najde poleg znanih in splošnih položajev človeških usod takratnega dogajanja tudi izjemne, o čemer pravi: »V literarno anonimnem pesništvu prav zaradi njegove večje neposrednosti ali naivnosti lahko najdemo presenetljivo enkratne, docela individualne in zapletene doživljajske lege...« Nekatere takih primerov tudi interpretira.

Postavlja tudi naloge za tipologizacijo gradiva, razčlenitev miselnih sestavin v osrednji skupni misli osvoboditve in revolucije in opozarja na problem oblike in izraza, kjer se na podlagi doslej zbranega gradiva kažejo tri glavne značilnosti: metrično členjenje besedila, rimanje in kitičnost.

Poleg mnogih vprašanj se mu zdi osrednje: »...kako raziskati, označiti in nazadnje tudi ovrednotiti svojevrstno razmerje med silovito semantično močjo življenjskega gradiva samega, ki obstaja v teh besedilih, in skromno literarno kulturo izraza, ki je soustvarjajoči prevodnik tega gradiva.« Končno opozarja tudi na možnost primerjalno tipoloških raziskav v jugoslovansko, splošno evropsko in svetovno smer.⁴⁵

S postavljenimi nalogami in problemi ima prispevek lahko ključni pomen za nadaljnje delo pri obravnavani temi.

Delno se dotika vprašanj tovrstnega pesništva tudi *Jože Javoršek* v svoji pesniški zbirki *Usoda poezije 1939—1949*. V dodanem komentarju govori o pesnikih, ki so se zadrževali v IO OF ali v njegovi bližini, slovensko medvojno poezijo primerja s pesništvom odpora v Franciji in med drugim pravi: »O usodi slovenske poezije v letih 1941—1945 ni veliko napisanega, vsekakor ne toliko, kakor bi to obdobje zaslužilo. (Če bi Kitajci imeli iz časov svoje revolucije toliko pesmi, bi največji kitajski pesnik, ki je revolucijo tudi vodil poskrbel, da bi ves svet govoril o njihovem literarnem čudežu...).« Ko govori o njeni množičnosti, poudarja, da je partizanska poezija predvsem ljudska poezija, da bi celotno slovensko partizansko pesem lahko krstili za revolucionarno romantiko in čeprav je njeno komunikativnost narekovala revolucija, so težki osebni dogodki pokazali, da je tudi osebno izpovedovanje lahko izraz vsesplošnega revolucionarnega sporočila.

Omembe vredno je njegovo mnenje, da so se partizanski pesniki morali nujno oklepati urejenih ritmov, ki so nosilci spomina, in da je toliko sonetov nastalo zato, ker so to znane posode poezije, v katere bi lahko spravili pesem tudi v temi.

⁴⁵ Glej op. 1! Cit. str. 163, 161, 178.

Pripoveduje tudi o konfliktnih v poeziji 1941—1945: »Marsikateri ljudski pesnik ki je pisal o svoji samoti, žalosti, tegobi, strahu pred smrtjo in o svoji zapuščenosti ljubici, je bil poklican pred zbor revolucionarjev, ki so mu povedali, da zdaj ni čas za tako tarnanje.« Konflikt je nevidno delil partizanske pesnike na dve nevidni skupini. Opisal ga je v svoji pesmi Najnovejša pisarija iz leta 1944. Dalje navaja: »Lirika je morala postati plakat... in če bi ne bila akcijska, bi bila nesmiselna, neučinkovita, nezgodovinska... Zanimivo je namreč da se cele vrste pesniških materialov (strah, obup, osamljenost), ki so bili doslej »stebri« sleherne poezije, sploh ni »smelo« uporabljati.«⁴⁶

Navedeno poročilo kaže v glavnem dvoje razmerij do anonimnega SNOP:

1. *Razpoložensko-spominsko*, ki se pojavlja predvsem v publicistiki prvih povojnih let (Bohanec, Brest, Kalan, Kosmač, Pahor, Pogačnik). Čustveno obnavlja neposredno spremljanje nastajanja in sprejemanje tega pesniškega gradiva in brez pomišljanja pozdravlja njegove nosilce, izraža pa pridržke, ko gre za gradivo samo. O njem daje splošne sodbe, neposredne analize se ne loti.

2. *Strokovno*, ki je notranje precej razvejano. Z literarno-zgodovinskega stališča se začne s kratkimi omembami (Bošnikova, Janež) in se razširi v obravnavanje z različnimi metodološkimi pristopi (Cesar, Smolej, Paternu). Vzporedno s tem teče spremljanje tega pojava z etnološkega in glasbenega stališča (Hrovatin) in je obravnavan kot problem tudi v folkloristiki (Merhar, Matičetov).

Oba ta dva tipa razmerij do naše snovi delno zajemajo in delno dopolnjujejo razne zbirke: dosti srečno usodo imajo péte pesmi, ki so izšle v treh bolj ali manj nespremenjenih izdajah (Hrovatin, Gobec, Simoniti); del gradiva bi po Hrovatinovi opredelitvi spadal v raziskovalno področje etnologije: misli na pesmi v ljudskem pomenu besede, katerih glavna značilnost je prenosnost in zato spremenljivost; tista besedila, ki so obdržala obliko, kot so jim jo dali njihovi ustvarjalci, pa prepušča literarni vedi (vprašanje stilne pripadnosti avtorja in umetniške moči besedil je zanj indiferentno). Táko gradivo je po Klopčičevi zbirki dolgo čakalo na svoje samostojno pričevanje. Prvič se pojavi v družbi z besedili pétih pesmi leta 1968 (Ribičič), nato kot člen v zbirki s področja razvitega pesništva (Zagorski), nazadnje pa doživi tudi svojo prvo samostojno zbirko po vojni (Sinkovec).

Pri opredelitvi množične anonimne pesniške ustvarjalnosti med NOB se kaže precejšnja zadrega in zasilnost. Večina piscev pušča ob strani pesniško dejavnost zunaj partizanstva in z njim aktivno povezanega zaledja in govori na splošno o *partizanski pesmi*, upoštevajoč okoliščine njenega nastajanja (Jarc, Župančič, Kosmač, Bohanec, Pahor, Gobec, Ribičič). Drugi hočejo poleg tega opozoriti, da ločijo partizanske pesmi literarno priznanih in literarno anonimnih avtorjev. Za označevanje ustvarjalnosti druge skupine osnovni termin zožujejo s pristavkom: ljudski — *ljudska partizanska pesem* (Pogačnik, Sinkovec, Smolej, ki znotraj te podvrste loči tri tipe), da bi tako opozorili na socialni izvor in izobrazbeno raven njenih nosilcev. Nekateri skušajo to pesniško udejstvovanje navezati na ljudsko ustvarjalnost, zato jo imenujejo *ljudska tvornost* (Kalan,

⁴⁶ Jože Javoršek, *Usoda poezije 1959—1949*, Partizanska knjiga, Lj. 1970, cit. str. 56, 68, 74.

Jager) ali dopolnjujejo pojem ljudska pesem in navajajo — *nove oblike ljudskega pesništva* (Janež), *sodobna ljudska pesem* (Matičeto). Na poenostavljenost takega poimenovanja je prvi kritično opozoril Boris Merhar. Poudaril je, da je treba ločiti med ljudskimi prvinami v partizanski pesmi in med odsevi partizanske pesmi v naši ljudski pesmi. R. Hrovatin je po več poskusih pristal pri opredelitvi *pesemska ustvarjalnost NOB*.⁴⁷

Njegova razmejitev gradiva glede na področje raziskovanja oz. delitev dela je možna, medtem ko je navezovanje termina partizanska pesem le na del pétih pesmi vprašljivo. Prav tako problematično je navezovanje anonimnega pesniškega ustvarjanja med NOB na ljudsko pesem, ker je ta termin zelo nedoločen in ohlapen.⁴⁸

Oznaka *slovensko narodnoosvobodilno pesništvo* zajema čas in okoliščine v najširšem pomenu besede, v katerem je to pesništvo nastajalo, to dvoje pa je tudi bistveno vplivalo na njegovo podobo ne glede na položaj nosilcev, zato je za označitev pojava verjetno najustreznejša, potrebne pa bodo notranje razčlenitve.

*

Zanimivo in koristno bi bilo vedeti, kako obravnavajo množično odporniško pesništvo drugod, zunaj naše republike in tudi zunaj naših meja. Pričujoče poročilo prinaša o tem naslednje:

V Jugoslaviji — Leta 1959 je bila na blejskem kongresu folkloristov Jugoslavije ena od tém posvečena odmevu NOB v folklori narodov Jugoslavije. Avtorji iz vse države so sodelovali s preglednimi ali bolj specializiranimi referati.⁴⁹

Sodelavci iz Srbije so že takrat lahko poročali, da imajo zbranih okrog dvajset tisoč pesmi iz časa NOB.⁵⁰ V prispevku Vloga pesmi v narodnoosvobodilni borbi avtor ugotavlja, da pesem ni imela le politično-propagandne vloge, ampak tudi umetniško zabavno, kar je bilo v težkih razmerah vojnega življenja zelo važno, in da se z odmikanjem od časa, v katerem je nastajala, pozablja njena angažiranost in postaja opaznejši in zanimivejši njen dokumentarni in umetniški značaj.⁵¹ Referat o nekaterih problemih v preučevanju folklorne iz NOB med drugim opozarja, da imajo nekatere pesmi resnično vrednost in kreativno moč, da pa so izgubljene med množico nepomembnih stilov. Zavzema se za prečiščen izbor izvirnih besedil.⁵² Eden od referatov je bil posvečen tudi stilno-izraznim značilnostim ljudskih pesmi iz

⁴⁷ Glej op. 31, str. 73!

⁴⁸ Po novi definiciji ljudske pesmi spada med prave ljudske pesmi tisti del partizanskih pesmi, ki so nastale spontano ali pa so se tako prenašale in razširjale. Slovenske ljudske pesmi, 1. knj. Pripovedne pesmi, Uredili: Z. Kumer, M. Matičeto, B. Merhar, V. Vodušek, SM, Lj. 1970, str. XII—XIV.

⁴⁹ Vsi referati so objavljeni v zborniku: Rad kongresa folklorista Jugoslavije, VI, Bled, 1959, Uredila Zmaga Kumer, Lj. 1960.

⁵⁰ N. d., D. Antonijević (Bgd.), Narodnoosvobodilna pesma protiv nečoveštva, str. 169—172.

⁵¹ Z. Mladenović (Bgd.), Uloga pesme u narodnoosvobodilnoj borbi, n. d., str. 161—165.

⁵² M. Bošković-Stulli (Zgb.) Neki problemi u proučavanju folklorne iz narodnoosvobodilne borbe, n. d. str. 251—253.

časa NOB. Avtor v njem na začetku poudarja, da ni dovolj nanizati le socio-loške, ideološke in psihološke podatke, ti so osnova za uspešno in konstruktivno delo. Toda dejstvo je, da se kompleksni oblikovni proces samo začenja na teh dejstvih, a nadaljuje se s svojo relativno avtonomno zakonitostjo. Pesniško besedo neke dobe je mogoče približno razložiti s pomočjo stilno-izrazne analize in njenih metod. Katere so te metode in kako delati po njih, je vedno odprto vprašanje. Značilnosti ljudskega pesništva iz časa ljudske revolucije ugotavlja po naslednjih elementih: 1. *idejna usmerjenost* (Idejna jasnost, neomajnost... so prvobitne predpostavke, ki določajo še pred oblikovanjem obseg in globino izraza.), 2. *tematika* (Poezija (NOB je morala imeti določen in zožen tematski krog, ki je poudarjal njeno osnovno idejo.), 3. *posebna izbira likov* (Najpogosteje opevana osebnost je Josip Broz-Tito.), 4. *končevanje in sklepne poante* (Čeprav vsaka pesem zase poudarja osnovno idejo, to še podkrepi na koncu. To izhaja iz same strukture te poezije.), 5. *jezikovni izraz* (Pretirano rimanje, ki kdaj moti spontanost mnogih verzov. Opazna je prisotnost različnih jezikovnih plasti. Na delu gradiva se kaže opazovanje življenja, besedni zaklad in frazeologija človeka, ki je razvil svoj jezikovni občutek v rustikalnem ambientu, od koder izhajajo najlepši primeri te poezije.), 6. *estetska oz. umetniška vrednost teh pesmi* (V sklepnih točki govori, da ima manjši del pesmi jasno estetsko vrednost. Treba pa je tudi vedeti, za kakšno poezijo gre, kakšno perspektivo odpira ustvarjalcu in bralcu, da bo jasen in razumljiv njen estetski kodeks.). Referat se končuje z opozorilom, da je poezijo o ljudski revoluciji šteti za tip t. im. *estradne* (funkcionalne) poezije, tj. take, ki je vsa svoja izrazna in umetniška sredstva podredila eni osnovni funkciji in eni osnovni ideji. Vendar ni njena vrednost le v njeni idejni plasti, ker je opevala obče človeške ideale.⁵³

Na enem od naslednjih kongresov Zveze folkloristov Jugoslavije v Titovem Užicu je bila druga téma kongresa: Ljudska ustvarjalnost v vstaji in ljudski revoluciji. Od šestnajstih splošnih in specialnejših refratov je potreben posebne pozornosti naslednji z naslovom: *Problem vrednotenja partizanske ljudske pesmi*. Njegov avtor pravi: »Ljudska pesem iz revolucije, nekdanj popolnoma in do kraja funkcionalna, deluje danes samo, kolikor je umetnost... Te pesmi se danes ne more ocenjevati s stališča njihove nekdanje funkcionalnosti in tematike, ki jo je porajal tisti čas. Pogosto je bila dirigirana in je zato ostala prazna... Samo, kar je nastalo spontano, kar izraža globoko doživeta in oživljena občutja, kar je prišlo iz duše borcev in ljudstva, je ostalo še danes sveže in vsebuje neugasljivo moč umetnosti. Pri izboru partizanskih ljudskih pesmi se zato velja držati samo enega kriterija — estetskega. Zanje ne pridejo v poštev merila, ki so veljala za starejše ljudske pesmi. Njihova lepota je mnogostranska in jo je treba iskati v njenem specifičnem izrazu. Neredko se tu čista lepota skriva v enostavnosti, spontanosti in originalnosti izraza. Ni težnje za efektom. Toda pogosto se zaiskri edinstvena lepota... za naivnimi metaforami. Skromne pesniške figure ponekod

⁵³ Tvrtko Čubelić, *Stilsko-izražajne karakteristike narodnih pjesama iz razdoblja narodne revolucije*, n. d. str. 277—283.

delujejo z izredno močjo. Odkriti v tej poeziji to, kar ima objektivno trajno vrednost, to je naš dolg nasproti tistemu velikemu času.⁵⁴

Zadevno problematiko raziskujejo z različnimi pristopi tudi drugod. Tako je izšla v Moskvi sumarična knjiga z naslovom *Literatura antifašistskogo soprotivlenija v straneh Evropy 1939—1945*,⁵⁵ ki prinaša pregled o literarni dejavnosti med drugo svetovno vojno za šestnajst evropskih držav. Pregledi zajemajo visoko in nerazvito literaturo in so namenjeni predvsem popularizaciji odporniške poezije.

Za globlje razpravljanje o obravnavani temi bo nujno upoštevati razpravo V. E. Guseva, *Partizanskaja narodnaja poezija u Slavjan v gody vtoroj mirovoj vojnjy*⁵⁶ in literaturo, ki jo v njej navaja. Tudi seznam literature zunaj Slovenije pri nas gotovo še ni izčrpan v tem poročilu.

2.

O motivacijah za množično pesniško udejstvovanje med NOB

Več avtorjev, ki so se ukvarjali z »amaterskim oz. literarno anonimnim pesništvom« med NOB, je razmišljalo tudi o vzrokih za njegovo množičnost.

Tik po končani vojni leta 1945 Filip Kalan odkriva moralno ozadje za »sproščeno in radostno ljudsko tvornost«, s katero »ljudstvo spet ustvarja svoj mit... Ta mit je sanja o novem človeku, ki bo v vsej svoji moralni osnovi drugačen kakor človek nekdanjih dni«.⁵⁷

Viktor Smolej v prvi zaokroženi razpravi o slovstvu med NOB označuje množičnost tega pesništva s tem, da je v »vojnih letih 1941—1945 postalo pesnjenje nekaka dolžnost pa tudi potreba vsakega borca in aktivista«. Ko dalje opisuje psihološko in zgodovinsko ozadje vzrokov tega pojava, zaključuje, da NOB »ni sprožil samo naših fizičnih, temveč je sprožil in razvezal tudi naše duhovne moči«.⁵⁸

Boris Paternu je razloge za množičnost literarno anonimnega narodnoosvobodilnega pesništva strnil v naslednjih treh točkah: 1. Usodno vojno dogajanje, ki je globoko vznemirilo tudi slovenskega človeka, stopnjevalo njegove notranje napetosti in z njim vred potrebo po izpovedi ali sporočitveni sprostitvi. 2. Zavest ne le osebné, ampak tudi skupne narodnostne, tj. totalne ogroženosti. 3. Slovstvena zavest in tradicija, ki je živela v preprostem slo-

⁵⁴ Milan Škrbić (Zadar), Problem vrednovanja partizanske narodne pjesme, Rad VIII. kongresa saveza folklorista Jugoslavije u Titovom Užicu od 6. do 10. septembra 1961. godine, Glavni urednik Dušan Nedeljković, Beograd, 1961, str. 307—308.

⁵⁵ Literatura antifašistskogo soprotivlenija v straneh Evropy 1939—1945, Izdatel'stvo »Nauka«, Moskva, 1972.

⁵⁶ V. E. Gusev, Partizanskaja narodnaja poezija u Slavjan v gody vtoroj mirovoj vojnjy, Istorija, folklor, iskustvo slavjanskih narodov (Otdel'nyj ottisk), Izdatel'stvo akademii nauk SSSR, Moskva 1963, str. 291—347.

⁵⁷ Filip Kalan, O ljudski tvornosti, Slovenski zbornik 1945, Uredil Juš Kozak, DZS 1945, str. 95.

⁵⁸ Viktor Smolej, Naše slovstvo v dobi narodnoosvobodilne vojne, Pogovori o jeziku in slovstvu, Maribor, 1955, str. 29.

venskem človeku, tj. predstava o pesništvu kot rodoljubnem, narodnoobrambnem in družbenoosvobodilnem delovanju.⁵⁹

Da bi te ugotovitve nekako konkretizirali in mogoče tudi dopolnili, se je porodila misel, da bi o vzrokih za pisanje stihov povprašali tudi same avtorje. Ti so morda vendarle najavtentičnejši vir za razčiščevanje tega vprašanja. Pri delu na terenu so med drugim neobvezno odgovarjali tudi na naslednja vprašanja:

1. Zakaj ste pisali (vas je kdo nagovoril, je bilo kakšno tekmovanje, vas je sililo k temu propagandno delo, vas je k temu vzpodbujala notranja nuja)?

2. Kako in kje ste se učili, vam je kdo pesmi popravljali, ste kaj brali, so tovariši vedeli za to, so se veselili z vami, so se vam posmehovali?

3. Zakaj niste objavljali pod pravim imenom (hotela sem izvedeti, če je bila temu vzrok konspiracija ali bolj »pesniški« vzroki)?

4. Ste pisali že pred vojno? Bi pisali tudi če bi ne bilo vojne? Vam je ta čas posebno pripomogel k pisanju?

Nekaj najznačilnejših odgovorov:

Janez Mohar-Potok piše: »Pesmi so skoro vedno nastajale v težjih okoliščinah, po borbi ali nekem drugem važnejšem doživljanju, ker takrat sem se vselej globoko zamislil v tisto doživetje ter začel s pisanjem... Seveda sem največ pesmi napisal, ko sem bil politkomisar čete, ker sem tedaj imel tudi največ časa odnosno najmanj drugih skrbi, pa sem zato lažje mislil in nekaj napisal. Seveda pa mi katera pesem tudi ni »ratala« in sem jo uničil, ker ni imela svoje vrednosti vsebine in rimanja... Verjetno ne bi nikdar pisal pesmi, če bi ne bilo vojne. Vojni čas pa je drugačen kot v miru in prav gotovo dovede težko in mučno življenje do razmišljanja vseh vrst. Moji vojni tovariši so moje pisanje spoštovali in so bili tudi oni ponosni, da sem nekaj napisal. Zelo so mi večkrat ploskali, ko je bila katera od mojih pesmi recitirana, to me je še bolj razvnelo za pisanje. Nikdar me nihče ni zasmehoval...«⁶⁰

Milan Medvešek-Drago, ki ima dve pesmi objavljeni tudi v prvem zvezku zbirke *Pesmi naši h borcev*,⁶¹ pravi: »Ko sem postal kulturnik, sem moral nekaj stvoriti. Čutil sem pa tudi notranji nagib, da nekaj povem. Nekatere stvari sem želel povedati lepše, bolj čustveno. Tako sem se lotil verzov.

Če vojne ne bi bilo, težko verjamem, da bi pisal pesmi, čeprav sem v osnovni šoli nekajkrat poizkusil in še kar »ratalo« je. Čas sam pa je nedvomno odločilno prispeval k temu... Moje pisanje so tovariši spremljali z zanimanjem in priznanjem in nekateri tudi sami poizkušali, toda v prozi. Tem sem potem korigiral. Skoraj še večje zanimanje so pokazali ljudje okoliških vasi...«⁶²

Danilo Komac-Brdavs odgovarja: »Razlogi, da sem se s tem ukvarjal, so bili predvsem, ker sem bil zadolžen za kulturno življenje v enoti (priprava stenskega časopisa, razni mitingi, pevski zbor, recitacije in drugo), da je bila

⁵⁹ Boris Paternu, Poglavlje iz slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva, Slavistična revija, št. 2, apr.-jun. 1972, str. 167—168.

⁶⁰ Avtorjevo pismo, Strahinj, 5. 6. 1972.

⁶¹ Pesmi naših borcev I, Izbral in uredil Mile Klopčič, Izdal Propagandni oddelek GS NOV in PO Slovenije, junij 1944, str. 68, 69.

⁶² Avtorjevo pismo, Maribor, 22. sept. 1972.

morala vedno na višku. Čeravno večkrat lačni in utrujeni, nismo klonili in je pesem vedno donela. Takrat je bila zavest slehernega borca na visoki ravni in čustva, ki so nas prevevala — ljubezen do rodne zemlje in svoje domovine, resnično čustvo ter skratka patriotizem, so bili ideali in duševna hrana, saj smo s tem premagovali mnogokrat zelo težke in nadčloveške napore. V takih okoliščinah smo seveda izražali vse tisto, kar smo v sebi čutili, nekdo v pesmi, drugi v pripovedovanju, drugi zopet s svojimi dejanji v raznih borbah, itd. Vse to pa večina nas zelo preprosto in naivno, saj nismo imeli nobene osnove v izobrazbi in ne besednega zaklada...⁶³

Valentin Erjavec: »... pričeli (smo) diskutirati o tem, da bi bilo prav ustanoviti tudi odredni časopis, v katerem bi borci pisali pesmi in članke o življenju in dogajanjih v odredu. Tako smo se tudi v naši četi menili, naj nekdo nekaj napiše, da v tem ne bi zaostajali za ostalimi enotami... V tem pogledu, kakor tudi v ostalih zadevah, naj bi se tudi uveljavilo tekmovalno razpoloženje. Ker sem bil še najbolj izobražen (imel sem tri razrede trgovske akademije), so v četi rekli: »Ti moraš nekaj prispevati.« Na ta način sem postal avtor (navedene pesmi). Razmišljal sem, kaj naj napišem in sem se odločil za nekaj šaljivega, kajti tegob in težav je že itak bilo dovolj...⁶⁴

Milan Kogoj: »... se komaj spominjam, da sem nekoč res napisal neko pesem in to bolj po naročilu tovarišice komisarke kot samoiniciativno. S pisanjem pesmi se nisem ne prej ne pozneje nikoli ukvarjal. Omenjeno pesem, pa se spominim, da je komisarka pohvalila...⁶⁵

Lev Svetek-Zorin avtor petih pesmi v prvem zvezku omenjene Klopčičeve zbirke⁶⁶ pravi: »O kakem pravem pesnikovanju pred NOV pri meni ne more biti govora. Šlo je za nekaj petošolskih pesniških poskusov... V času stalnih hajk in premikov ni bilo mogoče pisati, pač pa se je ponudila prilika v času začasne stabilizacije položaja na Hrvaškem... Razlog za nastanek pesmi prav v tem času (zima 1943/44) je bila pravzaprav situacija, v kateri sem se znašel kot intelektualec v požganem in sovražno razpoloženem Gorskem kotarju v skrajnem pomanjkanju in primitivnih življenjskih prilikah, poleg tega pa še nekateri konflikti s tedaj poveljujočim kadrom...« Nadaljuje, da je bil premeščen na Primorsko, kjer so bile razmere ugodnejše, predvsem bolj sproščene in to se pozna tudi v pesmih. Na koncu še pove, da je pisal otroške pesmi po želji tov. Maksa Pirnika, ki jih je sproti uglasil in pošiljal vedno številnejšim pionirskim zborom po raznih primorskih šolah.⁶⁷

Navedeni primeri kažejo, da so bili vzroki za pisanje najraznovrstnejši: od čisto osebnih, neobveznih do časa, čeprav jih je ta porajal, do najbolj vojno-časovno pogojenih in obvezujočih, ker je bil avtor zadolžen za kulturo v partizanski enoti ali je moral celo izpolniti naročilo nadrejenega. »Poezija je bila orožje, ki je oblikovala navznoter ljudi, ki so zoreli za boj...⁶⁸ Tega so se mnogi zavedali in vzpodbujali borce, da bi kaj napisali. »To so vodili razni kulturniki, ki so poleg organiziranja mitingov in raznih proslav

⁶³ Avtorjevo pismo, Ajdovščina, 31. okt. 1972.

⁶⁴ Avtorjevo pismo, Jesenice, 19. okt. 1972.

⁶⁵ Avtorjevo pismo, Ajdovščina, 24. okt. 1972.

⁶⁶ Glej op. 61, str. 26—31.

⁶⁷ Tipkopis, ki mi ga je izročil avtor v Ljubljani 7. jul. 1972.

⁶⁸ Pogovor Cirila Zlobca in Mateja Bora v radiu, 22. jun. 1972.

imeli tudi nalogo organizirati dopisovanje borcev, kar je v veliki meri dvigalo moralo v partizanih in delno tudi odigralo vlogo izobraževanja...⁶⁹

Po drugi strani se spominja komisarka ene od primorskih brigad:

»Borci so me prav sovražili, ko sem jih nagovarjala, naj kaj napišejo, ker so bili tako utrujeni po borbah.«⁷⁰

Veliko udeležencev NOB je naročalo, da je nemogoče prezreti Ota Vrhunca-Blaža Ostrovrharja, ker je bil edini komandant, ki je pisal pesmi. V kontekstu mnenja, ki ga ima neki drugi komandant, je to res vredno upoštevanja. Pravi namreč: »To so jih pisale zaljubljene deklice, ki so imele fante v partizanih in niso imele kaj početi na terenu.«⁷¹ Gotovo tudi tako mnenje ni brez podlage, kajti res je, da je pisalo tudi veliko deklet in tudi zato, ker so mislile na svoje fante, kar moremo razumeti z Minattijevimi verzi, ki so nastali prav v tem času:

*Saj smo še vsi mladi in v tistih letih,
ko v srcu preveč vre, da bi molčali.
(Pismo materi iz groba)*

V nekakem terenskem dekliskem literarnem krožku so se shajale *tovarišice z Malenskega vrha v Poljanski dolini*. To so bila štiri dekleta: Pavla Benedik-Tatjana, Justinka Peternelj-Nada in sestri Marinka-Jana, Miloška in Martina-Boža Demšar, stare od šestnajst do dvajset let. O začetkih svojega pesniškega udejstvovanja pripovedujejo: »Propaganda ni vplivala, tekmovanje tudi ne. Malo se nam je imenitno zdelo, da »znamo pisati«. Ob nedeljah ni bilo drugih zabav, pa smo pisarile. Tudi pesmi (partizanske — op. MS) same so precej pripomogle. Ker ni bilo pesmaric, smo jih prepisovale (Martina še sedaj hrani zvezek, v katerem je štiriinšestdeset pesmi), poskušale pa smo pisati tudi same.«⁷²

Večina njihovih pesmi je posvečena padlim tovarišem, s katerimi so se dobro poznale in jim pomagale kot aktivistke. Iz tega kroga je izšla npr. pesem, ki je pod naslovom *Ko v ranem jutru pliški so zapeli* znana in še danes živi po celi Sloveniji. Napisala jo je Pavla. Pri tem si je pomagala z napevom danes menda že skoraj pozabljene pesmi *Ko temni mrak zagrne zemljo* trudno, ki jo je Živko, padli komandir Poljanske čete, kateremu je pesem posvečena, zelo rad pel. Pesmi, ki so jih napisale, so med seboj brale, kritizirale, skupno popravljale in prepisovale.

V nastajanju tovrstnega pesniškega gradiva torej opazimo dva toka. Prvi je bil glasen, angažiran, ugleden in učinkovit, izviral je iz zunanjih potreb, pogosto so ga podpirali in v njem tudi sodelovali ustrezni forumi (politikomisarji, kulturniki, člani SKOJ). Drugi je bil tišji, manj upoštevan, vendar v ustreznem okolju cenjen in učinkovit. Izviral je iz bolj intimnih in osebnih pobud.

⁶⁹ Glej. op. 60.

⁷⁰ Razgovor v Kranju, v začetku jun. 1972.

⁷¹ Razgovor v Trziču, 29. jun. 1972.

⁷² Razgovori v Škofji Loki in Javorjeh, 21. jun. in 11. sept. 1972.

5.

O uredniški politiki med NOB

Ko smo v arhivu pri Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja (dalje AIZDG) v Ljubljani in v gorenjskih muzejih iskali pesmi literarno anonimnih avtorjev narodnoosvobodilnega pesništva, so vzbudili našo pozornost tudi razni dokumenti konkretne ali načelne narave, ki se nanašajo na te pesmi ali kulturo sploh. Pričujoč zapis, naslanjajoč se na najprimernejše vire, prinaša spoznanje, da literarno anonimno narodnoosvobodilno pesništvo tudi v estetskem pogledu ni bilo popolnoma prepuščeno samo sebi.

*

Organizatorji narodnoosvobodilnega gibanja so se zavedali pomembnosti tiska, ki »izraža, ustvarja in oblikuje javno mnenje«. ⁷³ Po doslej zbranih podatkih je na vsem slovenskem etničnem ozemlju razmnoževalo narodnoosvobodilni tisk v obdobju NOB sto tridesetdeset partizanskih tehnik (od tega štiriinpetdeset vojaških) ter trideset ilegalnih tiskarn. Bibliografija izdaja u narodnoosvobodilačkom ratu 1941—1945, ki jo je izdal konec leta 1964 Vojnoistorijski institut v Beogradu (in vključuje med tiskom drugih republik tudi slovenski periodični in neperiodični narodnoosvobodilni tisk iz vseh slovenskih pokrajin in celo osvobodilni tisk, ki je izšel zunaj meja etničnega ozemlja — v Bariju, Gravini, v Dalmaciji in Beogradu), navaja dvesto štiriindevetdeset časopisov, ki so jih izdale enote in ustanove NOV in PO Slovenije ter sto dvainpetdeset časopisov, ki so jih izdajali razni oblastni in politični organi ter organizacije in ustanove NOB na Slovenskem. ⁷⁴

Da je vsa ta in kulturno-prosvetna dejavnost sploh imela popolnoma določene zgodovinske in vojaško-politične cilje, kaže že to, da so jo organizacijsko vključevali v agitacijo in propagando.

V skromnem žepnem časopisu neke gorenjske partizanske enote je uvodničar široko zastavil vlogo in naloge kulture: »Zavedajmo se, da je kultura tudi osvobodilno delo! Ona neposredno na terenu pospešuje borbe, lajša trpljenje in vedri duha (Podčrtala MS). Zato povežimo trdno in iskreno delo na kulturnem polju z vojnimi napori. Manifestirajmo vso širino in globino osvobodilne borbe slovenskega naroda z živo in pisano besedo! *Puška in knjiga naj bo naše orožje, to oboje je jamstvo za sigurno zmago!*« ⁷⁵ (Podčrtala MS.)

Po oceni glasil posameznih enot Gorenjskega odreda njegovo osrednje glasilo Gorenjski partizan ⁷⁶ nadaljuje: »Vsem tovarišem propagandistom, vsem urednikom žepnih časopisov in njihovim sodelavcem v preudarek in uvaževanje

⁷³ Jože Krall, Rast. slov. narodnoosv. tiska v letih 1941—1945, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Lj., 1966, št. 1—2, str. 337.

⁷⁴ N. d., str. 345, 346.

Seznam najvažnejšega civilnega in vojaškega tiska glej v brošuri: Cene Kranjc, Slovenske partizanske tiskarne v borbi za svobodo, Izdala prop. komisija pri IOOF, št. 1, v nov. 1944, str. 29—32.

⁷⁵ Vse za zmago, žepni časopis 2. čete II. bat. Gor. odr., aprila 1944. Muzej v Trzinu, mapa 107.

⁷⁶ Njegov urednik je bil Tone Pipan-Črtomir, slavist in pesnik.

izrekamo nekaj splošnih pripomb: ... Če s puško v roki pobijamo okupatorja, moramo tudi s peresom zasledovati isti cilj. Naši časopisi naj bodo odraz naše borbe, naj se v njih razlega pokanje pušk in mitraljezov in naš bojni krik. Naj netijo borbenost v naših vrstah, naj s silo primera potegnejo za sabo čitatelja, ga navdajajo z zanosom in navdušenjem. Naša pisana beseda naj izvršuje danes isto poslanstvo z nami, kot ga je nekoč vršila med srbskim narodom v njegovi osvobodilni borbi srbska junaška narodna pesem.«⁷⁷

Da bi kulturno-prosvetno udejstvovanje razširili, so bili ponekod organizirani prosvetno-kulturni odbori, ki so morali biti sestavljeni iz vrst borcev, komandnega kadra in tistih prostovoljcev, ki so imeli veselje do kulturno-prosvetnega dela.⁷⁸ Na Primorskem so bili organizirani tečaji za odpravo nepismenosti,⁷⁹ saj tam pred vojno ni bilo slovenskih šol. Večkrat razna poročila navajajo tudi podatke o priložnostnih predavanjih iz slovenskega slovstva in poetike, npr.: »Ta teden sem izrabil dva večera, ko je bilo navzočih večina tovarišev, da smo prečitali odlomke iz Izboru recitacijskih tekstov »Od Prešerna do danes« (Izbor napravil in uredil Jože Tiran).⁸⁰ Priključil sem tem kratko razlago, kaj je roman, povest, basen. Razčlenili smo tudi pesništvo in se seznanili z glavnimi oblikami pesmi kot so sonet, balada, oda, poučna pesem in obravnavali tudi satiro. Povsod je bil podan tudi primer.«⁸¹

Da bi prireditve in listi vendar imeli določeno kvaliteto, so nekateri organi pisali navodila in kritike: »... Kjer koli se bo pojavil kak ljudski talent, mu bomo pomagali do razvoja... Pisateljski poklic je težak in ne zahteva samo prirojenega daru, ampak tudi nekega znanja in vaj. Taki prvenci pa so ponavadi neboljani v jezikovnem in drugem pogledu. V večini primerov samo kvarijo umetniški okus ljudstva, mesto da bi ga vzgajali. V skladu s svojočasnimi navodili Oddelka za umetnost in ljudsko prosveto pri Predsedstvu SNOŠ smo razposlali okrožnico, da mora biti vsaka kulturna prireditev teden dni prej naznanjena okrajnemu prosv. referentu. Temu je treba poslati v vpogled in odobritev celoten program prireditve. V primeru, da je na programu tudi kaka nova pesem ali igra, ki ni bila predhodno odobrena, je treba poslati tudi celotno besedilo. Prosvetni referent bo nato presodil, ali je stvar za javnost ali ne. One pesmi in igre, ki bodo po svoji vsebini dobre, bodo oblikovno popravljene, da bodo lahko brez skrbi zletele v svet...«⁸²

Svoje prispevke, med njimi tudi pesmi, so v glasilih manjših partizanskih enot objavljali ljudje, ki jim pisana beseda ni tekla gladko. Po en izvod teh glasil je moral biti ponavadi poslan na višjo instanco, kjer so jih ocenjevali in dajali bolj določne pripombe in priporočila. Urednik Gorenjskega partizana

⁷⁷ Gorenjski partizan, glasilo Gor. odr., 1944, št. 9—10, str. 50. Gorenjski muzej — oddelek NOB, Kranj, fascikel 6.

⁷⁸ Podatek velja za področje IX. korpusa. Odredba... od 30. sept. 1944, št. 451, AIZDG 250/II.

⁷⁹ 14-dnevno poročilo referata za propagando pri XXXI. diviziji štabu IX. korpusa, na položaju 14. 12. 1944, št. P-222, AIZDG 251/I.

⁸⁰ Glej, Viktor Smolej, Slovstvo v letih vojne 1941—1945, ZSS, VII, Lj., 1971, str. 284.

⁸¹ Tedensko poročilo od 4. do 11. sept. 1944 2. čete Šk. odreda Štabu Škofjel. odreda, Položaj 11. sept. 1944, AIZDG 294/IV/4.

⁸² Tipkopolis Odseka za prosv. pri PNOO za Slov. Primorje, AIZDG 697/II — Mladinski spisi od 9. 1. 44—13. 3. 45. Dopis je brez datuma.

v zvezi s tem piše: »Tisti tovariši, ki se jim je spočetka lomilo pero, so z vajo in voljo postali dobri in spretni pisci. Verjemite, če bi bilo čtivo vse, bi vas obsuli z brošurami in ne bi niti črke zahtevali od vas. Toda vemo, da je v ljudstvu polno zakopanih talentov, ki se v razmerah, ki so vladale pri nas, niso mogli ne razviti ne uveljaviti. Odkrivati in dvigati take talente, to je ena izmed poglobitvenih nalog našega žepnega časopisja.«⁸³ Dva avtorja, ki sta sodelovala v njegovem glasilu, ocenjuje: »Medtem ko ima Lausinger tenko uho in nekaj čuta za skladnost in ubranost pesmi, prisluškuje narodni pesmi in mu vrstice tečejo še precej gladko, se Korinšek D.-Tomo z nekoliko manjšim uspehom bori za izraz in njegova pesem sem in tja hripavo zbode v uho. Priporočam mu, da svoje pesmi glasno čita, da dobro prisluhne, ali mu pesem poje, in vzame v roke kakšno dobro pesniško zbirko, da se mu izbrusi čut za pesniško obliko...«⁸⁴

Neznani ocenjevalec se je ob pesmih dveh deklet razpisal: »... Naj vse take in enake pesnice vzamejo v roke pesmi naših velikih mož in jih študirajo in bodo videli, kako težko delo je to, kako nujno je, da obvladaš instrument, tj. jezik, da najdeš misel in ji daš pravo smer, da ti ne bega iz rok kot plaha tička... Le naj preberejo Cankarja, tako Belo krizantemo, ko govori o tem, kako težko je delal, kako je iskal besedo in jo nosil v sebi tedne in tedne, da jo je potem lahko ob pravem trenutku napisal. Torej: berejo naj, veliko berejo, naglas berejo, spet berejo, naj dajo mediti, naj pustijo ležati, in kar ne bo zgnilo samo od sebe, kar bo klenega, to naj spet same med seboj prebirajo in prebirajo, pa bo spet mnogo odpadlo. Le tako in s takim delom bodo morda nekega dne začutili v sebi ono imperativno silo, da bodo napisale na papir svoj notranji glas. Sicer pa naj pišejo, pišejo, ako jih je volja, le pesništvo to ni. Tako so in smo in bodo pisali mladi ljudje, dokler bo v nas tekla kri in bo na svetu dvoje vrst ljudi. Pa pomlad pride vsako leto, borba pa bo nekega dne končana.«⁸⁵

Uredniki ali propagandni referenti večjih enot so avtorjem večkrat tudi osebno odgovarjali. Vzpodbujali so jih k delu, se priporočali za njihove prispevke in opozarjali na pomanjkljivosti⁸⁶ ali jim svetovali, naj se lotijo raje proze in prihranijo poezijo za boljše čase.⁸⁷ Sami avtorji so si mnenj o svojem pesniškem delu želeli in so zanje prosili,⁸⁸ prav tako so za kritiko teh sodelavcev posredovali tudi propagandni referenti v njihovih enotah.⁸⁹

Način in intenzivnost takega dela sta se po posameznih organizacijskih enotah verjetno razlikovala.

⁸³ Gorenjski partizan, glasilo Gor. odr., 15. VII. 1944, št. 16—17, Loški muzej, Sk. Loka, 0—2/g.i/2.

⁸⁴ Glej op. 83, str. 49.

⁸⁵ Opombe k pesmim tov. Maričke in Angele, tipkopis brez kakršnihkoli oznak, AIZDG, 697/II/2.

⁸⁶ Opozorilo in nasvet, Tovarišica Irena — Škofjel. odred; Dopis prop. odseka IX. Korpusa NOV in POJ, Na položaju, 26. 1. 1945, AIZDG, 251/II/5.

⁸⁷ Tratnik Tone-Jože... Štab III. SNOUB I. Gradnika, Prop. odsek; Dopis prop. odseka IX. Korpusa NOV in POJ, Na položaju, 31. 8. 44., AIZDG, 251/1.

⁸⁸ Dopis pri pesmih tov. Kostje, Na položaju 24. 4. 1944, AIZDG 697/II/2a.

⁸⁹ Dopis BEO — Prop. odseka Štabu IX. Korpusa — Prop. odsek, Položaj, 8. VI. 1944, AIZDG, 251/II.

Navedeni drobci iz uredniškega dela kažejo, da so znotraj okvirnih vojaško-političnih in prosvetnih nalog, ki so jih partizanska glasila prvenstveno opravljala, njihovi uredniki vendar skušali med drugim bolj ali manj posrečeno usmerjati in dvigati kvaliteto tudi množičnemu anonimnemu pesniškemu ustvarjanju.

Marija Stanonik
SAZU, Ljubljana

POLJSKA ANTOLOGIJA SLOVENSKE POEZIJE

Pri ugledni poljski založbi *Ossolineum* v Wrocławu, je v prav tako ugledni in med bralci zelo razširjeni zbirki *Biblioteka Narodowa* proti koncu lanskega novembra izšla *Antologia poezji słoweńskiej*,¹ ki jo je uredil znani prevajalec slovenske poezije in predvsem Prešerna Marian Piechal,² uvod vanjo pa napisal predstojnik Instytutu Filologii Słowiańskiej pri varšavski univerzi, profesor Józef Magnuszewski. Tako uvodna beseda kot izbor pesniških besedil od Brižinskih spomenikov do Tomaža Šalamuna želita seznaniti poljskega bralca današnjega časa z rasto in utripom slovenske pesniške besede in misli, ki mu je — z izjemo nekaterih najvidnejših pesniških osebnosti, na primer Prešerna³ ali Cankarja,⁴ in v posebnih zgodovinskih okoliščinah pomembnih pesniških obdobj, kakršno je, na primer, dvajsetletje 1941—1960,⁵ domala neznana. Tako zamišljena antologija je torej rezultat pionirskega dela, in razumljivo je, da se zgleduje pri novejših slovenskih izborih podobne vrste, kakršni so Kasteličev, Segov in Vipotnikov *Živi Orfej*, Menartov *Iz roda v rod duh išče pot* in Paternujeva *Slovenska lirika 1945—1965*, upošteva priznane zbirke (Strekelj) in izbore (Merhar) slovenske ljudske pesmi, mestoma izbira med starejšimi prevodi tekstov, ki jih v omenjenih treh slovenskih knjigah ni, ker so nastali pred njimi, in je sestavljalec menil, da zasluži mesto v njegovi antologiji, pri najnovejših

¹ *Antologia poezji słoweńskiej*. Wybrał i opracował Marian Piechal. Wstęp napisał Józef Magnuszewski. Wrocław, Ossolineum, 1973. Biblioteka Narodowa. Seria II. Nr 177. XLIV + 336 str.

² Prim. France Prešeren, *Poezje*. Wybór, opracowanie i przypisy Marian Piechal. Wstęp Božidar Borko. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1965. Tu Piechal objavlja petnajst prevodov, med njimi: Krst pri Savici, Sonete nesreče in *Pevcu*, ki pa ga ni uvrstil v obravnavano antologijo. Za Antologio poezji słoweńskiej pa je Piechal prevedel 51 tekstov: pet ljudskih bašad in 46 pesniških besedil 15 avtorjev od Prešerna do Menarta.

³ O recepciji Prešerna na Poljskem prim. Franc Drolc: Z kontaktów polsko-słoweńskich. Sprawozdania z posiedzeń Oddziału PAN w Krakowie. Styczeń-czerwiec 1967, str. 156—159. Wanda Medyńska, *Recepcja twórczości Franceta Prešerna w Polsce*. Polsko-jugosłowiańskie stosunki literackie. Tom studiów. Pod redakcją Jerzego Słizińskiego. Wrocław, Ossolineum, 1972, str. 81—87.

⁴ Prim. Jerzy Słiziński, Iwan Cankar w Polsce. *Ib.*, str. 205—213. Rozka Stefan, *Slovenske pesmi in novele v poljščini*. Naša sodobnost, letnik IX., št. 5, str. 472—475.

⁵ Prim. Współczesna liryka jugosłowiańska. Pod redakcją Zygmunta Stoberskiego. Wstępem opatrzył Jarosław Iwaszkiewicz. Wybór przygotowali: Tanasije Mladenović, Novak Simić, Drago Seg. Warszawa, Iskry, 1960. Pod 4 navedeno poročilo Rozke Stefanove.

avtorjih pa tu in tam sprejema besedila neposredno iz njihovih pesniških knjig, ki jih je sestavljalca imel pri roki.⁶ Nedvomno so ti raznoliki viri, iz katerih je sestavljalca črpal ustrezna besedila, vplivali na uredniški in umetniški koncept antologije v toliki meri, da je slovenski bralec ne sprejema zgolj kot izbor najbolj pomembnih ali najbolj zanimivih stvaritev lastne nacionalne poezije v poljskem prevodu, temveč mu pomeni tudi poučno pričevanje o povojnem sprejemanju in sprejetju slovenske poezije na Poljskem.

Pri tem ga bolj ali manj posredno orientirajo imena prevajalcev,⁷ njihovo mesto v poljskem pesniškem ustvarjanju (npr. Juliana Przyboša, Kazimiere Ilakowiczówna in Mieczysława Jastruna, ki so za antologijo prevedli le tekst ali dva iz medvojne in povojne slovenske poezije) ali v prevodni literaturi (npr. znanih prevajalcev iz slovanskih pozij Seweryna Pollaka, katerega delež v tej antologiji obsega prevode enajstih tekstov sedmih avtorjev od V. Vodnika do C. Vipotnika, ali Anne Kamieńskiej, ki objavlja le štiri prevode iz poezije štirih poetov od Prešerna do Vipotnika, med njimi Prešernov Sonetni venec z akrostihom Primczewa Julja)⁸ in tretje poglavje spremne besede profesorja Magnuszewskega, naslovljeno z Nekaj besed o slovensko-poljskih literarnih stikih, neposredno pa izbor tekstov in zgodovina prevodov.

Uvodna beseda profesorja Magnuszewskega je razdeljena v tri poglavja. V prvem seznanja poljskega bralca z elementarnimi podatki o slovenskem narodu, ozemlju in zgodovini od naselitve do današnjega dne. Kronološko-tipološki pregled slovenske poezije obsega drugo poglavje z naslovom *Razvojne poti slovenske poezije*, ki ni zgolj poskus periodizacije slovenskega pesniškega ustvarjanja, temveč že uvodoma ob sopostavljanju umetne poezije od srednjega veka do protireformacije in baroka ljudskemu poetičnemu ustvarjanju odkriva korenine novejšje slovenske poezije ter pobude in vzgibe, ki so jo obvladovali od konca osemnajstega stoletja sèm in jo obvladujejo še danes.

⁶ Npr. *V risu* Francija Zagoričnika, Salamunov *Poker* in Forstneričevega *Pijanega Kurenta*.

⁷ Redaktorska notica na drugi strani naslovnega lista seznanja bralca s prevajalci: Aleksandrom Baumgardtenom, Mieczysławo Buczkówno, Doroto Chróścielewsko, Tadeuszem Chróścielewskim, Jerzyem Ficowskim, Stefanom Flukowskim, Janom Mario Gisgesom, Janom Huszczo, Kazimiero Ilakowiczówno, Mieczysławom Jastrunom, Anno Kamieńsko, Stanisławom Kaszyńskim, Zdzisławom Kempfom, Janom Koprowskim, Tadeuszem Kubiakom, Jerzyem Lauom, Leopoldom Lewinom, Jerzyem Litwiniukom, Józefom Magnuszewskim, Ryszardom Matuszewskim, Hanno Orzechowsko, Bogdanom Ostremęckim, Marianom Piechalom, Sewerynom Pollakom, Julianom Przybošem, Aleksandrom Rymkiewiczem, Igorjem Sikiryckim, Zygmuntom Stoberskim in Katarzyno Salamun-Biedrzycko.

⁸ Druga redaktorska notica na strani XLI pa informacijo o prevajalcih in prevajanju razširja: večina prepesnitev temelji na filoloških prevodih varšavske slovenistke Hanne Orzechowske, razen prevodov Prešernovih, Kosovelovih, Borovih, Minattijevih, Krakarjevih in Menartovih besedil, ki so jih prispevali Baumgardten, Buczkówna, Ficowski, Flukowski, Ilakowiczówna, Jastrun, Kamieńska, Kempf, Lau, Litwiniuk, Piechal, Przyboš in Salamun-Biedrzycka. Omenjeni prevajalci sodijo torej v to skupino. O njihovem načinu prevajanja in o prevajanju slovenskega verza v poljščino je v pripombi 4 navedenem poročilu pisala Rozka Stefanova. Kako se ta problematika širi v pričujoči antologiji, opozarjajo v opombah navajani odlomki pesniških besedil v prevodu dveh prevajalcev.

Pri tem se opira na nekatera temeljna dognanja novejše slovenske literarne vede (Paternu, Pogačnik).⁹ Tretje in za slovenskega bralca najbrž najbolj zanimivo poglavje o slovensko-poljskih literarnih stikih je pravzaprav kratek zgodovinski pregled spodbud in rezultatov zanimanja Slovenca za poljsko književnost in Poljaka za slovensko in zagadelj dragoceno sintetično dopolnilo v opombah 3, 4 in 5 navedenih parcialnih razprav.

V antologiji so zbrani prevodi 262 pesniških besedil, od katerih pripada 24 ljudski liriki, 10 ljudski baladni epiki,¹⁰ ostalih 228 pa enainpetdesetim pesnikom, tako da je devet (avtor Brižinskih spomenikov, Dalmatin, o. Romuald, Medved, Eller, Klopčič, Šali, Fatur in Zagoričnik) predstavljenih s po enim besedilom, štirje (Župančič — 14, Gradnik — 12, Kosovel — 16, Bor — 12) s po več kot desetimi, Prešeren celo z enaintridesetimi, drugi pa s po dve do sedem besedili. Toda takole linearno omejen statistični pregled ne daje niti osnovne informacije o konceptu antologije. Zdi se, da se bo razkril ob pogledu posameznih literarnih obdobij in registraciji avtorjev in besedil, ki ta obdobja v knjigi predstavljajo.

Za obdobje od srednjega veka do razsvetljenstva prejkone velja uredniško načelo kontrastiranja s sočasnim poljskim pesništvom. To obdobje predstavljajo tri besedila v prevodu Józefa Magnuszewskega: začetni odlomek iz drugega Brižinskega spomenika, Dalmatinova Ena srčna molitev zuper Turke in monolog Smrti iz Romualdovega Škofjeloškega pasijona, najverjetneje zagadelj, da bi bralca seznanili s prvim zapisom slovenske besede, ki je hkrati tudi prvi pesniški zapis, s specifično zgodovinsko obarvano protestantovsko molitvijo in tipom katoliškega pasijona, ki se od poljskega¹¹ razlikuje po tem, da poleg svetopisemskih oseb nastopajo v njem tudi alegorije tipa smrti in vnašajo v religiozen tekst novo, občečloveško vrednost. Kar zadeva enoto izbora v tem delu antologije, lahko rečemo, da ni enopomenska: pesniški tekst je namreč pojmovan kot sklenjeno pesemsko besedilo (v Dalmatinovem primeru), kot odlomek daljšega teksta iste vrste (odlomek iz drugega Brižinskega spomenika) ali refleksiven odlomek iz verzificiranega dramskega besedila (Romualdov primer).

Bolj raznolik in mikaven, pa tudi bolj problematičen je izbor slovenske ljudske poezije: zastopani sta ljudska lirika in baladna epika, romane s čisto zgodovinsko snovjo in z na mitološko osnovo projicirano zgodovinsko tematiko v antologiji ni, čeprav uvod opozarja nanje.¹² Poleg trinajstih lju-

⁹ Poleg Matičine in Pogačnikove Zgodovine slovenskega slovstva, navaja Magnuszewski na str. XLIII Paternuovo razpravo *Razvoj in tipologija slovenske književnosti*, JiS 1962/63, št. 1/2, in Pogačnikove Razvojne linije suvremene slovenske književnosti, Slavia 1965, str. 573 in dalje.

¹⁰ Prevajanje slovenske ljudske poezije je v poljski prevodni književnosti novost. V antologiji *Jugoslovianska poezija ludowa*, ki je izšla 1958, leta v Varšavi kot deveti zvezek Benišičeve *Biblijoteke Jugoslovianske*, razen dveh neprevedenih zgledov, kako je treba peti slovensko pesem (Na Gorenjskem je fletno na str. 30 in Glej, čez jezero na str. 31), slovenska ljudska pesem sploh ni zastopana.

¹¹ Trditev je napisana na osnovi primerjave Škofjeloškega pasijona s poljskimi pasijonskimi teksti, zbranimi v knjigi *Historyja o chwalebny m zmartwychwstaniu pańskim*, opracoval Jan Okoń, Wrocław, Ossolineum, 1971, Biblioteka Narodowa, Seria I, Nr. 201.

¹² Antologia poezji słoweńskiej, str. XIV.

bezenskih štirivrstičnic tipa *Včasih me rada ima* ali *Ljubezen je bila je* Józef Magnuszewski prevedel šest ljubezenskih pesmi (Bodite pridni; Pojte, pojte drobne ptice; Kaj boš za mano hodil; Ne idi, ne idi, ljubi moj; Oh, zakaj so meni te bistre noge; Lani sem se ženil), dve pivski (V velkem oltarju ena ptičica sedi; Priletela je drobna ptičica — vesela grlica) ter po eno vojaško (Oj ta soldaški boben), naivno religiozno (Ena ohcet se je zgodila) in refleksivno (Gozdič je že zelen). V primerjavi z ljubezensko pesmijo je ljudska refleksivna lirika številčno slabo zastopana; verjetno pa tudi glede na izpoved sestavljaec ni imel srečne roke: morda bi bilo boljše, ko bi izbral ali dodal pesmi *Pojdam u rute* in *Sijaj, sijaj, sonce*.

Balade sta prevedla Hanna Orzechowska (Riba faronika, Kralj Matjaž v turški ječi, Neusmiljena gospoda, Mlada Breda in Lepa Vida) in Marian Piechal (Zarika in Sončica, Jelengar, Desetnica, Brat ubije sestro in legenda Marija in brodnik). Izbor je dober in reprezentativen, toda ob Neusmiljeni gospodi bi pričakovali balado Gospod strelja v razpelo, ob baladi Brat ubije sestro in Jelengarju Rošlina in Vrjanka, ob Lepi Vidi Galjota, ob legendi o Mariji in brodniku morda Kresnice in Trdoglava in Marjetico kot znamenji v ljudski epiki upodobljenega slovenskega predkrščanskega verovanja, kak tekst iz venca balad o nezakonski materi detomorilki.

Iz razsvetljenske poezije je sestavljaec izbral dve besedili Valentina Vodnika (Dramilo in Moj spominek). Obe je zgledno v vsebinskem in metričnem (toda samo s poljskemu verzju lastnimi ženskimi klavzulami) prevedel Seweryn Pollak. Nejasna je samo zamenjava verza *Vršaca Parnasa z znam szczyty Parnasu*, zaradi česar bi slovenski bralec želel tudi prevod ode *Vršac*, ne samo zatagadelj, da bi popravil omenjeni nesporazum, temveč tudi zato, da bi bila v antologiji predstavljena Vodnikova razsvetljenska pesniška misel tudi z njegovega najbolj osebnege stališča.

Morda bi bil ta tekst tudi zadostna vez med Vodnikovim deležem in Prešernovo poezijo, ki ji je v antologiji namenjeno častno mesto. Izbor iz *Prešerna* začenjata programski besedili: romanca *Orglar* in balada *Ribič*; zdi se, da je sestavljaec želel z njima že uvodoma prikazati osnovno gibalno Prešernove poezije: zaostreno življenjsko stisko pesnika in odrešujočo moč poezije.¹³ Sledijo jima baladi *Povodni mož* in *Neiztrohnjeno srce* ter romanci *Turjaška Rozamunda* in *Judovsko dekle*. Osrednje mesto v izboru iz *Prešerna* je posvečeno sonetom in Krstu pri Savici. Sonetni del začenjajo izbrani Ljubeznjeni soneti (*Očetov naših imenitne dela, Tak, kakor hrepeni oko čolnarja, Vrh sonca sije soncov cela čeda, Kupido! ti in tvoja lepa starka in Je od vesel'ga časa teklo leto*) v prevodu Stanisława Kaszyńskiego,¹⁴ nadaljuje se s *Sonetni nesreče*, ki jih je prevedel Marian Piechal,¹⁵ in *Sonetnim vencem*,

¹³ To domnevo potrjuje dejstvo, da se izbor v *Poezjah 1965* začenja z balado *Zdravilo ljubezni*, ker je v njem na zelo izpostavljeno mesto vkomponirana pesem *Pevcu* v Piechalovem prevodu. Zdi se, da je odločitev, da tega prevoda v antologijo ne sprejme, motiviral s to kompozicijsko spremembo.

¹⁴ Piechal je bržčas opustil prevode ljubezenskih sonetov povenčnega obdobja (*Na jasnem nebu, Sanjalo se mi je, Kadar previdi učenost zdravnika in Oči bile pri nji*) izpod peresa Anna Kamienske iz kompozicijskih vzrokov.

¹⁵ V *Poezjah 1965* sklepa *Sonetom nesreče* posvečeni razdelek sonet *Memento mori*, ki ga je prevedel Marian Piechal, v pričujočo antologijo pa ga ni uvrstil.

ki ga je v poljskem trinajstercu (7 + 6) in s Prešernu zvesto razporeditvijo rim prevedla Anna Kamińska, konča pa s satiričnimi soneti (Al prav se piše, Ne bod'mo šalobarde in Apel podoba na ogled postavi) v Piechalovem prevodu. Krstu pri Savici, ki ga je brez posvetilnega soneta prevedel Marian Piechal, sledijo izbrana besedila iz Prešernovih razdelkov Različne poezije in Pesmi: Slovo od mladosti in Zdravica v Pollakovem prevodu, Zgubljena vera, Dekletam,¹⁶ Kam in Prosto srce v prevodu Jana Koprowskega, izbor pa sklepata elegija Spomin Matije Čopa in pesem Zvezdogledom. Kompozicijski lok se s tema tekstoma umiri v začetni situaciji. Čeprav je izbor Prešernovih besedil v tej antologiji bogat in smotrno urejen, skrben glede vsebine in oblike (Edina izjema je prevod Turjaške Rozamunde v nerimanih osmercih, ki zategadelj bolj spominja na balado srbskega tipa kot pa na Prešernov španski zgled.), ni jasno, zakaj ni Piechal uvrstil vanj Gazel v celoti ali odlomkih, posebno še, ker je imel na razpolago v Poezjah 1965 objavljeni zgleden prevod Anne Kamińskiej in je v skoraj istočasno natisnjeni razpravi o Norwidu prav v njenem prevodu citiral vstopno gazelo kot primer orientalskemu vzorcu najbolj približane evropske realizacije.¹⁷ Če pa upoštevamo načelo kontrastiranja s poljsko sočasno literarno ustvarjalnostjo, potem bi bila uvrstitev Gazel v izbor iz Prešerna nujna, zakaj v poljski izvirni poeziji se pojavi gazela šele proti koncu devetnajstega stoletja. V Prešernu posvečenem razdelku se tudi enota izbora razširja: zdaj zajema še pesemski cikel v celoti ali v fragmentih. To načelo je v nadaljnjih razdelkih različno spoštovano.

Poezijo druge polovice devetnajstega stoletja — od romantike do moderne — predstavljajo naslednji avtorji: Fran Levstik — z lirskim motivom Roža v Kubiakovem prevodu in balado Ubežni kralj v prevodu Igorja Sikiryckega; Simon Jenko z refleksijo Po slovesu in programskim tekstom Gori v Pollakovem prevodu, romanco Mlinarica v Lewinovem prevodu ter lirskimi pesmimi Slika, Ptici in Slovenska zgodovina v prevodu Bogdana Ostromęckiego; Josip Stritar z elegijo Na Jenkovem grobu v Lewinovem prevodu, dvostišjem Kaplja na veji v prevodu Jana Huszece, zgodovinsko epsko pesmijo Turki na Slevici v prevodu Igorja Sikiryckega in lirskima pesmima Oj, gora, visoka gora ti v prevodu Stefana Flukowskega in Soncu v Piechalovem prevodu; Simon Gregorčič s programskima

¹⁶ Piechal je imel na razpolago dva — tudi v Poezjah 1965 objavljena — prevoda pesmi Dekletam: prevod Koprowskega in lastnega. Čeprav je, kar zadeva pesniški izraz in meter, njegov bližji originalu, je v antologijo uvrstil prevod Koprowskega. Za ilustracijo navajam oba prevoda prve kitice:

Piechal:

Spadala niebieska manna
Żydom, gdy szli przez pustynię,
Znikala, jeśli zebrana
nie była o swej godzinie.

Koprowski:

Synom Jakuba w pustynnej dali
Bóg sygnął mannę z nieba jaz z sita,
ale że w porę jej nie zebrali,
przepadala manna niespożyta.

¹⁷ Prim. Marian Piechal, Twórczość przekładowa Norwida, III. Literatura na świecicie, nr. 4 (24), 1975, str. 350 in 351.

pesmima Naš narodni dom in V pepelnični noči v prevodu Tadeusza Chróściewskiego in refleksivno pesmijo Človeka nikar v Pollakovem prevodu in Anton Aškerc z baladama Tlaka v prevodu Dorote Chróściewske in Anka ter lirskimi razmišljanji Kosa, Oblačku in O morje v Lewinovem prevodu. Ob širini izbora iz Prešernovega pesništva ima bralec občutek ne-lagodne ozkosti, ko prebira postromantični in realistični poeziji posvečeni del. Najbolj je ta ozkost občutna pri izbiri Jenkovih besedil. Preoblikovani status enote izbora bi dovoljeval sprejeti v antologijo ne le pesmi Na Sorškem polju, ki bi ob primerjavi z refleksijo Po slovesu odkrila Poljaku še drugi del Jenkovega pesniškega pojmovanja narave, temveč tudi posamezne tekste iz Jenkovih ciklov, kakršna sta Obrazi in Obujenke, če že ne ciklov v celoti, oblikovno in vsebinsko izpostavljenih fragmentov iz Ognjeplamtiča, ki bi ob ustreznih redaktorskih opazki seznanili poljskega braleca s specifično jenkovskim odzivom na slovenski romantični ep prve polovice devetnajstega stoletja. V Obrazih pa bi poljski bralec poleg vsebinske inovacije mogel opaziti zanj nedvomno zanimivo oblikovno posebnost: preoblikovani krakovjak, ki sporoča tekste težje miselne vsebine. Uvrstitev Obrazov v celoti ali v odlomkih bi ne nasprotovala načelu kontrastiranja, zakaj ta oblika v poljski poeziji druge polovice devetnajstega stoletja take izpovedne preoblikovanosti ni doživela.

Omejenost izbora iz poezije slovenskega realizma in razkrajajoče se romantike bi mogel zagovoriti kvaliteten padec slovenske pesniške besede od Prešerna do moderne, toda tako orientiran bralec bi pričakoval, da bodo modernisti predstavljeni z več besedili ali vsaj z najbolj pomembnimi. Antologija pa, ker sledi kronološkemu zaporedju rojstnih letnic poetov, najprej predstavlja dva sopotnika slovenske moderne: vsakega z enim tekstom v Lewinovem prevodu — Antona Medveda s Cipreso in Frana Ellerja s Svitnico. Kettejev delež je skromen: štiri ljubezenske (Stara novica in Spomin v prevodu Stefana Flukowskega, Na trgu v prevodu Bogdana Ostromęckiego in Tam zunaj je sneg v prevodu Igorja Sikiryckega) in dve refleksivni pesmi (Starčkova pesem v Lewinovem prevodu in Na očevem grobu v prevodu Bogdana Ostromęckiego). Še skromnejši je Cankarjev delež (vendar ne glede na obseg njegovega pesniškega dela, temveč upoštevajoč sprejetje njegove lirike v poljskem kulturnem prostoru),¹⁸ ki obsega dve ljubezenski pesmi (Iz lepih dni in Helena v prevodu Igorja Sikiryckega) in pesemski odlomek iz Lepe Vide: Kam, o kam je šla moja mladost (v Lewinovem prevodu). Murn je zastopan s tremi ljubezenskimi pesmimi (Kakor roža na poljani in Narodna pesem v Lewinovem in Na brinju jagoda v Piechalovem prevodu) in eno refleksivno (Pa ne pojdem prek poljan v Piechalovem prevodu), medtem ko je izbor iz Župančičeve lirike širši in tudi kompozicijsko bolj zapleten: uvaja ga Pollakov prevod pro-

¹⁸ O sprejetju Cankarjeve lirike na Poljskem gl. pod 4 navedeno razpravo Šlizińskiego, str. 206 in 207.

gramskega teksta Veš, poet, svoj dolg,¹⁹ sledita mu prav tako Pollakov prevod lirske impresije Jezero in otroška pesmica Zlato v Blatni vasi v prevodu Igorja Sikirykega, naslednja teksta (Izjava v Kempfovem prevodu in Vzenina v prevodu Jerzyja Ficowskega) sta programska, sledijo jima štiri lirske refleksije (Melanholija v prevodu Bogdana Ostromęckiego ter Srečanje, Sebi in Gledam v Lewinovem prevodu), ki se nadaljujejo v dveh lirskih impresijah (Tiho prihaja mrak in Zaprti park v Lewinovem prevodu), v ljubezenski Kdo v ljubezni (v prevodu Zygmunta Stoberskega) in refleksiji Večerna (v Piechalovem prevodu), izbor pa sklepa zgodnja ljubezenska Ti skrivnostni moj cvet (tudi v Piechalovem prevodu). Izbor iz poezije slovenskih modernistov kaže, da ga kot enota izbora obvezuje le sklenjeno pesniško besedilo in da o njem ciklus v celoti ali fragmentih ne odloča, čeprav bi Kettejev Moj Bog, Na molu San Carlo ali Črne noči, Župančičev Manom Josipa Murna Aleksandrova ali Duma, Murnov Fin de siècle in morda tudi Cankarjevi Dunajski večeri v celoti ali odlomkih bolje kakor v antologiji izbrani teksti odkrili jedro njihovega pesniškega spoznanja, še bolje pa v ustreznem kontekstu Murnove kmetiške lirike in Trenutka, Župančičevega Samogovora, Ptiča samoživa in podobnih tekstov. Novum v tem razdelku je tudi tekst za otroke, ki je v vsej antologiji osamljen pojav.

Iz poezije avtorjev, ki so začeli ustvarjati v prehodnem času med moderno in različnimi smermi v času med obema vojnoma in bili prisotni v slovenskem pesniškem prostoru še po drugi svetovni vojni, je Marian Piechal izbral dvanajst tekstov *A l o j z a G r a d n i k a*: Resignacijo v Jastrunovem prevodu, Poslednjega gosta v svojem, Ob ribniku v prevodu Mieczyslawe Buczkówne, drugo pesem iz cikla Materi brez navedbe, da gre za ciklus, in Eros Thanatos v prevodu Dorote Chróscielewske ter Črva, Mrivega vojaka v tujini, O, drobne ptice mojega srca, V omami, Obešence, Vse svete v Brdih in Orla in smreko v prevodu Tadeusza Chróscielewskega; šest pesmi *L i l i N o v y*: Somrak v Litwiniukovem prevodu, Mrtveca, Zvezdo in Na južno stran v Lewinovem prevodu, Tihotno uro v prevodu Tadeusza Chróscielewskega in Ne morem v prevodu Dorote Chróscielewske; tri pesmi *P a v l a G o l i e*: Balada o nesrečnem doktorju Vladimirju Kantetu v Lewinovem prevodu, Melodijo v Gisgesovem prevodu in Poznam roko v svojem; štiri pesmi *I g a G r u d n a*: Poldne je, iz mesta poje v prevodu Kazimiere Illakowiczówne, V poldnevu v prevodu Mieczyslawe Buczkówne ter Perice na

¹⁹ Piechal je imel na razpolago Lewinov prevod Župančičeve pesmi Veš-poet, svoj dolg, natisnjen v *Współczesni liryki jugosłowiański*, str. 324/325, toda v antologijo je uvrstil nov, Pollakov prevod. Kakšno je razmerje med njima, naj ilustrira zadnja kitica v obeh prevodih:

Lewin:

Jeszcze nadzieje wiosna,
jeszcze zorza zabłyśnie,
a wtedy wileze stado
gardła myśliwych ściśnie:
Przeplynie Sawę, Drawę, głęboką —
Ząb za ząb, oko za oko!

Pollak:

Przyjdą, jeszcze wiosny przyplwy
i zaświecą zorze rankami.
wilki przecież polują, stadami
i dopadną kiedyś myśliwych.
Wpław przez Sawę, przez Drawę,
głęboką —
głowę za głowę, oko za oko!

Savi in Zasanjanost v prevodu Igorja Sikiryckega in dve pesmi Janka Glazerja: Ciproš v lastnem prevodu in Marec v prevodu Hanne Orzechowske. Isti kriteriji kot pri izboru besedil slovenskih modernistov veljajo tudi v tem razdelku: cikličnih pesmi v celoti ali v odlomkih ni, niti pri Gradniku — ugotovili smo eno samo izjemo — se ta enota izbora ne pojavlja, čeprav si njegove poezije brez ciklov De profundis in Kmet govori ne moremo prav zamišljati. Enostranski je tudi izbor iz Grudnove poezije, kjer pogrešamo kak tekst iz njegovega narcističnega obdobja, in Golievega pesništva, ki ostaja brez radoživih potez, kakršne je izoblikoval v Pesmih o zlatolaskah.

Dinamično obdobje iskanj in smeri v slovenski poeziji med obema vojnama zaznamujejo v obravnavani antologiji pesniška besedila Mirana Jarca: Molk v Przybošovem prevodu, Sejalec v zimi v prevodu Igorja Sikiryckega in Elegija v Piechalovem prevodu; Toneta Seliškarja: Moj oče v prevodu Tadeusza Chróscielewskega, Cvetočka kakteja v prevodu Hanne Orzechowske, Srce mi je zastalo pod vešali v Lewinovem prevodu in V dežju in snegu v prevodu Anne Kamieńskiej;²⁰ Antona Vodnika: Deklica s cvetlico v prevodu Igorja Sikiryckega, Prebujenje v Kempfovem prevodu ter Večerni gost in Pesem o smrti v Lewinovem prevodu; Vide Taufer: Zavrženo pismo v prevodu Dorote Chróscielewske in Poljub v Piechalovem prevodu; Srečka Kosovela: Moja pesem, Pesem, Labodja pesem, O da sem list zeleni, O saj ni smrti, Smeh kralja Dade, Kalejdoskop, Streljajte, Ko zvezde, Prerojenje, Izmučenje, druga pesem iz cikla Sad spoznanja brez oznake, da gre za ciklus, Razočaranje z naslovom Smrt je legla, Črni zidovi, Ostri ritmi in Predsmrtnica v Piechalovem prevodu; Edvarda Kocbeka: Za časa boja v Litwiniukovem prevodu, Mavrica v prevodu Jana Huszce, Roke v prevodu Stefana Flukowskega in Dolenjska v prevodu Igorja Sikiryckega; Boža Voduška: Pohod pomladi v pre-

²⁰ Seliškarjev sonet V dežju in snegu je izšel v Współczesni liryki jugosłowiański v dveh prevodih: v Lewinovem z naslovom Na jej łonie in Anne Kamieńskiej z naslovom W deszczu i śniegu. Razlike v njunem prevajanju naj ilustrira tercetni del:

Lewin:

Wszędzie: na ziemi, słomie czy kamieniu
grzaliśmy serca w jej serca płomieniu,
wszędzie kochała nas i była z nami.
Gdzie tylko droga w bój wiedzie śród gromu,
z nami ojczyzna, nie jesteśmy sami,
wszędzie na jej łonie jak w domu.

Kamieńska:

Wszędzie: na ziemi, skałach, pod snopami
płomień jej serca jasny przy nas płonął,
wszędzie kochała nas i była z nami.
I w jakąkolwiek bój nas wiedzie stronę
z nami ojczyzna, nie jesteśmy sami,
na piersi jej wszystko jest dla nas domem.

vodu Aleksandra Baumgardtena, Ko smo Prometeji neugnani²¹ in Pomladni veter v prevodu Igorja Sikiryckega, Bleščeča tihota visokega dne v prevodu Stefana Flukowskega ter Pravica, Zapuščeni klavir in Začarani krog v Lewinovem prevodu in Mileta Klopčiča: Tri otrokove želje v prevodu Tadeusza Chróscielewskega. Med poeti tega obdobja je najštevilčneje zastopana poezija Srečka Kosovela. Pri njem se pojavlja tudi novum, ki ga ni srečati ne v prejšnjih ne v poznejših razdelkih: vseh šestnajst besedil je prevedel sestavljaivec sam. Škoda le, da ni vsaj z enim tekstom predstavil Kosovela kot pesnika Krasa in da njegove vizije propadanja Evrope ni dopolnil s cikli, kot sta Tragedija na oceanu ali Rdeči atom, in še kakim tekstom iz Integralov. Taka razširitev Kosovelovega deleža pa bi bržčas terjala tudi širšo predstavitev Jarčevega pesniškega sveta. V tem razdelku manjka tudi vsaj eno besedilo Antona Podbevška.

Mlajša generacija slovenskih ekspresionistov, katerih pesniško delovanje sega preko vojne v naš čas, je predstavljena s poezijo Severina Šalija: Prošnja za mrtvega pesnika v prevodu Mieczysławe Buczkównie; Jožeta Udoviča: Poslednja minuta v Lewinovem prevodu,²² Proteus v prevodu Zygmunta Stoberskega, prvi sonet iz cikla Usužnjena pomlad z naslovom Porodna žena je kričala v noč, toda brez navedbe, da gre za

²¹ Voduškovo pesem Ko smo Prometeji neugnani je za Współczesno liryko jugosłowiánsko prevedel Leopold Lewin z naslovom Gdyśmy uparci Prometeusz. Za obravnavano antologijo pa jo je z naslovom Prometeusz nieugnięci na novo prevedel Igor Sikirycki. Zadnja kitica se v obeh prevodih glasi:

Lewin:

Každy się w ogniu spala prawdziwie,
lecz gdy się miara dopelni losu,
popiół otworzy w braterskim zryw
blask katowskiego, wielkiego stosu.

Sikirycki:

W tym ogniu každy z nas się wije,
a gdy odchodzi z tego świata,
zmienia się w popiół, co odbija
mocny blask stosu swego kata.

²² V Współczesni liryki jugosłowiánski je objavljena Udovičeva Poslednja minuta v prevodu Stefana Flukowskega. Za primerjavo z novim, Lewinovim prevodom navajam vstopne tri in sklepne štiri verze izpod peresa obeh prevajalcev.

Flukowski:

Przed łufami stoję,
dziś maja dzień ostatni, świeży ranek wstaje,
łagodne łkanie dzwonu biegnie cichym krajem ...
Przed łufami wznak leży już,
lecą stada skowronków od zbóż.
Jego tchnienie ostatnie porwie szybki wiatr
i oświeci nim cichy, niemy jeszcze świat.

Lewin:

Przed karabinami stoję,
żywy poranek wstaja, świeżo rozbudzony,
placz dzwonu dolatuje w uciszone strony ...
Przed karabinami na wznak leży,
Chmura skowronków z pola bieży,
wiatr niesie jego ostatnie tchnienie
do świata jeszcze niemego błogosłwienie.

ciklus, v Gisgesovem prevodu in sklepna pesem iz cikla Trije partizanski večeri z naslovom Tu je bilo, tudi brez navedbe, da gre za ciklus, v Kempfö-
vemu prevodu;²³ Mateja Bora: Če je res bog v prevodu Igorja Sikiry-
kega, Človek naših dni, Vizija, Bela tišina in Srečanje²⁴ v prevodu Mariana
Piechala, v Pomladni travi v Rymkiewiczovem prevodu,²⁵ druga in štirinajsta
pesem iz cikla Sel je popotnik skozi atomski vek in Med tamariskami v pre-
vodu Tadeusza Chróscielewskega ter Bršljan nad jezom in Pepelnična burja
v prevodu Stefana Flukowskega; Bogomila Faturja: Pomladno pri-
merjanje dneva z nočjo v prevodu Anne Kamieñske, in Ceneta Vipot-
nika: Pesem o soncu v prevodu Anne Kamieñske, Kam gre ta pot v Pol-
lakovem prevodu, Svitanica v Lewinovem prevodu ter Igra ljubezni, Pogreb²⁶
in Jutro otožnega ribiča v prevodu Zygmunta Stoberskega. V tej skupini pre-
seneča majhno število pesmi, s katerimi je zastopan Jože Udovič, ki ga je

²³ Omenjenih dveh ciklov Jože Udovič ni sprejel v zbirko Ogledalo sanj. Trije partizanski večeri so izšli v Novem svetu III. 1948, str. 696, Usužnjena pomlad pa v Novem svetu IV. 1949, I. knjiga, str. 376. Od tu je omenjena dva teksta izbral Drago Šega za antologijo Współczesna liryka jugosłowiańska. Iz nje pa ju je Piechal sprejel v svojo antologijo.

²⁴ Čeprav je v Współczesni liryki jugosłowiański objavil Pollak prevod Borove balade Srečanje, jo je Piechal za svojo antologijo na novo prevedel. Poglejmo si prevoda sklepne kitice:

Pollak:

Przyjdź, miła, na spotkanie,
wyzywa cię blask miesiąca
i pamięć miłująca,
wyzywa cię twój kachanek.

Piechal:

Przyjdź, miła, dziś nocą,
księżyc będzie świecił,
przyjdź żywa, — wskrzeszona
pamięci mej mocą.

²⁵ Tudi pesem V poletni travi je bila za Współczesno liryko jugosłowiańsko že prevedena. Pod naslovom Na letniej trawie jo je prevedel Mieczysław Jastrun. Rymkiewiczov prevod, ki ga je Piechal uvrstil v svojo antologijo, pa nosi naslov W trawie wiosennej. Za primerjanje navajam oba prevoda druge kitice:

Jastrun:

Nie wiele głębiej, a jednak
w dość wielkich głębiach,
ażebv trawy niejednej
dłoń nie dosięgła.

Rymkiewicz:

Trochę głębiej, to niedużo,
lecz głęboko dosyć,
ręką swą nie sięgniesz w górze
trawy ani rosy.

²⁶ Tudi Vipotnikov Pogreb je za Współczesno liryko jugosłowiańsko prevedel Mieczysław Jastrun. Antologia poezji słoweńskiej pa prinaša nov prevod Zygmunta Stoberskega. Navajam tretjo kitico v obeh prevodih:

Jastrun:

W zimnej ciszy kamienieją twarze,
zbito trumnę za małą dla ciała,
krzyczą ziemiste nogi w szparze:
Jeszcze by nam pobiegać się chciało.

Stoberski:

Zmarznięte twarze w ciszy kamienieją,
za ciasną trumnę ręce mu zrobiły,
i w ziemi też zgnięcony będzie tak na wieki,
a wystające na deszcz nogi wołają wciąż bielejąc:
Mybyśmy z wami jeszcze też chodziły!

v uvodu v Współczesno liryko jugosłowiańsko označil Jarosław Iwaszkiewicz kot velikega partizanskega pesnika umetnika, kakršnega Poljaki nimajo.²⁷ V času med obema antologijama je izšla Udovičeva zbirka Oględalo sanj (1961), toda sestavljaec antologije ni bil pozoren na njeno specifično pesniško govorico in ni izkoristil možnosti, da predstavi poljskemu bralcu novo razsežnost poezije že znanega avtorja.

Kajuhovo partizansko pesništvo predstavljajo naslednja besedila: Slovenska pesem,²⁸ Naša pesem, Samo en cvet v prevodu Stefana Flukowskega in Kje si mati v Gisgesovem prevodu.

Iz lirske ustvarjalnosti prvega povojnega rodu sta sprejeta v antologijo po dva teksta Jožeta Šmita: Zemlja in Vsak dan v prevodu Zygmunta Stoberskega; Franceta Kosmača: Mlin v prevodu Jana Huszce in Za lastovkami v prevodu Hanne Orzechowske in Petra Levca: Requiem padlim v Jastrunovem prevodu in V počtemi v Kempfovem. Žal, da v tem razdelku ni enega samega teksta Ade Škerl.

Tudi izbor iz pesniškega ustvarjanja »štirih« ni popoln. Njihovo poezijo predstavljajo: Círil Zlobec z Belimi zastavami in Vrati v prevodu Hanne Orzechowske; Janez Menart z Nožem na kmečki mizi in Croquisom v Piechalovem prevodu, Alegorijo v Lewinovem prevodu, Očesom in lečo v prevodu Tadeusza Chróscielewskega ter Zgubljenim dečkom v Rymkiewiczovem prevodu in Kajetan Kovič z Vsakdanjostjo v Lauovem prevodu, Očenašem in Starci²⁹ v prevodu Igorja Sikiryckega ter Ogenjvodo v prevodu Hanne Orzechowske, medtem ko Tone Pavček ni zastopan. Iz poezije njihovih sopotnikov je Piechal izbral tri tekste Ivana Minatija: Pohod v prevodu Igorja Sikiryckega, Sel bom v lastnem prevodu in

²⁷ Współczesna liryka jugosłowiańska, str. 5. Pod 4 navedeno poročilo Rozke Stefan.

²⁸ Kajuhovo Slovensko pesem je za Współczesno liryko jugosłowiańsko prevedel Tadeusz Kubiak. Antologia poezji słoweńskiej pa prinaša nov prevod izpod peresa Stefana Flukowskega.

Kubiak:

Nas jest tylko milion,
milion pośród umarłych, którzy umierają,
milion tych, co pod topór głowę dają,
tylko jeden milion,
których cierpieniem niszczą,
ale nie wyniszczą.
Nigdy, przenigdy.

Flukowski:

Tylko milion nas jest,
milion konających między trupami,
milion, do których poborcy jak pijawki przyssani,
jeden jedyny milion
wśród katuszy i cierpień posiniaczony
ale nigdy nimi nie unicestwiony.
Nigdy, przenigdy!

²⁹ Flukowskega prevoda Kovičevih Starcev sestavljaec ni sprejel v antologijo, temveč vrstil nov prevod Igorja Sikiryckega. Zadnja kitica se v obeh prevodih glasi:

Midva v Lewinovem;³⁰ Lojzeta Krakarja pa predstavil z dvema cikloma: Med iskaleci biserov, ki jih je prevedel Tadeusz Kubiak v celoti, in s fragmenti iz Noči, daljše od upanja, v lastnem prevodu (zanimivo je, da pesem Kolumb potuje dalje v Rymkiewiczzevem prevodu predstavlja samostojno enoto izbora) in petimi pesemskimi besedili: z Mušjim očenašem in Tercinami v Kubiakovem prevodu, Pesnikovim drevesom v taborišču smrti v Lewinovem prevodu ter Poldnevom v prevodu Ryszarda Matuszewskega in Avtoportretom v prevodu Igorja Sikiryckega.

Poezija generacije Zajc-Strniša-Taufer-Vegrijeva je zastopana s tremi Zajčevimi besedili: Vse ptice in Ujeti volk v Lewinovem prevodu ter Kralj v prevodu Zygmunta Stoberskega ter po dvema besediloma Strniše: Večerna pravljica in Star oklep v Lewinovem prevodu; Tauferja: Na kraju potovanja v prevodu Stefana Flukowskega in Čas sovjih peruti v prevodu Hanne Orzechowske in Vegrijeve: Žene in Kdo ve v Lewinovem prevodu; poezija njihovih sopotnikov pa z dvema Forstneričevima: Balada o konju, ki ni našel cest, in Izbiranje v prevodu Hanne Orzechowske in Jugovima besediloma: Lokvanj in Ribja biblija v Lewinovem prevodu.

Najmlajšo slovensko poezijo predstavljata Franci Zagoričnik z Njivo v prevodu Katarzynie Šalamun-Biedrzycke in Tomaž Šalamun s sedmo pesmijo iz cikla Poker: Ribe plavajo naravnost ali globlje v reko in Mottom v prevodu Stefana Flukowskega.

Za izbor iz sodobne slovenske poezije veljajo podobni kriteriji, ki so se izoblikovali v razdelkih od srednjeveške poezije do Prešerna: najbolj pogosta enota izbora je pesemsko besedilo, najbolj redka ciklus v celoti ali v fragmentih: znotraj zadnje se v tem razdelku pojavlja novost — enota izbora je lahko ciklus v fragmentih in iz tega istega ciklusa izbrano pesniško besedilo, o čemer odloča prevajalska zasedba.

Flukowski:

Ostatni kelner, tutaj. Nad niskimi drzwiami
kawiarni starej gaśnie wywieszka złocona.
Przydź ze złotym gasidłem,
w zielonych oczach światelka zgaś zielone.

Sikirycki:

Ostatni gospodarzu, przyjdź wreszcie w tę stronę,
gdzie szyld twej kawiarni na gości wciąż czeka.
Przyjdź i złotym gasidłem zgaś światła zielone,
co w zielonych oczach widnieją z daleka.

³⁰ Za Antologijo slovenske poezije je Leopold Lewin popravil svoj prevod Minattijeve pesmi Midva iz Współczesne liryke jugosłowiańskiej. Kakšni so ti popravki, naj pokaže prva kitica.

Współczesna liryka jugosłowiańska. Nas dwoje:

Nas dwoje — zapomnianym, cichym jest cmentarzem.

Miłość śpi w nas umarła.

W ciszy, gdzie wieczność drzemie wśród strachlanych krzyży,

dźwięki z ptasiego sypią się gardła.

Antologia poezji słowenskiej. My dwoje:

Jesteśmy zapomnianym, milczącym cmentarzem.

W nas martwa miłość zapadła jak w ziemię.

Tylko z rzadka zaćwierka ptak w ciszy, gdzie wieczność
między krzyżami spróchniałymi drzemie.

Iz povedanega sledi kratek sklep: antologija, ki je vsekakor resno in zgledno delo, se srečuje s težavami, ki jih ne utemeljuje zgolj dejstvo, da gre za pionirski korak, temveč se pojavljajo ob vsakem poskusu predstaviti v prevodu prerez neke nacionalne poezije od začetkov do sodobnega ustvarjalnega vrenja. Taki osnovni težavi se pojavljata pri usklajevanju virov in definiciji enote izbora. Ob poročanju o deležu posameznih poetov v knjigi se je izkazalo, da je prva motivirana z zgodovinsko situacijo poljskega prevajanja slovenske pesniške besede in zagadelj je slovenski bralec ne sprejema kot pomanjkljivost, temveč se ob nji poučuje o poteh slovenske poezije v poljski kulturni prostor. Bolj problematična pa je enota izbora, toda ne le zato, ker se je izkazalo, da je večpomenska, marveč tudi zato, ker koncept ne predvideva usklajenega razmerja med enotami, ki predstavljajo posameznega pesnika. Pa tudi ta neusklajenost ima bržčas za poljskega bralca posebno draž: spodbuja ga namreč k samostojnemu prebiranju tiste poezije, ki ga je ob prvem branju navdušila. In poljskemu bralcu predvsem je ta knjiga tudi namenjena.

Tone Pretnar

Filozofska fakulteta v Ljubljani

O SLOVENSKEM GLEDALISKEM LEKSIKONU*

Slovenskega dramskega leksikona (odslej: SDL) iz let 1961 in 1962 se SR v zapiskih ali z oceno ni spomnila, o novi, zdaj še na opero, radio, televizijo, film in lutkovno gledališče razširjeni izdaji pod naslovom Slovenski gledališki leksikon (odslej: SGL) pa je priobčila v podnaslovu navedeno oceno Zoltana Jana (odslej: Z. J.).

O obeh oblikah leksikona so sicer pisali naši časniki in časopisi (dovolj resno v svojih listih tudi hrvatski in srbski poročevalci), vendar so to bila po večini le poročila in zapiski, ki so poudarjali pomembnost takega dela, niso se pa spuščali v kakršno koli kritično vrednotenje. Janova kritika je strokovna v strokovnem časopisu. Menil sem, da moram o njej zapisati svoje mnenje, da pa je prav, če obenem zapišem svoje misli tudi na rob drugim poročilom, naj so bila še tako skromna. Kritika Z. J. pa je posebej izzivala moje pomisleke in tudi ugovore, ki sem jih dolžan sebi in strokovni publiki povedati v širšem okviru.

Kritika Z. J. se v prvi polovici ukvarja z občimi vprašanji leksikografije, slovenske dramske in gledališke posebej, v drugi polovici pa razbira nekatera dejstva v SGL in postavlja ob njih svoje misli in trditve. Tako naravno tudi moje pisanje na rob kritiki v SR razpada v obči in specialni del.

Kritikove obče pripombe o leksikonu se obračajo proti nekaterim načinom, kako je delo sestavljeno in napisano, vendar jim postavljajo nasproti zgolj nejasne drugačne zamisli, ne da bi jih konkretizirale. Tako so nasprotne zamisli samo izraženi dvomi, subjektivna mnenja, ki ostajajo pač kvečjemu na isti ravni kakor realizirane zamisli leksikografov. Take so kritikove deklaracije: Sedanja organizacija enot se ne zdi najboljša. — Izbor literature

* Ob kritiki, ki jo je napisal Zoltan Jan v SR 1973, 479—482.

je problematičen, ker pogosto niso upoštevani vsi pomembnejši članki. — Premisliti bi veljalo, če te prednosti (= po odstavkih ločeni opisi posameznih gledaliških dejavnosti) ne bi kazalo žrtvovati v korist enotnosti in preglednosti enot. — Študijska uporabnost SGL bi bila neprimerno večja, če bi poleg navedbe vloge stala še šifra, ki bi nas poučila, za katero uprizaritev gre. — (V SGL) niso naštele vse stvaritve umetnikov, pač pa le izbor, toda to ne omogoča oceniti kvaliteto dela. — Itd.

Taka deklarativna zavračanja sedanje zgradbe leksikona in sedanjega načina obdelave ostajajo v kritiki nepojasnjena in zato ne prepričujejo. Leksikografsko delo ima svoje zakonitosti in jih ni mogoče spreminjati po subjektivnih željah ali mislih. Ugovarjati nekim načinom dela, ki so karakteristikon leksikografskega znanstvenega ali popularizacijskega smisla in namena, se pravi ne razumeti bistva takega in ne drugečnega dela. Naš SBL je komaj v zadnjih zvezkih začel obširneje obravnavati gledališke ustvarjalce, prej je to delal zelo izjemno, o gledališču v najširšem smislu besede, kakor ga je pri nas prvi uvedel SGL, pa nimamo najosnovnejših obravnav. To dejstvo je zapeljalo Z. J., da imenuje opise dela gledališčnikov v lutkovnem gledališču, pri filmu, radiu in televiziji samo »dodatke« k obravnavam slovstvene in gledališke dramatike. (In kako bi mogel sodelavcem leksikona za ta področja očitati, da ne navajajo »vseh pomembnejših člankov«!) Nič ne more ovreči moje misli o kritikovi nedomišljenosti in površnosti, če si tudi prizadeva slepiti to sodbo z na videz tako konkretnimi ugovori, kako da naj bi leksikon uporabljal »več vrst tiska«, ali da na platnicah ni zapisano, »do katerega gesla segajo posamezni zvezki«, ali da ni navedeno leto, »do katerega je izčrpano gradivo« ipd.

Pisati o delu, ki opisuje tako različna umetniška ali vsaj ustvarjalna področja, vsekakor ni lahka naloga. Ne da bi to povedal, si je tudi Z. J. močno zožil področje, ki ga v kritiki obravnava. Stvarno ga zanima samo slovstvena in gledališka dramatika. Svojevrstna zanimivost je pri tem dejstvo, da avtorja tega področja niti ne navaja. Sicer piše, da je spisal SDL Viktor Smolej, med sodelavci SGL pa je to ime izpadlo; čeprav sem kot avtor za dramatiko in film napisan trikrat, v vsakem zvezku SGL posebej, me med sodelavci Z. J. ne navaja, nasprotno je pripisal obdelavo filma Emilu Smasku (opomba 6). Enkrat samkrat se v svoji kritiki spomni nedramskega področja, tam, ko očita avtorju, ki ga tu ne imenuje, pač pa ga imenuje pod opombo 6, da pri Bojanu Pečku ne omenja njegove karikirane podobe Benita Mussolinija v operi, pravilno opereti Mascotta. Drugače je vsa kritika namenjena zgolj enemu samemu sodelavcu, ki pa ga, kot rečeno, ne omeni. Vendar morem z vso pravico samo podpisani govoriti o Janovi kritiki, saj je namenjena samo meni. Če kritik misli, da je dovolj moja omemba ob navedbi SDL, mu morem zameriti, da niti z besedo nikjer ne omeni, da je besedilo, kakršno je tiskano v SDL, doživelo številne, tudi pomembne spremembe, dopolnitve in popravke v objavi, kakor ga predstavlja SGL. Marsikaj je dodano, to in ono tudi črtano, v posameznostih in v alfabetařiju.

Kritik bi bil moral takoj v začetku povedati, kakšne naloge si je s svojo kritiko zastavil, in razmejiti svojo odgovornost. To zapisujem zaradi tega, ker jemljem nase tudi vso odgovornost nasproti kritiki. Odprto ostaja vprašanje kritičnega pretresa še vseh drugih gledaliških področij, ki jih opisuje SGL.

»Historiat dela nas pravzaprav sili primerjati oba leksikona.« namreč SDL in SGL, pravi kritik sam (480), vendar se kritik te naloge ni lotil. Prav in smiselno pa bi to bilo, saj bi mogel ugotoviti, ali se kaj razlikuje način obdelave pri posameznih sodelavcih — ni po naključju v urednikovem uvodu zapisano: »Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji, ki so pod sestavki podpisani, enako za njihovo jezikovno podobo« (6). Ne bi bilo odveč, ko bi kritika SGL ugotovila, ali se je znanstvena obravnava vseh gledaliških področij pri nas poglobila in razširila in ali je nakazala nove poti in nadaljnje potrebe v raziskovanju našega gledališkega ustvarjanja.

Če moje dosedanje razpravljanje ustvarja videz, da je močno nekonkretno, so vzroki v kritikovem nekonkretnem ugovarjanju in nekonkretnem predstavljanju leksikografske problematike. Ker je druga polovica obravnavane kritike otipljivejša, je otipljivejše in stvarnejše tudi moje sledeče ugovarjanje, najsi se bo zdela nekaterim lit. zgodovinarjem ta metoda še tako faktografska, pozitivistična ipd.

Z. J. popolnoma pravilno preskuša zanesljivost SGL, kakor rečeno predvsem dramskega dela, s spodbijanjem pravilnosti in ustreznosti podatkov, kakor jih prinaša SGL. Na mestu je v protinapadu ali obrambi enako ali podobno orožje.

Z. J. z zadoščenjem takoj v začetku piše, kako je »dešifriral v bibliografskem oddelku NUK-a« avtorja J. M., ki da je napisal člančič Slovenski gledališki leksikon v mariborskem GL. Avtor naj bi bil Jože Mevlja. Dejansko je pisec Dušan Mevlja, pisal pa je o dramskem leksikonu: Z. J. podatka ni bilo treba »dešifrirati«, saj ga je lahko najti v ustreznem letniku Slovenske bibliografije, samo da razrešeno pravilno, ne napačno.

Tesen obseg SDL in SGL je pač narekoval skrajno gospodarno navajanje literature. V SDL je bilo ob Kraticah za literaturo (9) dano porabno napotilo, kako odkriti po drugi poti manjkajočo literaturo (ob rojstnih in smrtnih datumih, ob datumih uprizoritev). Urednik SGL je odstavke s temi opozorili črtal.

Z. J. predlaga, da naj bi SGL navedel več »temeljnih del o slovenski dramatik« (481 in opomba 11). Tako pograša Koblarjevi knjigi Dvajset let slovenske drame, 1964 in 1965. Knjigi sta dejansko navedeni v sestavku o Francetu Koblarju, nista pa posebej navedeni tudi med »Kraticami za uporabljene vire« (I. zv.). Zavestno niso tam navedene knjige tudi Frana Albrehta, Cirila Debevca, Bratka Krefta, Vasje Predana in Bojana Štiha, ker so navedene pri avtorjih in se vežejo na ozko zajet čas in prostor. Koblarjeva prva knjiga Slovenska dramatika pa ima pod Uvodom zapisan datum 31. maj 1972 in potemtakem ni mogla biti navedena ne tu ne tam, ker je nastajala približno v istih mesecih kot SGL. Od sintetičnih podob našega slovstva je navedena Zgodovina slovenskega slovstva, ki jo je izdala Slovenska matica, opuščeno pa je delo z istim naslovom, ki ga je izdala založba Obzorja (ne Mladinska knjiga, kakor piše Z. J.). Zdi se mi boljše, da bi bila izpadla tudi matična lit. zgodovina, saj bi drugače morale biti navedene tudi slovstvene zgodovine, ki so jih napisali Glaser, Grafenauer, Kidrič, Prijatelj, Slodnjak, Janež itd.

Nesprejemljivi so kritikovi nasveti, kako naj bi bil navedel v literaturi pri posameznih osebnostih še to in ono po kritikovem mišljenju tehtno, vsebinsko dopolnjujoče delo. Gre za večinoma krajše članke ali za razprave,

vendar po svoji tehtnosti in izčrpnosti zaostajajo za že navedenimi. SBL ima vsekakor veliko večje možnosti kot SGL, da posreduje kar najpopolnejšo, toda ne popolno, celotno bibliografijo o obravnavanih osebnostih. Če SGL navaja za literaturo to naše osrednje biografsko in bibliografsko delo, je pač v največji meri zadoščeno bibliografskim in biografskim zahtevam (v kolikor sta si seveda letnici izida SBL in SGL kar najbližji). Kritikov predlog, da naj bi pri Milanu Skrbinšku bila navedena Travnova bibliografija Skrbinškovega pisateljskega dela, je lahko zaradi poudarka praktičnosti umesten, vendar SBL te bibliografije ne navaja, pač pa članka, ki stojita neposredno pred to bibliografijo; kdor bi se natančno zanimal za Milana Skrbinška, praktično ne bi mogel zgrešiti Travnovega članka, če bi se ravnal po navedenem SBL. Članek, ki ga je napisal Koblar, toda ne France Koblar, ampak psevdonimni Cvetko Zagorski, in ga priporoča Z. J. pri sestavku o Tonetu Cufarju, po moji sodbi povsem nadomešča citirani uvod k povesti Pod klavdivom, ker temelji na neposrednih Cufarjevih izjavah in dobro podaja literarno in časovno ozadje. Moravčev predlagani sestavek o Alojziju Remcu v Sodobnih potih 1958 (ne 1952, kakor piše Z. J.) ne prinaša nič takega, kar ne bi imel v celoti in še širše članek v SBL, ki je citiran.

Kritik ni zanesljiv pri navajanju svojih predlaganih izboljšav. Tega, kar predlaga, sam ne preverja. Ko bi namreč vsaj pogledal Faturjev esej o igrilstvu, ki ga predlaga kot nov, pomemben vir pri Levarju, bi na prvi pogled videl, da nosi Levarjevo ime samo na začetku, v posvetilu Spominu Ivana Levarja; in ko bi esej prebral, bi odkril, da je v njem Levar samo enkrat omenjen, pa res samo omenjen, z vlogo kralja Leara. Predlog, da naj bi SGL upošteval »še... kakšno izmed disertacij o Levstiku, Finžgarju in še kom« (opomba 8), je mogoče šteti za kritikov poklon akademskemu učitelju, vendar je vsebino teh disertacij le v majhni meri mogoče vezati na našo dramatikino gledališče.

Svoje preverjanje dramatikov, ki naj bi tudi bili upoštevani v SGL, pa zdaj niso, imenuje ocenjevalec »kritičen pregled izpuščenih imen« (482). Gre za množitelje dramskih besedil po drugi vojni, dramatike, ki jih je upošteval Jože Koruza v svoji razpravi *Dramatika v knjigi Slovenska književnost 1945—1965*. Vendar Z. J. kljub opozarjanju nanje meni, da so obrobne pomena. A ker sodi ocenjevalec o upoštevanju oziroma neupoštevanju gledališnikov zgolj ob dramatici povojnega časa, njegovo opozarjanje na »neupoštevane« dramatikino po drugi vojni posebej izstopa.

Po Z. J. v SGL niso upoštevana naslednja imena dramatikov, ki jih je upošteval J. Koruza: Marija Fele, Vlado Pipan, Marija Mijatova, Polde Polenc, Anton Slodnjak, Vinko Strgar, Marko Hudnik, Bogdan Jovanović, Peter Ciferin, Vlado Novak, Kajetan Kovič, Tone Fornezzi, Vladimir Kavčič in Flori Lipuš (vsi navedeni na str. 482). Utemeljitev, zakaj naj bi bili imenovani množitelji dramskih tekstov upoštevani, je posneta po J. Koruzi, toda ob napačnem branju tega vira in brez preverjanja prizadetih dramskih avtorjev in predvsem njihovih tekstov, to je prvih virov za sleherni pisanje.

Z. J. piše: »Med pisci graditeljske agitke ni upoštevana Marija Fele,« ki da ni upoštevana tudi »med avtorji kmečke drame in ljudske drame« (Z. J. 482; Koruza 49, 52 — Z. J. se sklicuje na napačni strani). Slovenjegraška aktivistka Marija Fele je napisala enodejanko Borež je spregledal, igro, ki je bila samo

enkrat igrana na podeželju, a ni bila objavljena. Drugo njeno delo, Uroki, je najprimitivnejša agitka, ki v tiskani objavi — po dramaturški obdelavi Janka Liške — obsega kar štiri dejanja, in to na borih 40 straneh, všteto vsa obširna odrska, inscenacijska in režijska navodila. Feletova svojih prvih poskusov ni nadaljevala, tudi ni spodbudila drugih pisateljev, da bi jo v njeni smeri posnemali ali povzeli njeno sicer dobro hotenje.

Brez nadaljevanja in slehernega odmeva je ostalo v naši dramatikii tudi edino delo Vlada Pipana. Njegova ljudska igra v 6 slikah Dekle iz Trente, tiskano 1955, s prizanesljivo spremno besedo Branka Rudolfa, obsega vsega skupaj 70 malih strani. Koruza jo šteje med »ljudske igre«, sicer z nekim novim etičnim vrednotenjem, toda »napolnjeno s tradicionalno in nepristno romantiko, usmerjeno na solzave učinke« (50). Ena sama drobna igrice, tiskana 6 let pred SDL, Pipana nikakor ne priporoča za sprejem v leksikon.

Marija Mijotova se je uvrstila med slovenske literate vsekakor zaradi svojih v tržaškem narečju zapetih pesmi. Enodejanko Maderjerji in nekaj skečev pa so ji igrali v prosvetnem društvu pri tržaškem Sv. Ivanu. Tako ostaja dramsko delo Marije Mijotove zgolj lokalno prosvetno dejanje, in to v času, ko v istem Trstu slovensko poklicno gledališče igra drame Filiberta Benedetiča, Jožka Lukeša, Rada Pregarca in Ivana Tavčarja.

Vinko Strgar je napisal eno samo dramsko besedilo, »odrsko žalnico v 3 dejanjih«, kakor pravi podnaslov, z naslovom Heroica. Prišla je na oder v Ljubljani, Celju in Novi Gorici 1961. Sodba Marjana Javornika ob ljubljanski uprizoritvi (SPor 4. okt. 1961) vsebuje takele ocenjevalne oznake: dramska linija poenostavljena, dramski konflikt neizostren, dramski liki poenostavljeni in umetniško neprepričljivi, stil večinoma ohlapen, odrske slike sladkobne klišejske razglednice, režiser in igralci so omledno mehko in sentimentalnost še potencirali ipd.

Sedem razmeroma kratkih prizorov vojne drame (podnaslov: »skica za moderno tragedijo«) je napisal Marko Hudnik pod naslovom Kult mrtvih. Delo ni izšlo v tisku, izvedeno je bilo zgolj kot bralna drama na odru SNG v Ljubljani v režiji Milana Skrbinška, bolj v čast Skrbinšku, ki se je po daljši bolezni tedaj vrnil v gledališče, kakor zaradi avtorja Hudnika. Delo je bilo izvedeno, tj. brano samo enkrat.

Se bolj nepremišljeni so predlogi za nekaj drugih dramskih avtorjev — sloneči na napačnem branju Koruzovega teksta.

Polde Polenc (Koruza, 52; pri Z. J. napačno pisan Polence) ni nikak »avtor meščanske drame« (284), ampak zgolj dramaturg Tavčarjeve Visoške kronike. Ob sodelovanju Marije Vere jo je pripravil za uprizoritev amaterjev v Škofji Loki 1949 in 1951. (O tem gl. VI. knjigo Tavčarjevega Zbranega dela, opombe dr. M. Borštnik, 1956, 382.) Kritik ni videl v Koruzovi knjigi zapiska, da gre za dramaturgijo Visoške kronike, ampak je ta zapisek preskočil in posnel neposredno za tem postavljeni naslov novega poglavja Meščanska drama in komedije (52).

Ni mogoče ustreči tudi kritikovemu predlogu, naj bi bil v SGL uvrščen Anton Slodnjak »s svojo biografsko dramo« (482). Z. J. se tu sicer sklicuje na Koruzovo knjigo (52). Vendar kritikovo izvajanje temelji na napačnem branju Koruzovega besedila! Koruza namreč na navedenem mestu ne govori o kakšnem Slodnjakovem biografskem tekstu v dramski obliki, temveč o evropskem

(in slovenskem) biografskem romanu oziroma romansirani biografiji, torej o proznem delu.

Z. J. misli, da bo podprl Slodnjakov vstop med slovenske dramatike, če navede primer z Ilko Vaštetovo; ona da je namreč v SGL »nasprotno upoštevana s svojim enkratnim poskusom iste vrste« (482). Vzporejanje je — ob sami materialni neresnici — med Slodnjakom in Vaštetovo neumestno in neustrezno. Vaštetova spada med prve, ki so pri nas pisali biografske romane in romansirane biografije. Njen Roman o Prešernu (1937 in poznejše izdaje) je dal snov za odrsko priredbo. Njen gledališki tekst o Prešernu je pod naslovom Visoka pesem doživel premiero 8. febr. 1941 in je še do aprila 1941 doživel 11 predstav. Po vojni je ta Visoka pesem (včasih pod drugačnim naslovom) doživela v Šentjakobskem gledališču v sezonah 1945 in 1945/46 kar 13 uprizoritev in v sezoni 1947/48 prav toliko. Dne 8. febr. 1950 so z igro Vaštetove odprli v Kranju Prešernovo gledališče: to je bila slovesna predstava ob ustanovitvi poklicnega gledališča in ob obletnici Prešernove smrti. Tisto leto je igra doživela 23 predstav. Ob teh pogostih uprizoritvah se spomnimo tudi Kreftovega scenarija za celovečerni film Dr. France Prešeren in na njegove »prizore iz pesnikovega življenja« Po brezkončni poti. (O uprizoritvah Visoke pesmi gl. jubilejni zbornik Šentjakobskega gledališča iz 1971 in Repertoar.) Mislim, da je igra Vaštetove bila vredna uvrstitve.

Komedija Vlada Novaka Dobrodošla, miss Agata ni prišla na poklicne odre, o uveljavljanju mogoče na ljubiteljskih odrih pa nimamo podatkov. Izšla je ciklostilno pri Prosvetnem servisu, 1959. Ostala je avtorjev prvenec in edinec.

Svojevrsten primer se je pripetil kritiku z Bogdanom Jovanovićem, ki naj bi tudi prišel v SGL. Ime je Z. J. našel pri J. Koruzi (111); pripisuje mu »sentimentalno humanistični realizem« (482), kar je pri Koruzi naslov celotnega poglavja (v njem je prikazan tudi Miloš Mikeln). J. Koruza piše, da je Mikeln dramo Primer tovariša Koprivice »priredil po filmskem scenariju Bogdana Jovanovića«. To je povsem jasna in določna informacija in formulacija. Bogdan Jovanović je Hrvat, ki je napisal filmski scenarij pod naslovom Iz oči v oči. V GL MGlj je ob premieri drame Primer tovariša Koprivice povsem nedvoumno zapisano, da je to »prevod in odrska priredba«, ki jo je napravil M. Mikeln. Kot tako je delo tudi zapisano v SGL pod imenom Slovenca M. Mikeln, s pripisanim izvirnim dramatikom oziroma scenaristom B. Jovanovićem. Če pogledamo v Repertoar slovenskih gledališč 1867—1967, najdemo pod št. 2808 zapis, da gre za izvirno delo Bogdana Jovanovića, ki ga je v slovenščino prevedel in za oder priredil M. Mikeln. Vsekakor Bogdan Jovanović ne spada med slovenske dramatike, kakor to hoče Z. J.

Nekatera imena, ki jih Z. J. predlaga za upoštevanje pri SGL, se vežejo na naše poskuse kabaretnega gledališča. Kritik navaja imena Peter Čeferin, Kajetan Kovič, Tone Fornezzi, Vladimir Kavčič in Flori Lipuš.

SGL se vsekakor ni hotel izogniti kabaretnemu odru in skrbi naših dramatikov za njegov repertoar (prim. Valentin Zarnik, Fran Levstik, Josip Stritar, Jaka Štoka, Ivan Rob, Frane Milčinski, Dušan Mevlja, Slavko Detsetak, s pravim imenom Vladislav Cegnar, na zahtevnejši ravni Marjan Marinc, Miloš Mikeln in Žarko Petan). O imenih, ki naj bi po predlogu Z. J. prišli v SGL, pa mislim, da nikakor ne prihajajo za to v poštev. Njihovo

tovrstno delo je tako malenkostno in tako obrobno, da pri največji širokosti ne najdem v njihovem prizadevanju dovolj samosvojesti in vztrajnosti v oblikovanju. Gledališki kolaži kabaretnega žanra so bili pri nas izjema (Mala žehta, Smeh ni greh v Ljubljani in v Celju, Beseda ni konj) in delež posameznih sodelavcev pri njih komaj zaznaten. Kajetan Kovič je v okviru Male žehte prispeval zgolj song v verzih, čeprav so mu gledališčniki dali visok naslov Stanovanjska komedija v 6 slikah. Dalje so iz tega žanra prispevali: Marjan Kolar skeč (ali enodejanko) Revolucije ne bo, Bogdan Pogačnik kabaret Umetnost, ogledalo časa, in Peter Čeferin prizora Srečka in Pridržanje do iztreznitve. V SGL je zaznamovana udeležba Janeza Menarta pri Mali žehti. Mogoče bi bilo Menartu zapisati v dobro še tiste tri songe, ki jih je prispeval celjskemu večeru Smeh ni greh (Ljubi kruhek, Povojni portret in Deset človeških zapovedi), a tudi to iz njega še ne bi naredilo dramatika. V rokopisu SGL je bil pripravljen sestavčič o Tonetu Fornezziju, dasi se njegova Metla 66 po dveh predstavah (Larifary in Komolce kvišku) ni razvila v stalen teater; a urednika sta sestavek pred tiskom črtala.

Še besedo o Vladimiru Kavčiču in Floriju Lipušu. Slovstveno delo obeh kaže predvsem dejavnost v pripovedni prozi. Poleg tega, kar je omenil J. Koruza v že omenjeni knjigi, moremo danes pri V. Kavčiču dodati dramsko delo Aleksander Veliki, epilog in dvoje dejanj (1970), pri Lipušu pa, da je z Jankom Messnerjem napisal politični kabaret Ekstremist Matija Gubec, ki je bil 1973 uprizarjan po sloven. Koroškem. »Enkratna poskusa« Kavčiča in Lipuša hkrati z novima dramskima tekstoma — Lipušev pa sploh spada v čas po izidu SGL — še ne prepričujejo, da bi morala biti avtorja uvrščena med slovenske dramatike; saj vendar pišemo že — po leksikonu — leto 1972.

Od imen, ki jih priporoča Z. J. za upoštevanje v SGL, sta Hermina Jug in Marko Kranjc v svojem poglavju Biografski in bibliografski podatki (v knjigi Slovenska književnost 1945—1965) upoštevala samo Kajetana Koviča in Vladimira Kavčiča, toda ne zaradi morebitnih njunih dramskih besedil. Tudi to dejstvo govori o upoštevnosti njunega gledališkega prizadevanja.

Kritik méni, da v SGL »niso naštele vse stvaritve umetnikov, pač pa le izbor« (481). Kajpada se morem tej ugotovitvi samo pridružiti: taka »pomanjkljivost« je značilna pri slehernem sumaričnem prikazovanju umetniškega, v našem primeru gledališkega ustvarjanja. Leksikografski popis ni istoveten z bibliografsko izčrpnostjo. Tu zadevamo na določenost, torej omejenost prostora, pa naj se leksikografsko delo imenuje SGL ali SBL ali EJ. Težko si je zamisliti leksikon, ki bi podajal celoten seznam vlog nekega igralca ali neke igralke: zaznamovati vlogo 3. kmeta ali 4. dvorjanke ob vlogi Leara ali Goneril morejo samo letni kronisti gledaliških sezon ali monografske knjige o posameznih umetnikih. Vsi teatrološki leksikoni si pač, kakor SGL, pomagajo »z lakonično kratico ‚idr.‘«, kakor to očitajoče piše Z. J.

Da bi dvignili študijsko uporabnost SGL s postavljanjem posebne šifre ob vsaki — ali le odbrani? — vlogi, misel, ki jo postavlja Z. J., se zdi močno mikavna, vendar bi praktična izvedba te ideje leksikon ob povodni vlogi in ob istočasni množici zelo različnih ustvarjalnih osebnosti leksikon najbrž

izredno zakomplicirala in otežila, da niti ne pomislimo na težave, ki jo predstavljajo presoje in ocene — leksikograf se more opreti in zanesti zgolj na to, kar v določeni dobi in v določenem kraju zapiše o posameznih stvaritvah gledališki kritik.

Preverjanje podatkov za takó številna gledališka področja in takó pisano množico gledaliških ustvarjalcev bi bilo v celoti nemogoče. Zato si je, razumljivo, Z. J. izbral, kakor sam pravi, metodo »sondažnega preverjanja« (481): vzel je pod lupo področje, ki mu je krajevno in časovno osebno blizu, namreč gledališče v Novi Gorici. To gledališče sicer površno imenuje Primorsko dramsko gledališče, ki obstoji pod tem imenom šele od 1960, misli pa pri tem sploh na gledališče različnih organizacijskih oblik in poimenovanj s sedežem v Novi Gorici.

Kritik imenoma navaja dva gledališka delavca, ki da sta po krivici v SGL izpadla. Upravniško, lektorsko, uredniško in prevajalsko delo Darija Bratoša (pri Z. J. Bratuža) in kostumografsko sodelovanje Mije Bratoš je izostalo brez avtorjeve krivde — tako priporočana metoda vprašalnikov, ki jo ponovno predlaga kritik, je v njunem primeru popolnoma odpovedala, kakor je odpovedalo tudi ponovno spraševanje pri upravi goriškega gledališča. (Nekaj dokumentarne korespondence o prizadevanjih z vprašalniki sem oddal arhivu Slovenskega gledališkega muzeja.) Zanesen kritikov ugovor, da v SGL izmed najmlajših gledaliških ustvarjalcev »pogrešamo celo /!/ Silva Božiča« (opomba 10), zadene ob dejstvo, razvidno iz goriških GL, da je Silvo Božič odigral v Novi Gorici vsega skupaj v sezoni 1971/72 dvoje vlog; tedaj mu v št. 16 GL izražajo željo in voščilo: »Trdno upamo, da bo v bodoče naš stalni sodelavec.« Če so netočnosti pri opisu dela Andreja Jelačina, si jih razlagam zaradi molka Darija Bratoša pa zaradi obče površnosti v pisanju gledaliških listov in umetniških ustvarjalcev, ki so služili pri opisu.

Kritiku se zdi, da bi morali biti širše omenjeni »bolj znani gledališki delavci« (npr. Modest Sancin, Ema Starčeva, Hinko Košak, 482). Vzrok za opustitve pa je v tem, da so v Novi Gorici delovali le izjemno. V Repertoarju ni zapisano nobeno Sancinovo sodelovanje v Gorici, pač pa je 1960 oziroma 1962, v dveh sezonah, režiral vsega skupaj dvoje del: Držiča in Goldonija. Ema Starčeva je odigrala naslovno vlogo v Čapkovi Materi, toda samo pri premieri, sicer v alternaciji z Berto Ukmarjevo. Hinko Košak je v SGL zapisan kot režiser in umetniški vodja pri GSP; od njegovih režij v Novi Gorici sta v skupnem seznamu navedeni režiji Ocvirkovega Tretjega ležišča in Maeterlinkovega Zupana stilmondskega. Tako se pri vseh treh gledališčenikih kritikovo opozarjanje izkaže za nebitveno in neutemeljeno.

Vprašanja krajevnih imen se je kritik dotaknil ob mojem hkratnem uporabljanju imena Solkan in Nova Gorica, češ da je upravičeno samo ime Nova Gorica. Uporabljati oboje, Solkan in Nova Gorica, je po kritikovem zatrjevanju »nekako tako, kot če bi rekli v Prulah pri Ljubljani« (481). Z. J. ne ve, da se pravilno govori »na Prulah« in da Prule niso nikdar bile samostojna naselbinska enota, kakor so v sedanji Ljubljani npr. Šiška, Trnovo, Vodmat, Šentvid, Dravljje idr. Krajevna poimenovanja so trdovratno konservativna. Za Janeza Ciglerja smo pozabili, da je po rodu iz Vodmata, za Vodnika pa le še trdimo, da je doma iz Šiške, in Prešernovega Trnovega, kraja nesrečnega imena, ne gremo spreminjati v Ljubljano. Kritiku glede

Solkana oziroma Nove Gorice ugovarjajo goriški gledališki listi, kjer beremo, da je bila premiera Kralja na Betajnovi, »20. febr. 1970 v dvorani gledališča v Solkanu« (GL 1969/70), da je bila »premiera v gledališki hiši v Solkanu« (uprizoritve 17. dec 1970 in 15. apr. 1971) in še v času neposredno pred sklepno redakcijo SGL, da je bilo v sezoni 1970/71 »v Solkanu uprizorjenih 71 predstav« (GL 1971/72, št. 14). Menda je pričevanj za Solkan dovolj in je pravdanje o uporabljanju krajevnega imena brezpredmetno.

Vrednost kritike, ki jo je Z. J. posvetil SGL, je malenkostna; površnosti, napačno branje J. Koruze, skrivljena sklepanja in nevzdržne trditve daleč prekrijejo tistih nekaj misli, o katerih bi bilo mogoče razpravljati.

Viktor Smolej

Filozofska fakulteta, Ljubljana

STAROČESKÝ SLOVNÍK*

Leta 1968 je ČSAV začela izdajati slovar stare češčine. Ker je le-ta po eni strani nadaljevanje staročeskega slovarja, katerega prvi del (od A—J) je leta 1905 izdal Jan Gebauer in drugega (od K—N) leta 1916 njegov učenec E. Smetánka, je treba pozdraviti odločitev, da bodo obdelali najprej gesla, ki se začenjajo s črkami od N—Ž,¹ nato pa še enkrat gesla s črkami od A—N.

Gebauerjev slovar stare češčine je bil prvi te vrste pri Slovanih. Slovarja I. I. Sreznjevskega Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka (I—III, 1895—1912), ki je sicer močno vplival na rusko in sploh slovansko filologijo, namreč ne moremo šteti popolnoma za slovar stare ruščine, ker zajema tudi gradivo iz neruskih, tj. južno- in zahodnoslovanskih spomenikov. Misel na slovar stare poljščine, tj. na slovar enakega tipa, kot je Gebauerjev, se je porodila sicer že leta 1873 na prvem sestanku filološkega odseka Akademije Umiejętności, a so poskusni zvezek in prve knjige zaradi vseh mogočih neugodnih okoliščin izšli šele po drugi svetovni vojni. Že leta 1880 je pri JAZU v Zagrebu izšel prvi del Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika (izhaja še danes), ki pa je zasnovan kot tezavrus. Zbral naj bi vse dostopno besedno gradivo v vertikalni in horizontalni črti, tj. staro in sodobno, iz knjižnega jezika in narečij; podobno je bil mišljen tudi Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar I—II (izšel 1894, 1895), le da je dvojezičen in manj obsežen.

Da bi dobili vsaj približno podobo o tem, kaj pravzaprav novi staročeski slovar pomeni za češko in slovansko leksikografijo, ga bom skušala v nekaterih točkah primerjati z Gebauerjevim in mimogrede tudi s sedaj izhajajočima staropoljskim² in staroruskim.³

Pri primerjavi sta kot nebitvena izločena različno število upoštevanih spomenikov, ker se njihovo število z odpiranjem arhivov oz. drugačnimi

* 1—4 (1968, 1970, 1971, 1972), Československá akademie věd, Ústav pro jazyk český

¹ Začasno sta izšla leta 1970 nespremenjena prva dva dela.

² Slovník staropoljski, I—II (od. 1953/55 d.).

³ Slovarь drevnerusskogo jazyka XI—XIV. v. Vvedenie, instrukcija, spisok istočnikov, probnye stat'i, Moskva 1966.

najdbami povečuje in ker je za posamezne jezike različna (na samo oblikovanje slovarja pa ne vpliva) ter organizacija dela: Gebauer je delal sam, danes dela skupina delavcev, čeprav ne vselej istih.

S čisto leksikografskega stališča Gebauerjevemu slovarju še danes priznavajo visoko raven. Opiral se je na lastne skrbne izpise iz spomenikov med 13. in 15. stol.; na to obdobje se je omejil tudi novi staročeški slovar. Geselske besede so podane v fonetičnem zapisu stanja iz 13. stol., ne pa v zgodovinsko izpričanem zapisu (npr. *asi* = *afy*, *affy*, *afi*, *affi*, I, str. 19; *jeden -dna -dno* = *gedno*, *giednoho* itd.), v katerem so podani primeri v geselskem članku. Sledijo podatki o pripadnosti besedni vrsti, spolu, pregibnostnem tipu, trajanju dejanja, tipičnih rekcijah (tj. slovničnih lastnostih besede) ter o tipičnih besednih zvezah ipd. Večino teh lastnosti je ohranil tudi novi staročeški slovar.

Po mojem mnenju je temeljni razloček med slovarjema naslednji: Gebauer je pripadal generaciji jezikoslovcev, ki je slovar pojmovala kot možno sredstvo za ugotavljanje zgodovinskega razvoja slovničnih oblik,⁴ zato ni čudno, da je vanj zajel veliko slovničnih podatkov (fonetiko, morfologijo, ponekod upošteva celo besedotvorje, pozoren je na izposojenke iz tistega časa). Temu hotenju pa je podredil tudi celotno sestavo slovarja. Pri novem staročeškem slovarju je to postranska naloga, v ospredju pa je rekonstrukcija besednega sestava staročeškega obdobja. Hkrati je čutiti tudi prizadevanje po osamosvojitvi leksikologije oz. leksikografije kot posebne vede. Zato so vsa novejša tovrstna leksikografska prizadevanja usmerjena ne le k sestavljanju slovarjev, ampak vzporedno k oblikovanju načel oz. teorije o sestavljanju zgodovinskih slovarjev, ki je seveda le del teorije o sestavljanju slovarjev sploh. Glavni problem je, kako podati gradivo, razvrščeno po abecednem redu in iztrgano iz svojih naravnih sobesedil, da ostane razvidnih čim več lastnosti. Ob tem se je češka šola precej naslonila na izkušnje pri sestavljanju slovarjev knjižnega jezika.

Slovarja se med seboj ločita že po zunanjem videzu geselskih člankov. Novi staročeški slovar ima pomene oštevilčene ali opremljene celo s črkami, če je pomenska plat leksema zelo razvejana. Na koncu večine geselskih člankov so v petitu dodana pojasnila in komentarji.

Razlike so tudi v obsegu zajetega gradiva. Gebauer je poleg občnih imen upošteval tudi vse vrste lastnih imen (celo nedomača kot *Budišin*, I, str. 113; *Burgundie*, I, str. 118 itd.), vendar ne vseh, kar jih je bilo izpričanih, temveč le tista, ki so bila videti uporabna zaradi fonetične, morfološke, besedotvorne, pomenske ali kake druge posebnosti za zgodovino češkega jezika. Novi staročeški slovar načelno ne sprejema lastnih imen, ne izogiba pa se jim predvsem takrat, kadar pomagajo pri rekonstrukciji sicer neizpričanega občnega imena (npr. *Navraskač* »osebno ime« k **navraskati* in **navraskati* prim. *Navraskač*, 3, str. 344 ipd.). V tem se ujema s staropoljskim in staroruskim slovarjem.

Novi staročeški slovar se loči od Gebauerjevega tudi po tem, da nima niti etimologij niti primerjav iz drugih slovanskih jezikov, ker te prikazujejo

⁴ Gebauerjev slovar je bil prvotno zamišljen kot sestavni del češke zgodovinske slovnice.

etimološki slovarji, ima pa citirano literaturo, kjer je v katerikoli zvezi že kaj napisano o določenih besedi, njenem delu ali pomenu (**nástorný*, 3, str. 292; *nádcha*, 1, str. 47 itd.).

Med zelo važne razločke sodi tudi doslednost vrednotenja besednega gradiva s stilističnimi kvalifikatorji (npr. *nabodeničko*, 1, str. 17 — gramatično; *návratek*, 3, str. 344 — juridično; *nábožně*, 1, str. 19 — teološko itd.); ta poteza je značilna za sestavo sinhronih slovarjev. Deloma jo je poznal že Gebauer, a jo pri njem srečamo redko in nedosledno (npr. *apostol/apoštoł*, dial. /ektično/ *japostol/japoštoł*, 1, str. 15).

Kot posebno prednost novega staročeskega slovarja, ki kaže, da slovar ni le pripomoček pri branju zgodovinskih besedil, je treba poudariti tudi opozarjanje na staročeske (delne) sinonime, s katerimi se prevaja določena latinska beseda (npr. *nechvalný* s pomenom »neslavný, neznaní slávy«, za lat. *inglorius* staročesko tudi *bezslavný, ohyžd'enyj*, 4, str. 489 itd.). Tega doslej ni vpeljal noben drug slovanski slovar te vrste.

Obstajajo pa tudi razlike, ki jim ne morem najti pravega pomena. Tako npr. Gebauer pri glagolu podaja za sedanjške oblike 1. in 2. os. edn., medtem ko novi slovar podaja 1. in 3. os. Tako ima tudi poskusni zvezek staroruskega slovarja, medtem ko staropoljski slovar na začetku geselskega članka poda vse paradigmatske oblike določene besede, izpričane v tekstih.

Strukturalno obravnavanje besedišča se kaže v ugotavljanju neorganskih neologizmov (zaznamujejo jih s poševnim križcem), izpričanih le v po enem spomeniku. Bilo bi koristno ugotoviti neologizme za določeno dobo na sploh, vštveši kalke po različnih jezikih. Oblikovalci slovarja so upoštevali, da zapisane besede še niso vse, ki so obstajale. Lotili so se rekonstrukcije »osnovnih«⁶ leksemov (podobno kot iz lastnih imen) iz izpeljanih, npr. zaradi *nabodenie*, 1, str. 17, je gotovo obstajal glagol +*nabósti-bodu-bode*; zaradi *naznámenie*, 3, str. 367, pa glagol +*naznámiti* itd. Nobene pravice nimamo, da tako rekonstrukcijo domnevamo za čisto določeno obdobje, ko morda niti ni več živela, ampak jo moramo obravnavati kot možno sestavino besednjaka.

Kot pomanjkljivost slovarja je treba obravnavati tudi zanemarjanje pogostnosti rabe posamezne besede v posameznih obdobjih znotraj raziskovanega časa in znotraj raznih besedil. Le s pogostnostjo rabe bi lahko prikazali živost ali celo modnost kake besede.

Pri sestavi slovarja je eno osrednjih vprašanj izbira geselskih besed. Sestavljalci slovarjev rešujejo ta zapleteni problem različno. Geselska beseda je lahko vsaka beseda, ne glede na pripadnost besedni vrsti in mesto v paradigmatici. Najpomembnejše je izbrana načela čim bolj dosledno izpeljati, slovar pa opremiti z ustreznimi kazalkami, ki kažejo npr. obseg besedne družine, osnovne besede besedne družine, ki imajo samostojne geselske članke, opozarjajo na besedotvorne posebnosti ipd. V novem staročeskem slovarju stoji za geselsko besedo opozorila na etimološko sorodne in pomensko združljive lekseme, ne pa tudi na etimološko sorodne, a pomensko nekoliko odmaknjene, npr. *načítati sě k načítati*, pf. *načísti*, 1, str. 29. To pomanjkljivost lahko zanemarimo, ker gre navsezadnje za sinhroni prikaz staročeskega besedišča; slabše je, da slovar npr. ne kaže, s koliko in katerimi predponami se kaka podstava povezuje, temveč je posamezne oblike treba iskati pod različnimi gesli ipd.

Če na kratko povzamem svoje vtise o novem staročeškem slovarju, moram reči, da je to tehten prispevek k slovanski leksikografiji prav zaradi načrtnega poudarjanja zvez med posameznimi leksemi in celotnim jezikovnim sestavom. V upoštevanju in obravnavanju oblikoslovnih dejstev med staročeškim, staropoljskim in staroruskim slovarjem ni bistvenih razločkov. Ob tem naj mimogrede omenim, da je staropoljski slovar v posebnem odstavku geselskega članka prikazal vso izpričano paradigmatico. Za razliko od staropoljskega in staroruskega slovarja pa je novi staročeški dosegel pomemben napredek s stilističnim vrednotenjem besed, ugotavljanjem neorganskih kalkov, poskusi rekonstrukcij (četudi z že omenjenimi omejitvami), upoštevanjem staročeške sinonimike za določeno tujo, predvsem latinsko besedo ipd. Ob pripravah slovenskega zgodovinskega slovarja se nam staročeški kar ponuja za zgled, ki bi ga lahko v marsičem posnemali, seveda ne mehanično.

Alenka Šivic-Dular,
Filozofska fakulteta, Ljubljana

HARMANNOV NEMSKO-SLOVENSKI SLOVAR

Jezikoslovnega sestanka devetih duhovnikov »ex ordne Levi«, ki ga je za dne 30. novembra 1803 z oblastnim dovoljenjem sklical k Sv. Urbanu pri Ptuju (danes Desternik) razsvetljenec in preroditelj Ivan Narat (1777—1806), kaplan mestne župnije v Mariboru, se je udeležil tudi Gašpar Harmann (1777—1834), takrat kaplan v Selnici ob Dravi. Izmed jezikoslovnih del, ki so jih na sestanku prevzeli za nalogo posamezni udeleženci in ki so morala biti napisana do septembra 1804, se je ohranil v Primčevem prepisu le del Naratove slovnice, v izvorniku pa po spletu več naključij edino Harmannova prispevka za nameravani nemško-slovenski slovar.

Harmannovi slovarski zapisi (NUK Ms 361 II Rokopisi tujih rok) obsegajo dva zvezka v 4^o; prvi ima na ovitku v gotici napis: *Beytrag zur Verfertigung eines wendischen Wörterbuches die Buchstaben K. L. M, betreffend, kjer so na 55 dvostolpnih popisanih straneh nemške iztočnice Kachel — Myrrhe z ustreznimi slovenskimi pomeni; drugi zvezek z napisom v gotici: *Beytrag zur Verfassung eines wendischen Wörterbuches den Buchstab S betreffend bis Sechs, ima pa 38 in pol dvostolpnih strani z nemškimi iztočnicami Saal — Schwur — torej ne do Sechs — in z ustreznimi slovenskimi izrazi. Na obeh zvezkih je pod napisom lastnoročni podpis v gotici: Kaspar Harmann.**

Pravopis slovenskih besed ni enoten in ne dosleden, marveč je mešanica bohoričice, kajkavskih, hrvaških, Pohlinovih in po svoje izmišljenih črk. Nekaj zgledov nam to pravopisno zmes dovolj osvetli, npr.: *barkica, Celouc, cefar, Kanzel, cheshna, pech, rogach, hmetshku zhiolenje* [= hmečku življenje], *tsheshulka* [= češulka], *ftiska, befednishe, tefen, lafšnik* [= glavnik], *tovarsh, fha, fhtacuna, Koroshka, Korofhec, presha, primshena, vofek* [= ozek], *mraziti, mrazenje, prizelc, Kaizha* [= kajža], *dezhela* [= dežela], *zhgati*, [= žgati], itd. Potemtakem: *c = c, z; č = ch, tsh; s = s, f, fs; š = sh; jh; z = f, z; ž = zh.*

Med Harmannovim slovenskim besedjem je veliko vzhodnoštajerskih narečnih izrazov, prav tako pa je narečnih precej slovničnih oblik. Pri nekaterih

nemških geslih, ki jih je Harmann povzel iz nekega nemškega slovarja, manjkajo slovenski pomeni. Besede kakor so *alushka, amarak, arba, aſtoklep, babushka, beuka, biſtrovid, ebrasheca, geslu, glagole, heuc, kalamit, kecha, lebeda, leuc, murba, obſtertje, obſtretna, oiſtrovid, oſhlopnik, ſkupztika, rezhimbaba, vopeca, povchech*, in še mnogo tega, kažejo takó očitno na prvi vir in njegovega stvarjalca, tj. na Pohlinovo Tu malu besedishe leta 1781, ali ponekod posredno tudi na Gutschmannov Deutsch-windisches Wörterbuch leta 1789, da tega ni mogoče spregledati. Harmannova beseda *ſvëchnica* pri geslih *Lampe*, *Laterne* pa nas spomni na drug Harmannov vir, tj. Jambreſiſev Lexicon latinum iz leta 1742, ki ga je imel Harmann po vsej verjetnosti pri rokah.

Harmannov besedni zaklad ter marsikaka pravopisna in slovnična oblika pa kažejo tudi dokaj zahodnoslovenske književne opredelitve, katere zagovornik je bil Harmann skupaj z Naratom na sestanku pri Sv. Urbanu. Pri slovenskih samostalniki ima Harmann, kakor Pohlin, pripisano povsod tudi rodilniško končnico in spol m. = männlich, w. = weiblich in s. = sächlich, pri pridevniki pa ima večinoma še končnici *-a, -u* za ženski in srednji spol. Pri nekaterih besedah je pristavil oznako gem. = gemein, tj. nizko, prostaško, npr. *Kleistern, keliti*, gem. *popati*, Lärm. *hrup, a, m. gem. larma, me, w. Nemčizmov* ima razmeroma malo in še to so le tisti, ki so bili ob svojem času v občini rabi.

Harmannov nemško-slovenski slovar ter Naratovo slovnico iz leta 1803—04 je mogel prinesiti J. N. Primcu v Gradec bogoslovec France Cvetko potem, ko je bil o veliki noči (14. aprila) leta 1811 obiskal M. Jaklina, župnika v Svetinjah, in Š. Modrinjaka, župnika pri Sv. Tomažu pri Ormožu. Prezreti pa se ne sme možnost, da je dobil Primic ta rokopisa osebno ſele v poſtitnicah leta 1811, ko je obiskal več duhovnikov v Slov. goricah.

Harmannovi slovarski zapisi so za slovensko slovarstvo pomembni zato, ker si jih je za Slovenſki Befednik izpisal V. Vodnik in je tako posredno vknjižena marsikatera Harmannova slovenska beseda v Cigaletovem nemško-slovenskem in Pleterſnikovem slovensko-nemškem slovarju. Primic, Vodnikov zbiralec slovenskega slovarskega besedja, je med drugimi prispevki poslal Vodniku tudi Harmannov nabirek, ali mu ga je prinesel celo osebno, ko je bil po 7. septembru 1812 v Ljubljani. V pismu z dne 15. novembra 1812 je namreč Primic pisal Vodniku med drugim, da upa dobiti od njega v decembru ali januarju vrnjeni »Meine 2 lexikalisch. Theken von Harmann«.*

Jože Stabéj
SAZU, Ljubljana

* Natančneje slovstveno gradivo o prednjem zapisu glej v: V. Jagić, Istočniki. Tom. II. Sanktpeterburg 1897, 301—303; ČZN II. (1905), 1—29; Francé Kidrič, Korespondenca Janeza Nepomuka Primca 1808—1815. V Ljubljani 1934, 90, 159; SJ III. (1940), 99; SBL II., 580; NUK Ms 361 T.



Uredniški odbor: France Bernik, Vatroslav Kalenič, Janko Kos, Boris Paternu
(glavni urednik za literarne vede), Fran Petrè, Jakob Rigler, Jože Toporišič
(glavni urednik za jezikoslovje), Franc Zadravec

Odgovorni urednik: Jože Toporišič

Naročila sprejema in časopis odpošilja: Založba Obzorja, 62000 Maribor,
Partizanska 5. Za založbo Drago Simončič

Natisnila: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Editorial Board: France Bernik, Vatroslav Kalenič, Janko Kos, Boris Paternu
(Editor in Chief for Literary Sciences), Fran Petrè, Jakob Rigler, Jože Toporišič
(Editor in Chief for Linguistics), Franc Zadravec

Editor: Jože Toporišič

Subscription and distribution: Založba Obzorja, 62000 Maribor, Partizanska 5.

Printed by: Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana

Per II 379 / 22 (2.ex)



Y X 2771

KAZALO

Posvetilo profesorju Alfonzu Gspanu 381

RAZPRAVE

| | |
|---|---------|
| <i>Martin Ahlin</i> , Tehnika širjenja v Pahorjevem romanu Vila ob jezeru | 265—281 |
| <i>France Bernik</i> , Erotika v nekaterih Tavčarjevih proznih delih | 41—53 |
| <i>Zoran Božič</i> , Podoba govorne slovenščine v tv-igrji Avtostop Dušana Jovanoviča | 459—489 |
| <i>Vera Brnčič</i> , Belinski pri Slovencih | 55—64 |
| <i>Velemir Gjurin</i> , Interesne govornice sleng, žargon, argo | 65—81 |
| <i>Janko Kos</i> , Pozitivizem v literarni vedi | 299—316 |
| <i>Dušan Ludvik</i> , Še o imenih zdravnih rastlin | 169—182 |
| <i>Hanna Orzechowska</i> , Vezava glagolov *véděti, *znati, *umčeti v Dalmatinovi bibliji in današnji slovenščini | 129—149 |
| <i>Boris Paternu</i> , Prešernova osebnost | 383—423 |
| <i>Jerneja Petrič</i> , Slovenski in angleški nedoločnik | 283—298 |
| <i>M. I. Ryžova</i> , Dragotin Kette in ruska literatura | 183—203 |
| <i>Primož Simoniti</i> , Jezuitska disputacija v Gradu leta 1575 | 205—212 |
| <i>Stane Suhadolnik</i> , Frekvenčna analiza besedja v Tavčarjevi povesti Cvetje v jeseni | 31—40 |
| <i>Gunnar Soane</i> , Crkvenobesedniški program Klimenta Ohridskog | 425—444 |
| <i>Jože Toporišič</i> , Stilnost oblikoslovnih kategorij slovenskega knjižnega jezika | 245—262 |
| <i>Franc Zadravec</i> , Tavčarjev literarni in politični nazor v letih 1919 do 1921 ter Ivan Cankar | 1—30 |
| — Grotška v Prežihovi prozi | 151—167 |

OCENE — ZAPISKI — POROČILA

| | |
|--|----------------------------|
| <i>Oton Berkopec</i> , Aškerčeva pisma Čehom | 99—121, 220—239, 360—380 |
| <i>Marja Boršnik</i> , Dodatno gradivo k Pismom slovenske »moderne« | 241—242 |
| <i>Marjan Dolgan</i> , Modernizem v zahodno- in južnoslovanskih književnostih | 96—99 |
| <i>Milan Grošelj</i> , Prof. Karel Oštir — petinosemdesetletnik | 83—88 |
| <i>Matjaž Hofbek</i> , Tuje pisne prvine v Verbinčevem slovarju tujk | 329—340 |
| <i>Franc Jakopin</i> , Tretji odzadnji slovar ruskega jezika | 352—358 |
| <i>Božica Kitičič</i> , Krunoslav Pranjič: Jezik i stil Matoševe pripovjedačke proze | 240—241 |
| <i>Marjeta Pečar</i> , Tuje glasovne prvine v slovenskem slovarju tujk | 317—328 |
| <i>Tone Pretnar</i> , Poljska antologija slovenske poezije | 499—511 |
| <i>Matej Rode</i> , Poskus klasifikacije krajšav | 213—219 |
| <i>Viktor Smolej</i> , O Slovenskem gledališkem leksikonu | 511—519 |
| <i>Jože Stabej</i> , Še o Mihaelu Zagajšku | 89—95 |
| — Harmannov nemško-slovenski slovar | 522—523 |
| <i>Marija Stanonik</i> , Problematika slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva iz let 1941 do 1945 — poročila | 491—511 477 499 |
| <i>Stane Suhadolnik</i> , Dvoje novih leksikografskih del | 340—352 |
| <i>Alenka Stivic-Dular</i> , Čakavska rič | 122—124 |
| — Blaž Jurišič: Rječnik otoka Vrgade upoređen s nekim čakavskim i zapadnoštokavskim govornima, II | 124—125 |
| — Gerald Stone: Lexical Changes in the Upper Sorbian Literary Language during and following the National Awakening | 243—244 |
| — Rocznik Slawistyczny, XXXIV, 1973, št. 1 | 358—359 |
| — Staročeský slovník | 519—522 |

CONTENTS

Dedication to Professor Alfonz Gspan 381

ARTICLES AND STUDIES

| | |
|---|---------|
| <i>Martin Ahlin</i> , The Expansion Technique in Pahor's Novel <i>Vila ob jezeru</i> (A villa in the Lake) | 263—281 |
| <i>France Bernik</i> , Eroticism in Some of Tavčar's Prose Works | 41—53 |
| <i>Zoran Božič</i> , The Pattern of Spoken Slovene in the TV Play <i>Avtoštop</i> (Hitchhiking) by Dušan Jovanovič | 459—489 |
| <i>Vera Brnčič</i> , Belinski and the Slovenes | 55—64 |
| <i>Velemir Gjurin</i> , Special Types of Language (Slang, Jargon, Argot) | 65—81 |
| <i>Janko Kos</i> , Positivism in Literary Scholarship | 299—516 |
| <i>Dušan Ludvik</i> , Further Notes to the Names of Curative Plants | 169—182 |
| <i>Hanna Orzechowska</i> , The Government of the Verbs * <i>véděti</i> , * <i>znati</i> , * <i>uměti</i> in Dalmatin's Translation of the Bible and the Present-Day Slovene | 129—149 |
| <i>Boris Paternu</i> , Prešeren's Personality | 385—425 |
| <i>Jerneja Petrič</i> , The Slovene and the English Infinitive | 285—298 |
| <i>M. I. Ryžova</i> , Dragotin Kette and the Russian Literature | 183—205 |
| <i>Primož Simoniti</i> , A Jesuit Disputation in Graz from 1575 | 205—212 |
| <i>Stane Suhadolnik</i> , The Frequency Analysis of Word-stock in Tavčar's Story <i>Cvetje v jeseni</i> | 31—40 |
| <i>Gunnar Svane</i> , The Church-rhetorical Program of Kliment of Ohrid | 425—444 |
| <i>Jože Toporišič</i> , Stylistic Markedness of the Morphological Categories of the Slovene Literary Language | 245—262 |
| <i>Franc Zadravec</i> , Tavčar's Literary and Political Views Between 1919—1921 and Ivan Caňkar | 1—50 |
| — The Grotesque in Prežihov's Prose Work | 151—167 |

REVIEWS — NOTES — REPORTS

| | |
|---|--------------------------|
| <i>Oton Berkopec</i> , Aškerc's Letters to the Czechs | 99—121, 220—259, 360—380 |
| <i>Marija Boršnik</i> , Additional Materials to Pisma slovenske »Moderne« (Letters of Slovene Fin de Siècle) | 241—242 |
| <i>Martjan Dolgan</i> , Modernism in Western and South-Slavic Literatures | 96—99 |
| <i>Milan Grošelj</i> , Professor Karel Oštir — At His 85th Birthday | 85—88 |
| <i>Matjaž Hofbek</i> , Non-Slovene Orthographic Elements in Verbinc's Dictionary of Foreign Words | 329—340 |
| <i>Franc Jakopin</i> , The Third Reverse Dictionary of the Russian Language | 352—358 |
| <i>Božica Kitičič</i> , Krunoslav Pranjič: Jezik i stil Matoševe pripovjedačke proze (Language and Style in Matoš's Narrative Prose) | 240—241 |
| <i>Marijeta Pečar</i> , Non-Slovene Sound Elements in a Slovene Dictionary of Foreign Words | 317—328 |
| <i>Tone Pretnar</i> , A Polish Anthology of Slovene Poetry | 499—511 |
| <i>Matej Rode</i> , An Attempt at a Classification of Abbreviations | 215—219 |
| <i>Viktor Smolej</i> , On the Dictionary of Slovene Theatres | 511—519 |
| <i>Jože Stabej</i> , Further Notes on Mihael Zagajšek | 89—95 |
| — Hermann's German-Slovene Dictionary | 522—525 |
| <i>Marija Stanonik</i> , Topics Treated in the Slovene National Liberation Poetry from the 1941—1945 Period-Reports | 491—511 |
| <i>Stane Suhadolnik</i> , Two New Lexicographic Works | 340—352 |
| <i>Alenka Sivic-Dular</i> , Čakavska rič (The Čakavian Dialect) | 122—124 |
| — Blaž Jurišič: The Dictionary of the Speech Spoken in the Island Of Vrgada, Paralleled with Some Čakavski and Western-Stokavski Speeches, II | 124—125 |
| — Gerald Stone: Lexical Changes in the Upper Sorbian Literary Language During and Following the National Awakening | 245—244 |
| — Rocznik Slawistyczny, XXXIV, 1973, № 1 | 358—359 |
| — Staročeský slovník | 519—522 |

AVTOR JEM

Prispevki za *Slavistično revijo* naj bodo pisani v slovenščini (izjemoma tudi v drugih slovanskih jezikih ali v angleščini, nemščini, francoščini, italijanščini).

Rokopisi, poslani uredništvu v objavo, naj bodo tipkani s širokim razmikom (30 vrstic po 62 črk na eno stran) in samo na eni strani trdega lista belega papirja. Vsak list naj ima na levi strani 3 cm širok prazen rob. Vse pripombe pod črto naj bodo na posebnem listu. Ležeči tisk se zaznamuje z eno črto, polkrepki z dvema, razprti s črtasto črto; navadna + črtasta črta pomeni ležeče razprto. Citati naj bodo zaznamovani z ».....«, prevodi, pomeni itd. pa z '.....'.

V sestavkih, pisanih z latinico, naj se lastna imena (osebna, zemljepisna, predmetna itd.), citati, naslovi in primeri iz jezikov s cirilsko pisavo transliterirajo po naslednjih načelih:

| | | | |
|--------------|----------------|--------------|----------------|
| Ukrajinski | г h | Srbohrvatski | х h |
| Srbohrvatski | ђ d | Srbohrvatski | ц dž |
| Ruski | е e | Ruski | ш šč |
| Ruski | ѐ è | Bolgarski | ш št |
| Ukrajinski | я je | Ruski | ъ ' |
| Ukrajinski | и y | Bolgarski | ъ ä |
| Ukrajinski | і i | Ruski | ы y |
| Ukrajinski | ї ji | Ruski | ь ' |
| Ruski | й j | Ruski | ѣ ě |
| Srbohrvatski | љ lj | Ruski | э è |
| Srbohrvatski | њ nj | Ruski | ю ju |
| Srbohrvatski | ћ é | Ruski | я ja |
| Ruski | х x | | |

Rokopis razprave naj ne presega 30 avtorskih strani, kritike 15, poročila 2—4. Jezikovno nedognanih rokopisov uredništvo ne sprejema.

Razpravi naj bo priložen povzetek v tujem jeziku (največ 2 avtorski strani) in posebno besedilo (v dvojniku) za sinopsis. To besedilo naj obsega do 9 tipkanih vrstic, informira pa naj o temi, uporabljeni metodi in rezultatih razprave.

Avtorji ob prvi objavi v SRL pošljejo odgovornemu uredniku svoj točni naslov (navesti je treba tudi občino) in številko žiroračuna (le-to tudi ob vseh eventualnih spremembah). Če jim žiroračuna ni treba odpirati/imeti, pošljejo uredništvu ustrezno izjavo. Nejugoslovanski sodelavci morajo za izplačilo honorarja odpreti poseben žiroračun v Jugoslaviji (ustrezne informacije daje Založba Obzorja).

Če prispevki tem določilom ne ustrezajo, jih uredništvo ne sprejema oz. njihovim avtorjem ne izplačuje honorarja.

Korekture je treba vrniti v 3 dneh.

Prispevke za SLAVISTIČNO REVIJO pošiljajte glavnima urednikoma za jezikoslovje oz. literarne vede. Roki za posamezne številke časopisa so: 1. december, 1. februar, 1. maj in 1. avgust.

V OCENO SMO PREJELI

- Kmečki upori v slovenski umetnosti*. Zbornik razprav. Uredil Štefan Barbarič. Ljubljana 1974. Izdala in založila Slovenska matica. 180 str.
- Krste P. Misirkov*, Za makedonskite raboti. Jubilejno izdanie po povod na stogodišnjinata od rag'anjeto na avtorot. Predgovor na Blaže Koneski. Prilozi na Todor Dimitrovski. Skopje 1974. 177 str.
- Krste Misirkov*, Naučen sobir posveten na 40-godišnjinata od smrtta. Skopje, 24—25 juni 1966. Skopje 1966. 175 str.
- Blaže Koneski*, »Vardar«. Naučno-literaturno i opštstvenno-političko spisanie na K. P. Misirkov. Skopje 1966. 81 + 35 str.
- Krste P. Misirkov*, O makedonskih delah. Perevod s makedonskogo: Ksenija Gavriš, Anatolij Gubanov. Izdatelj »Makedonskoe Revju«. Skopje, 1974. 211 str.
- Smail Balić*, Kultura Bošnjaka. Muslimanska komponenta. Die Kultur der Bosniaken. Die muslimische Komponente. Wien 1973. Dr. Smail Balić, A-1030 Wien, Ungargasse 9/20. 247 str. + XIII podob.
- Paole Zidar*, Legenda. Slovenska matica. Ljubljana 1974. 107 str.
- The 1975 Linguistic Institute of the Linguistic Society of America*. State University System of Florida at the University of South Florida. Tampa-St. Petersburg. 24 str.
- Predavanja na VII seminar za makedonski jazik, literatura i kultura*. Skopje-Ohrid, 15. VIII—31. VIII 1974. Skopje, 1974. 208 str.
- Institut national des langues et civilisations orientales*. Livret de l'étudiant 1973—1974. 229 str.
- Otto Kronsteiner*, Die slowenischen Namen Kärntens in Geschichte und Gegenwart. Österreichische Namenforschung. Wien 1974. 55 str.
- Čakavska rič*. Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi. 2/1974. Split. 181 str.
- Prilozi proučavanju jezika*. Novi Sad. 1973, 9. 195 str.
- Revue des études sud-est européennes*. Tome XII—1974. № 2 in № 3. Editura Academiei Republicii socialiste România. Str. 195—449.
- Scando-Slavica*. Tomus XX. Munksgaard Copenhagen, 1974. 272 str.
- Mladje*. Literatura in kritika. 14, 73; 16, 74. Celovec.